

Officina Textologica

3.

**Szövegmondat-összetevők lehetséges
lineáris elrendezéseinek elemzéséhez**
(Magyar nyelvű szövegek elemzéséhez)

Szerk. Szikszainé Nagy Irma

Főszerkesztő:

PETŐFI S. JÁNOS

Szerkesztőbizottság:

HOFFMANN ISTVÁN

KERTÉSZ ANDRÁS

KISS SÁNDOR

KOCSÁNY PIROSKA

PELYVÁS PÉTER

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

SZTANÓ LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

DOBI EDIT

Borítóterv:

VARGA JÓZSEF

A kötetet lektorálta:

BENKES ZSUZSA

MÁTÉ JAKAB

Ez a kiadvány az OTKA (P 31172)
és a DAB támogatásával jött létre.

ISSN 1417-4057

ISBN 963 472 344 6

Kossuth Egyetemi Kiadó

Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya

Tartalom

Előszó

Az **I.** feladat leírása

SKUTTA FRANCISKA

Tematikus progresszió és lineáris elrendezés

WACHA IMRE

A prozódia szerepe a lineáris elrendeződés kialakulásában

DOBI EDIT

A lineáris felszíni struktúrák vizsgálata Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszélésének első öt bekezdése alapján

A **II.** feladat leírása

KOCSÁNY PIROSKA

Szórendváltozatok a szövegben: melyik az „igazi”?

SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER

Egy elfogadhatónak minősíthető prózarészlet-vehikulum létrehozása

VASS LÁSZLÓ

Egy adott verbális szöveg formációjával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlat

A **III.** feladat leírása

DOMONKOSI ÁGNES

Tagmondatnyi szövegmondat-összetevők lineáris elrendezhetőségének megközelítése

PETŐFI S. JÁNOS

Mellérendelt tagmondatok lineáris elrendezési lehetőségeinek elemzése

B. FEJES KATALIN

A kommunikatív jelentés vizsgálata egy szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezésében

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

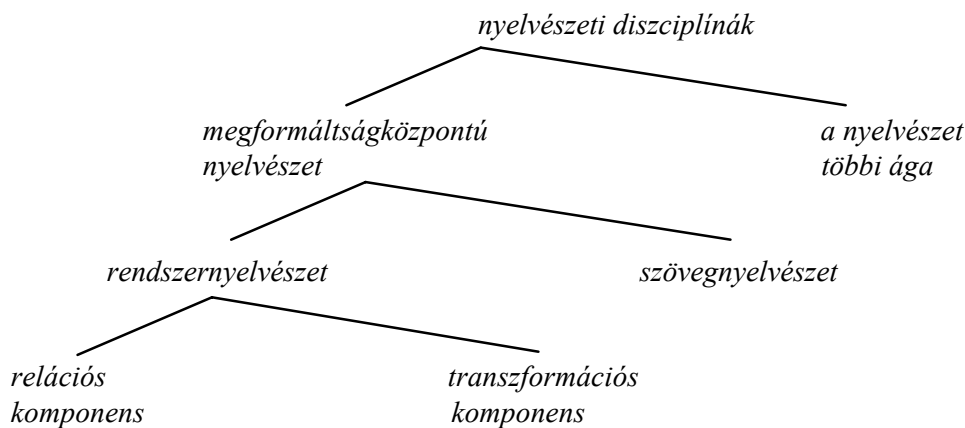
Tűnődés a linearitás kérdésein. Utószó

Officina Textologica 3. Towards the analysis of the linear arrangement of text sentence constituents (Analysis of Hungarian language texts)

Előszó

0. Az *Officina Textologica* — a Kossuth Egyetemi Kiadó gondozásában 1997-ben megindult periodika — egyik célja, hogy hozzájáruljon egy szövegmondat-elemző (szöveg)nyelvészeti-szövegtani módszer kidolgozásához (A periodika globális célkitűzéséhez részletesebben lásd: Petőfi S. János, *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. Officina Textologica* 1. 1997.)

Ami a nyelvészetet illeti, célszerűnek látszik különbséget tenni egyrészt megformáltság-központú nyelvészet és a nyelvészet többi ága (pszicholingvisztika, ethnolingvisztika, szociolingvisztika stb.), másrészt — a megformáltságközpontú nyelvészetben belül — rendszer-nyelvészet és szövegnyelvészet között, ahol az előbbinek egy relációs és egy transzformációs komponensét különíthetjük el egymástól. A nyelvészeti diszciplínának ez a rendszere ágrajz formájában a következő módon szemléltethető (lásd **1. ábra**).

1. ábra

1. A megformáltságközpontú nyelvészet a különféle nagyságrendű nyelvi elemek/struktúrák lexikogrammatikai (valamint prozódiai, metrikai-ritmikai) felépítésével foglalkozik.

– A rendszer-nyelvészet relációs komponense a nyelvi rendszer elemeit képező lexikogrammatikai alapszerkezetek felépítettségét vizsgálja, az alapszerkezetek összetevői között értelmezhető lexikogrammatikai relációk reprezentálására dolgoz ki módszert.

Példa:

A „Péter levelet írt a barátnőjének” (rendszer)mondathoz például olyan (itt leegyszerűsített formájú) alapszerkezet rendelhető, amelynek predikatív összetevője „írt”, nominativusi/agens összetevője „Péter”, accusativusi/effectum összetevője „levelet”, datívusi/recipiens összetevője pedig „barátnőjének”. Ez utóbbi összetevőnek az „-e” birtokos személyragja a „Péter” nevű személyre utal, más szóval az „-e” birtokos személyrag és a „Péter” név együtthaló (latin terminológiát használva: koreferáló) elemek.

– A rendszer-nyelvészet transzformációs komponense mindenképp az egyes lexikogrammatikai alapszerkezetek adott nyelvben lehetséges lineáris manifesztációit veszi számba, s kísérletet tesz az egyes manifesztációk alkalmazása feltételeinek megfogalmazására.

Példa:

A fenti alapszerkezethez e komponensen belül hozzárendelendő az az információ, amely kifejezésre juttatja, hogy ez az alapszerkezet 24 lineáris elrendezésben manifesztálódhat (szemléltesse itt ezeket az első hat):

Péter levelet írt a barátnőjének,
Péter levelet a barátnőjének írt,
Péter írt levelet a barátnőjének,
Péter írt a barátnőjének levelet,
Péter a barátnőjének levelet írt,
Péter a barátnőjének írt levelet.

– A szövegnyelvészet feladata egyrészt az, hogy a szövegek szövegmondataihoz lexikogrammatikai alapszerkezet-reprezentációt, valamint az annak lehetséges lineáris elrendezéseire vonatkozó információt rendeljen, másrészt az, hogy argumentumokat szolgáltatson annak megvilágítására, hogy az adott szöveghelyeken a szóban forgó alapszerkezeteknek miért az a manifestációja fordul elő, amelyik előfordul. Minthogy a szövegmondatok a legtöbb esetben hiányosak, azaz nem tekinthetők olyan értelemben önállóaknak, mint a rendszermondatok, a megfelelő lexikogrammatikai alapszerkezet-reprezentációk hozzárendelése a legtöbb esetben megkívánja a szövegmondatok rendszermondatszerű kiegészítését. Mind e kiegészítések végrehajtásához, mind az argumentációk megalkotásához azonban az esetek jó részében a nyelvészeti ismereteken túlmenő szövegtani és világra vonatkozó ismeretek alkalmazására is szükség van.

Példa:

Képzeljünk el egy olyan szöveget, amelyben a következő (négy szövegmondatból álló) mondatlánc található:

„Pétert elhagyta barátnője. Szegény először nem tudta, hogy mit csináljon. Majd megfontolva a különféle lehetőségeket, elhatározta magát. Levelet írt neki.”

Amikor az elemzésben a „Levelet írt neki” szövegmondatához érünk, ahhoz, hogy annak lexikogrammatikai megformáltságát értelmezzük, a következő műveleteket kell végrehajtanunk:

(1) e szövegmondatot — az öt megelőző szövegmondatokból nyerhető információk alapján — kiegészítjük, aminek eredményeként a következő kiegészített változatot kapjuk:

(*Péter*) levelet írt (*az ő [= Péter] barátnőjének*);

(2) ehhez a kiegészített változathoz hozzárendeljük (például) azt a lexikogrammatikai alapszerkezet-reprezentációt, amelyet fentebb, a rendszernyelvészet relációs komponense feladatának az ismertetésekor, láthattunk;

(3) ezt követően ehhez a lexikogrammatikai alapszerkezet-reprezentációhoz hozzárendeljük a lehetséges lineáris manifestációira vonatkozó információkat (lásd a rendszernyelvészet transzformációs komponense feladatának fenti ismertetését); végül

(4) érveket hozunk létre annak magyarázatára, hogy

(a) az adott szöveghelyen miért a „Péter levelet írt a barátnőjének” lineáris elrendezésű manifestáció áll; valamint, hogy

(b) ebből a manifestációból miért és hogyan hozható létre (törlés és névmási helyettesítés végrehajtása útján) a „Levelet írt neki” szövegmondat.

Mind az (1), mind a (4) lépés végrehajtásakor lényeges szerepet játszik a koreferencialitás figyelembevétele, s elsősorban ehhez van szükség nyelvészeten túlmenő ismeretek alkalmazására.

2. Az előzőekben felsorolt négy szövegnyelvészeti operáció határozza meg a szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogramnak azt a — megformáltságközpontú (szöveg)nyelvészeti kutatásra vonatkozó — koncepcionális keretét, amelyben az *Officina Textologica* e tematikával foglalkozó kötetei elhelyezhetők.

A tágabb keretű kutatóprogramot az *Officina Textologica* periodika „Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram” című 1. kötete körvonalazza, amely a következő témákat tárgyaló fejezetekre oszlik: (1) a szövegtani kutatás diszciplinakörnyezete; (2) a szövegtani és szövegnyelvészeti koncepciók összehasonlító kritikai elemzésének területei, (3) a szövegalkotó tényezők

szövegnyelvészeti/szövegtani elemzésének és leírásának aspektusai; (4) A nyelvi rendszernek és a nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete szövegnyelvészeti/szövegtani perspektívából nézve; (5) a szemiotikai textológia, mint szövegtani elméleti keret.

A megformáltságközpontú (szöveg)nyelvészet központi feladata a szövegmondat-elemzés, amelynek központi kérdéseit az *Officina Textologica* 1. kötetének 3. és 4. fejezete tárgyalja.

Az ezeknek a központi kérdéseknek a vizsgálatára tervbe vett *Officina Textologica* kötetek (amelyek együttesen egy tankönyv funkcióját tölthetik be) a következő tematikus csoportokba sorolhatók (a felsorolás sorrendje a kutatási stratégia logikai sorrendjét követi):

- (a) különféle szövegek szövegmondatainak verbális elemekkel és (ko)referencia indexekkel való kiegészítése;
- (b) különféle szövegek szövegmondatai lehetséges belső lineáris elrendezéseinek elemzése;
- (c) lexikogrammatikai alapszerkezet-reprezentációk (és az ezek lehetséges lineáris elrendezéseire vonatkozó információk) hozzárendelése szövegek kiegészített szövegmondataihoz;
- (d) szövegek szövegmondatainak levezetése az (információkkal ellátott) alapszerkezet-reprezentációkból.

3. Az *Officina Textologica* „Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése” című 2. kötetének célját annak Előszava a következőkben foglalta össze:

- (1) egyrészt annak bemutatása, hogy különböző szövegtípusokhoz tartozó szövegekben milyen módon (milyen önálló szavak és/vagy toldalékok formájában) történik annak a világdarabnak az elemeire (személyeire, tárgyaira, eseményeire stb.) való utalás, amely az adott szövegben annak alkotója és/vagy befogadója véleménye szerint kifejezésre jut,
- (2) másrészt annak bemutatása, hogy milyen módon (milyen nyelvi, szövegtani, illetőleg világra vonatkozó ismeretek felhasználásával) fedhetők fel a világdarab ugyanazon elemére, de különféle nyelvi eszközök alkalmazásával együttutaló (koreferáló) szavak/kifejezések közötti koreferenciarelációk,
- (3) végül annak vizsgálata, hogy a (ko)referáló elemek és (ko)referenciarelációk milyen módon szemléltethetők a legcélszerűbben.

Az adott kötet tehát a fenti 2. pont végén található besorolás (a) jelzésű tematikus csoportjába tartozik.

A jelzett célok közelebbi megvilágítása az *Officina Textologica* 1. kötetének „Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk” című 3.1. alfejezetében található, amely két szöveg elemzése kapcsán mutatja be a koreferenciaelemzés néhány lehetséges módszerét.

4. Az *Officina Textologica* jelen 3. kötete a kutatási stratégia fentiekben vázolt logikai sorrendjét követve (lásd a fentiekben felsorolt tematikus csoportok (b) jelzésű csoportját), szövegmondatok lehetséges belső lineáris elrendezéseinek vizsgálatával foglalkozó tanulmányokat gyűjt egybe.

A belső lineáris elrendezés elemzésének közelebbi megvilágítása az *Officina Textologica* 1. kötetének „A szövegmondat-összetevők lineáris elrendezhetősége” című 3.2. alfejezetében található, amely három szöveg elemzése kapcsán mutatja be ennek az elemzésnek az aspektusait.

Az elemzések céljára ugyanabból a szövegből — Áprily Lajos „A hiúz” című elbeszélésének első öt bekezdéséből — választottunk ki először (I) egy olyan tagmondatot, amely egy mellérendelő összetételt tartalmazó szövegmondat első tagmondata, másodszor (II) egy teljes (de egyszerű) szövegmondatot, végül (III) egy öt mellérendelt — egymástól szintaktikailag független — tagmondat-egységből álló összetett szövegmondatot, s azok belső elrendezhetőségének elemzésére kértünk fel kollégákat.

A belső elrendezhetőség vizsgálatát mindhárom esetben úgy készítettük elő, hogy az adott szöveg szóban forgó szövegtagmondatát, illetőleg szövegmondatát töröltük, és megadtuk összetevőik valamennyi elfogadhatónak tartható elrendezését annak jelzése nélkül, hogy melyik elrendezés található az adott szövegben. A kreatív gyakorlatok körébe sorolható elemzési feladatok annak meghatározásából álltak, hogy az egyes esetekben a lehetséges elrendezések közül melyik (melyek) tartható(k) elfogadhatónak és melyik (melyek) nem.

Mindhárom szövegrész elemzésére három-három személyt kértünk fel, kettőt arra, hogy ő maga végezze el az elemzést, egyet pedig arra, hogy az elemzést végeztesse el egy szeminárium hallgatóival, és összesítse/értékelje annak eredményeit.

A jelen kötet az ezekre a felkérésekre beérkezett kilenc tanulmányt tartalmazza, a következő elrendezésben. A kötet a három feladatnak megfelelően három részre tagolódik. Mindegyik rész a szóban forgó feladat leírásával kezdődik, amelyet először a két egyéni, majd a csoportos feladatmegoldás követ.

Minthogy szinte mind a kilenc elemzés más-más módszert követ, a kötet igen változatos információkat szolgáltat az ilyen típusú elemzések elvégzéséhez.

A kötet tanulmányainak részletesebb kommentálását lásd e kötet Utószavában.

I.

Valamennyi feladat alapszövegéül Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszélésének első öt bekezdését választottuk.

Az első feladatpár számára (lásd alább **I.A** és **I.B**) ebből a szövegből töröltük a **8.** szövegmondat első tagmondatát, s megadtuk külön ennek a tagmondatnak a lehetséges 6 lineáris elrendezését.

[1]Őszi vasárnap volt. [2]Vasárnap, mert apám otthon foglalatoskodott, és őszi, mert napfényben ragyogtak a tarkuló erdők és bokrosok a falu felett.

*— [3]Ebéd után eljössz velem a Bábirkóba, fordult hozzám apám. — [4]A Bábirkóba? — kérdeztem csodálkozva, mert más vasárnapokon sokkal nagyobb sétákra indultunk a patakok mentén. — [5]Megnézzük a vadat. — [6]Miféle vadat, apám? — [7]Amit a székely vadászok tegnap hoztak le a havasról. [8].....
....., s most ott van az ő házában.*

[9]A vad felizgatta képzeletem. [10]Medve? [11]Farkas? — [12]Majd meglátod — felelte rejtélyeskedő apám.

[13]A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól. [14]Beléptünk a faragott kapun. [15]Ismertem a veres bajuszú Barabást, ő volt a falu legszerencsésebb kezű vadásza. [16]Üdvözölte apámat, s megkérdezte: — [17]Vadat látni jöttek? — [18]s már be is tessékelt az alacsony mestergerendás mennyezetű szobába.

[19]Táguló szemem hamar meglátta a vadat. [20]A mestergerendában, kovácsolt vasszegezen hurok volt, abban volt a feje, teste lelógott a padló felé. [21]A padló és a farka vége között alig volt két arasznyi a távolság. [22]Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén. — [23]Hiúz — mutatta be apám. — [24]Hiúz — ismételte meg a szót Barabás mosolyogva. [25]Álmélkodva néztem a vadat: [26]hiúzt sose láttam.

[8a]Az utolsó golyót Barabás lőtte bele.

[8b]Az utolsó golyót bele Barabás lőtte.

[8c]Barabás lőtte bele az utolsó golyót.

[8d]Barabás az utolsó golyót lőtte bele.

[8e]Bele Barabás lőtte az utolsó golyót.

[8f]Bele az utolsó golyót Barabás lőtte.

Az ezzel a szövegrésszel kapcsolatos feladatokat a következő módon fogalmaztuk meg:

I.A:

A törölt első tagmondat helyére behelyettesítve az egyes lineáris elrendezéseket,

(a) fejtse ki, hogy véleménye szerint milyen jelentés hordozóinak tekinthetők az egyes elrendezések (más szóval: hogy mire következtet Ön — vagy mire következtetne/következtethetne általában az olvasó — az egyes elrendezések alapján),

(b) okolja meg, hogy az adott szöveghelyen mely elrendezéseket tart a leginkább s melyeket a legkevésbé elfogadhatóknak!

I.B:

Válassza ki a hat lineáris elrendezés közül az adott szöveghelyen az Ön számára a leginkább és a legkevésbé elfogadhatót, és okolja meg választását!

1.

Tematikus progresszió és lineáris elrendezés

Skutta Franciska

Bevezetés

Tanulmányomban annak a feladatnak a megoldására teszek kísérletet, amely Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszélésében a 8. szövegmondat első tagmondata 6 lineáris elrendezésének különböző jelentésmódosulásait hivatott elemezni és értékelni. Mivel ezeket a jelentésmódosulásokat főként a szövegkörnyezetben megvalósuló tematikus progresszió szempontjából szeretném megvizsgálni, szükségesnek tartom a 8. szövegmondatot megelőző szövegdarab részletesebb elemzését, hiszen nem érdektelen tudnunk, milyen úton, milyen ismert és új információk segítségével jutunk el a 8. szövegmondatig. Ezt a részletes vizsgálatot a kérdéses szövegmondaton túl már nem folytatom, de bizonyos megállapításaim igazolására — legalább néhány utalás erejéig — figyelembe veszem a szöveg további részét is. Tanulmányom tehát két fő részből áll: az elsőben a címmel kezdődő és a 7. szövegmondatnál lezáruló szövegrészben vizsgálom az a d o t t lineáris elrendezésből kiolvasható tematikus progressziót, s csak a másodikban térek rá a tényleges feladat megoldására, a l e h e t s é g e s lineáris elrendezések összehasonlítására. Mindezek bevezetéseként azonban az elemzésben használt — és egyébként jól ismert — alapvető fogalmakat szeretném tisztázni.

Egy mondat alkotórészeinek lineáris elrendezését többféle vonatkozásban vizsgálhatjuk, ugyanis az azonos lexikai elemek helyváltoztatása bizonyos fonetikai-prozódiai, valamint morfo-szintaktikai szabályok szerint történhet, és a jelentés szintjén különböző mértékű változást idézhet elő. A következő három szó: *ruha*, *kék*, *a* egyszerű szórendi és prozódiai változtatásokkal (és minden morfológiai átalakítás nélkül) adhat olyan értelmes kifejezéseket, mint: *a kék ruha* és *a ruha kék*, amelyekben a *kék* szó funkciójának megváltoztatásából két különböző jelentés adódik. A kijelentést a második esetben érezzük teljesnek, amelyben a *kék* szó mint névszói állítmány kifejezi az alany, a *ruha* egy tulajdonságát, s amelyben a mondat létrehozásának célja maga ez az állítás. Az első esetben viszont, melyben a *kék* melléknév a *ruha* főnév jelzője, a kijelentést nem érezzük befejezettnek, hiszen nem történt állítás, ezért vagy a folytatást várnánk (pl. *A kék ruha a szekrényben van*), vagy a kifejezést egy bizonyos szövegkörnyezet segítségével értelmezhető „hiányos” mondatként fogjuk fel (pl. *Melyik tetszik jobban, a piros kabát vagy a kék ruha?* — *A kék ruha*). E két lineáris elrendezés jelentései, ill. ezek értelmezhetőségének feltételei tehát nyilvánvalóan különböznek egymástól, a szintaktikai különbség itt szemantikai különbséget fejez ki, még ha az nem olyan radikális is, mint például az a jelentéskülönbség, melyet más nyelvekben az alanyt és a morfológiailag jelöletlen közvetlen tárgyat kifejező elemek helycseréje okoz azonos igei állítmány mellett: *The boy loves the girl* / *Le garçon aime la jeune fille* (= *A fiú szereti a lányt*) és *The girl loves the boy* / *La jeune fille aime le garçon* (= *A lány szereti a fiút*).

Ezzel szemben a szintaktikai (szórendi) különbség nem feltétlenül okoz, ill. fejez ki olyan szemantikai különbséget, amely egyúttal referenciális különbség alapja is lehetne. Így például a következő két mondatban: *A ruha kék* és *Kék a ruha* a változatlan funkciójú elemek megváltozott sorrendje nem utal két különböző tényállásra, hanem egyrészt az e m f á z i s, másrészt a k o m m u n i k a t í v m o n d a t t a g o l ó d á s üzenetképző szerepére hívja föl figyelmünket. Az első esetben egy semleges kijelentéssel (*A ruha kék*) és annak emphatikus párjával van dolgunk, ugyanis az emphatikus *Kék a ruha* mondat kifejezhet erős logikai oppozíciót: 'Kék a ruha, nem pedig zöld', vagy — más kommunikatív helyzetben — lehet bizonyos érzelmi töltése: 'Kék a ruha, sajnos! De unom már ezt a színt!' Az ilyen különbség a szórenden túl a prozódia szintjén is erőteljesen megmutatkozik.

A második esetben — s minket a továbbiakban ez fog leginkább érdekelni — a lineáris elrendezés megváltozása az ún. kommunikatív mondattagolódást is befolyásolhatja azzal, hogy a mondatnak hol ezt, hol azt az elemét mutatja be a befogadó számára már ismert vagy új információ hordozójaként. Az *A ruha kék* mondatban — a legkézenfekvőbb értelmezés szerint — az *a ruha* főnévi csoport képviseli a már ismert információt, a *kék* melléknév pedig mint névszói állítmány a ruháról mint alanyról mond a

befogadó számára feltehetően új információt. Ezt a mondatot értelmezhetjük például a *Milyen (színű) a ruha?* kérdésre adott teljes (az alanyt megismétlő) válaszként. A szórend — de nem a funkciók — megváltozása azonban maga után vonhatja a kommunikatív mondattagolódás s végső soron a kommunikatív jelentés megváltozását. Adott szöveggörnyezetben előfordulhat — még ha szokatlan is — , hogy a 'kék szín' szolgál mondandónk kiindulópontjául, s azzal kapcsolatban jelentünk be valamilyen új információt. Így a *Kék a ruha* részét képezhetné a következő szövegnek: *No és mi kék az öltözékében?* — *Kék a ruha és a kalap.*

Az üzenet megalkotásának ez a kommunikatív perspektívája lesz e tanulmány vizsgálatainak fő területe. Az üzenet két fő részének, az általában a mondat élén álló *i s m e r t* információnak és az utána következő új információnak a megnevezésére a *t é m a* és a *r é m a* kifejezéseket fogom használni (melyek, mint tudjuk, megfelelnek az angolszász — vagy az ilyen inspirációjú — szakirodalom *t o p i c* és *c o m m e n t* kifejezéseinek); a rémán belüli kiemelt, leglényegesebbnek tekintett új információt pedig — mely a magyarban közvetlenül az ige előtt helyezkedik el — *f ó k u s z* nak nevezem.¹ Tudnunk kell azonban, hogy egy mondatban a téma és a réma nem mindig különül el élesen egymástól, s ezért azonosításuk nem mindig egyértelmű. A mondat jelentéstartalmát inkább úgy tekinthetnénk, mint különböző ismertségi fokú információk együttesét: ezek egyfajta skálán helyezkednek el, melynek két végpontja a téma legismertebb eleme, mondandónk kiindulópontja és a réma leglényegesebb új eleme, fókusz, a kettő között pedig esetleg bizonytalan hosszúságú átmeneti zóna található.² A mondaton túli szöveget végül is a témák és rémák folyamatos váltakozása, egy-egy régi téma eltűnése, egy-egy réma újabb és újabb témává válása alkotja; a kommunikatív perspektívának s az ebből adódó kommunikatív jelentésnek ezt a folyamatos módosulását szokás *t e m a t i k u s p r o g r e s s z i ó* nak hívni.³ A feladat megoldása során megpróbálom majd a 8. szövegmondat első tagmondatának egyes lineáris elrendezéseit részben abból a szempontból magyarázni, hogy mennyire illeszkednek a szöveggörnyezetükben megvalósuló tematikus progresszióhoz.

Még egy utolsó szempontról azonban semmiképp sem szabad megfeledkeznünk. Példaszövegünk *i r o d a l m i e l b e s z é l ő* szöveg, melyben egy fiktív világ tényeiről, fiktív szereplők cselekedeteiről értesül az olvasó, többnyire nem közvetlenül, hanem az elbeszélő szavaiból vagy olykor a szereplők beszédéből. Márpedig az elbeszélésnek ez az ún. „közvetettsége”⁴ — amely mint műfajspecifikus jegy szembeállítja az elbeszélést a drámával — befolyásolhatja a szöveg kommunikatív perspektívájának alakulását. Míg az elbeszélésben az olvasó számára minden olyan információ új, amely először jelenik meg a szövegben, ugyanezen információk egy része nem feltétlenül jelent újdonságot — az elbeszélt történet világán belül — egyes szereplők számára. Aszerint, hogy az elbeszélő milyen hangnemben és kinek a nézőpontjából mesél, egy szereplőből vagy a sajátjából, vagy épp az olvasó nézőpontjához szeretné igazítani mondandóját, szinte „eljátszhat” a kommunikatív perspektíva, ill. jelentés ilyen vagy olyan alakításával. Az elemzésben tehát célszerű lesz figyelembe venni az elbeszélő szövegnek ezt a sajátosságát is.

I. Tematikus progresszió a címtől a 7. szövegmondat végéig

A cím

A vizsgált elbeszélés címét mindössze egyetlen határozott főnévi csoport alkotja. Mivel — állítmány híján — nem történik állítás, maga a cím nem tagolható ismert és új információra. Igaz ugyan, hogy első olvasáskor bármely cím a maga teljességében új információt közöl az olvasó számára, az *A hiúz* típusú címek az elbeszélés szövegének egészéhez képest mégis inkább témának tekinthetők, s helyzetükből

¹ Hasznos terminológiai áttekintést nyújt a német és angol nyelvű szakirodalom alapján Gülich—Raible 1977: 89. A francia nyelvre vonatkozóan ld. Riegel—Pellat—Rioul 1994: 604—610 ; Maingueneau 1990: 144—150. A magyar mondat szerkezet kommunikatív mondattagolódásának leírását ld. É. Kiss 1983.

² Az ún. „kommunikatív dinamizmus” (communicative dynamism) fokozatairól, hierarchiájáról — formalizált leírással — ld. Hajičová—Sgall 1987. A téma-réma kérdéstről ld. a prágai iskola munkásságának alapos bemutatását Gülich—Raible 1977: 60—89.

³ A tematikus progresszió Daneš által leírt típusait ld. Gülich—Raible 1977: 75—85.

⁴ Vö. Stanzel 1979: 15—38 (*Mittelbarkeit als Gattungsmerkmal der Erzählung* c. fejezet).

eredően mintegy kataforikus elemként foghatók fel. Ez az előre bejelentett téma aztán vezérfonalként biztosítja a szövegben felbukkanó résztémák koherenciáját. (A témának ezt a hierarchiáját érzékeltetik például a francia terminológia *h y p e r t h è m e* és *s o u s - t h è m e*s kifejezései.)⁵ Ugyanakkor a címben megjelenő „főtéma” nem pusztán összefogja, hanem valamennyire meg is határozza a majdani résztémákat, miközben más résztémákat nagy valószínűséggel kizár. Az *a hiúz* kifejezés egy tudományos dolgozat címeként ’a hiúzok osztálya’ generikus jelentésű lenne, és feltehetően a hiúzokra általában jellemző anatómiai vagy életmódbeli sajátosságokat jelölné ki résztémákként. Példaszövegünk címében azonban — épp az elbeszélés műfaji jegyeiből következően — az *a hiúz* kifejezés várhatóan egyetlen meghatározott egyedre utal, s a vele kapcsolatos egyedi történet elemeit határolja körül. A cím értelmezése és az általa valószínűsíthető résztémák tehát nagy mértékben függenek az illető szöveg műfajától.⁶

Az 1. és a 7. szövegmondat közötti szövegdarab két részre tagolódik: az 1. + 2. szövegmondat meghatározza az események tér-idő keretét, a 3. szövegmondatlal kezdődően (s tulajdonképpen a 12. szövegmondatlal bezárólag) az eseményeket előkészítő párbeszéd zajlik az elbeszélő-szereplő és apja között. Míg az első rész kizárólag az elbeszélő szavait tartalmazza, a másodikban a két szereplő szavai pontosan idézett formában jelennek meg, s csak néha szakítják meg azokat hosszabb-rövidebb idéző tagmondatok vagy elbeszélői kommentárok. A két rész egyébként jól elkülönül egymástól a nyelvtani személy szerint is: amint az elbeszélő önmagát is mint a történet egy szereplőjét ábrázolja, a kezdeti 3. személyt felváltja az 1. + 2. személy.

1. szövegmondat

Az *Őszi vasárnap volt* szövegmondat a címhez képest „tematikus törést”⁷ mutat, hiszen nem jelenik meg benne a címben megadott téma, sőt az egész mondat csak újdonságot, rémát tartalmaz, melyben a fókusz az igét megelőző főnévi csoport (*őszi vasárnap*), a létige pedig egyszerűen a ’múlt’ jelzésére szolgál. Mivel az elbeszélő szöveg gyakran kezdődhet ehhez hasonló, a címben megjelölt témától átmenetileg eltávolodó időmegjelöléssel, a kétségtelenül fennálló tematikus törés valójában mégsem zavaró az olvasó számára. (Megjegyzés: Mindez egyben a cím nagyfokú önállóságát bizonyítja. A címet ugyanis idézhetjük az elbeszélő szövegtől függetlenül más szöveggörnyezetben is, különféle mondattani funkciókban, az ezeknek megfelelő toldalékokkal ellátva, pl.: Olvastad „*A hiúz*”-t?)

2. szövegmondat

Tematikus szempontból az 1. szövegmondat közvetlen folytatásaként itt ún. „lineáris progresszió” valósul meg, mely abban áll, hogy az előző szövegmondat rémája, pontosabban fókusza (*őszi vasárnap*) a kérdéses szövegmondatban — az adott kifejezés szavainak megismétlése révén — már mint téma jelenik meg, amelyhez azután újabb réma kapcsolódhat. Azonban a *r é m a* → *t é m a* átalakulásnak itt egy meglehetősen különleges esetével találkozunk.

Ismeretes, hogy a lineáris progresszió rendszerint úgy valósul meg, hogy az első mondatban (a mondat végén vagy vége felé) szereplő, gyakran határozatlan főnévi csoport által képviselt réma a következő mondatban — határozott determinánssal ellátva — témaként jelenik meg, lehetőleg a mondat élén; erről a témáról egy következő állítás során új információt (= réma) kapunk, amely azonban rögtön témává válik, és ez így folytatódhat, mint a következő mondatsorban: *A gyerek rajzolt egy macskát. Ez a macska azonban inkább hiúzra hasonlított. A hiúz — mint tudjuk — macskaféle ragadozó.* (A lineáris progresszió egyik klasszikus példája a Bibliában Jézus genealógiájának bemutatása: *Ábrahám nemzé Izsákot; Izsák nemzé Jákóbot; Jákób nemzé Júdát és testvéreit; [...]*, Máté, 1, 1-16.) A tematikus progresszióknak ezt a fajtáját a következő egyszerűsített képlettel írhatjuk le:

$$T_1 + R_1 \rightarrow R_1 = T_2 + R_2 \rightarrow R_2 = T_3 + R_3 \dots$$

⁵ Vö. Maingueneau 1990: 149—150.

⁶ A cím és a szöveg viszonyáról ld. Hoek 1980: 149—183 (*Le titre et le co-texte* c. fejezet).

⁷ Vö. Riegel—Pellat—Rioul 1994: 609—610.

Ehhez képest a mi példánkban a következő eltérések adódnak:

Szembeötlő formai különbség az, hogy a réma (illetve fókusz) szerepében álló s még szoros alárendelő viszonyt fenntartó *ősz*i *vasárnap* minőségjelzős főnévi csoport témahelyzetben két részre bomlik, s mindkét szava egy-egy okhatározói alárendelés főmondatát képezi (a két nagy egység egymással mellérendelő viszonyban áll): *Vasárnap, mert [...]*, és *ősz*i, *mert [...]*. Ez a párhuzamos szerkesztés egyúttal azt is mutatja, hogy az *ősz*i *vasárnap* kifejezésben nem lehet egyértelmű sorrendet felállítani az új információk fontossága szerint, hiszen ismételt előfordulásakor mindkét szó nyilvánvalóan azonos súlyú új információt hordoz. Ennél fontosabb különbség mutatkozik azonban a szemantikai síkon, s ez akár megkérdőjelezheti a *vasárnap* és *ősz*i szavak téma voltát. „Klasszikus” példáinktól eltérően ugyanis a 2. szövegmondatban megjelenő új információk nem állítanak semmit a témahelyzetben szereplő szavak referenséről, pontosabban nem azokról állítanak valamit, hanem az előző állítás jogosságáról. Ezek az okhatározói mellékmondatokba foglalt állítások azt hivatottak bizonyítani, hogy az *Ősz*i *vasárnap volt* mondat egy bizonyos korábbi tényállást rögzített, s ennyiben igaz, érvényes tartalmat közölt. Tulajdonképpen a 2. szövegmondat is ugyanezt a tényállást rögzíti, csak kissé módosított formában: az előző szövegmondat fókuszának elemeit látjuk viszont a két — hiányos — főmondatban, melyekből kimaradt a fölöslegessé vált *volt* igealak (*Vasárnap [volt]*, *mert [...]*, és *ősz*i [volt], *mert [...]*), ugyanakkor pedig a két okhatározói mellékmondat bizonyító ereje igazolja az előző állítás helyességét, amit így értelmezhetünk: 'Azért mondhatom, hogy vasárnap volt, mert akkoriban vasárnaponként (de máskor nem) apám otthon foglalatostkodott. Márpedig azon a napon, amelyről beszélek, apám otthon foglalatostkodott, tehát aznap csakis vasárnap lehetett.' (Hasonlóan indokolható az *ősz*i [volt] kijelentés is.)

Amennyiben tehát a *vasárnap* és *ősz*i szavak által közölt információt egyáltalán témának tekintjük, az csak azért lehetséges, mert ismételt előfordulásuk miatt az ismert információ benyomását keltik az olvasóban, és kiindulópontul szolgálnak az okhatározói mellékmondatokban foglalt állítások megalkotásához. Ugyanakkor viszont erőteljesen visszacseng az 1. szövegmondatban betöltött réma-szerepük, sőt ez még hangsúlyosabbá válik a hozzájuk fűzött elbeszélői kommentár révén. Végso soron a 2. szövegmondat értelme nem az, hogy előrevigye a történetet (ez inkább a 3. szövegmondat feladata lesz), hanem az, hogy lehetőséget adjon az ifjúkori emlékeit felelevenítő narrátornak önmaga igazolására: 'Vajon jól emlékszem-e, hogy őszi vasárnap volt? Bizonyára, mert [...]. Hidd el, olvasó, hogy így volt, mert [...]'. Ez az önigazolás meg is történik azáltal, hogy az elbeszélő személyes emlékekhez köti a korábbi tényszerű, tárgyilagos *Ősz*i *vasárnap volt* állítást. Annak valószínűleg nincs különösebb jelentősége, hogy a 2. szövegmondatban megfordul az *ősz*i és *vasárnap* szavak sorrendje; ezzel mindössze szigorúbb linearitás valósítható meg: *Ősz*i *vasárnap volt. Vasárnap, mert [...]*, ugyanakkor viszont érdekesebb az, ahogy ez a sorrend a narrátor gondolatainak, képzettársításainak irányát mutatja. Így a két okhatározói mellékmondatba sűrített emlékek — (*vasárnap, mert*) *apám otthon foglalatostkodott*, (és *ősz*i, *mert*) *napfényben ragyogtak a tarkuló erdők és bokrosok a falu felett* — olyan ellentétpárokba rendeződnek a 'vasárnap' és 'őszi' fogalmak kapcsán, mint: 'nap' ~ 'évszak'; 'közeli + zárt tér' ~ 'távolabbi + nyílt tér'; 'otthon' ~ 'világ'; 'személyes lét' ~ 'közösségi lét', s a gondolat a kisebb, közelebb, személyesebb felől indul a nagyobb, távolabbi, közösséget érintő dolgok irányába, mintegy „a napfényes világ meghódítására”.

A 2. szövegmondat azonban — amellet, hogy a narrátori emlékezet megbízhatóságát hitelesíti — még egy másik tekintetben is jelentős, annak ellenére, hogy a cselekmény előrehaladásában semmilyen szerepet nem játszik. Ugyanis a kommentár, melynek kimondása az elbeszélő szempontjából szinte felesleges, hiszen számára csupa régről ismert dologról, saját életének megszokott kereteiről szól, több olyan fontos információt közöl, amelyeket az olvasó csakis (vagy először) ebből a mondatból ismerhet meg. Ilyenek a későbbi események színterére akár csak impliciten utaló információk: az otthon, a falu, az erdő „a falu felett” (vagyis a hegy, ahonnan lehozták a vadat), de itt jelenik meg a hamarosan következő párbeszéd egyik résztvevője, az apa, sőt az is itt derül ki — az *apám* főnév egyes szám első személyű birtokos személyragja révén —, hogy az elbeszélő egyúttal maga is szereplője a történetnek. Annak ellenére tehát, hogy a 2. szövegmondat nem vonatkozik közvetlenül a cselekményre, leíró-kommentáló jellegénél fogva fontos adatokat szolgáltat a cselekmény megértéséhez, s így áthidaló

szerepet tölt be a pusztán időt megjelölő 1. szövegmondat és a cselekményt elindító 3. szövegmondat között.

3.-7. szövegmondat

Ez a szövegdarab (mely valójában a 12. szövegmondatból zárul) az elbeszélésen belül egy másik szövegtípust, a dialógust képviseli, aminek következtében jelentősen megváltozik az olvasó vonatkozásában az ismert és új információk elhelyezkedését kialakító kommunikatív perspektíva. Ez a változás végső soron abból adódik, hogy az addigi egyetlen és kizárólagos beszélő alany — a narrátor — átadja a szót a történet két szereplőjének, s ezáltal az olvasó másfajta közvetítéssel ismeri meg a történetet. Az elbeszélésnek a már említett „közvetettsége” változik itt meg: míg a narratív részekben (1.+ 2. szövegmondat és a párbeszédbe ékelődő idéző tagmondatok, valamint narrátori kommentárok) a kommunikáció az elbeszélő és a virtuális olvasó között jön létre, addig a dialógusban az elsődleges kommunikáció a két szereplő — az akkor még ifjú elbeszélő és az apa — között valósul meg, tehát egy olyan kommunikatív helyzetben, amelyben az olvasó legfeljebb kívülálló „tanúként” követheti a párbeszéd fonalát.

A „szerencsés”, sikeres kommunikációt irányító „együtműködési elv” a narratív részekben úgy érvényesül, hogy az elbeszélő igyekszik az olvasó számára érthetővé tenni minden új információt és igazolni a mondottak helyességét. Mint láthattuk, ez történt a 2. szövegmondatban, s hasonlóképpen magyarázó-hitelesítő céllal született a 4. szövegmondat idéző tagmondata és a tőle függő okhatározói mellékmondat: *kérdeztem csodálkozva, mert más vasárnapokon sokkal nagyobb sétákra indultunk a patakok mentén*. Ráadásul eközben az olvasó (mindkét esetben) még bizonyos új információkhoz is hozzájut a család vasárnapi szokásait illetően. Nem pontosan így működik viszont a 3. szövegmondat idéző tagmondata, hiszen az olvasó a *fordult hozzám apám* tagmondat nélkül is képes lenne előbb-utóbb — de legkésőbb a 6. szövegmondatban található *apám* megszólítás segítségével — azonosítani az elsőként megszólaló beszélő személyét, sőt valószínűleg már az előzményből (más szereplők híján) és a hangnemből (a szülői tekintély kifejeződéséből) sejtené, hogy csakis az apa kezdeményezhette a beszélgetést. Ez az idéző tagmondat tehát semmiféle többletinformációt nem hordoz, pusztán a narrátori „figyelmesség” megnyilvánulásának egy példája, melynek révén az olvasó hamarabb és kisebb erőfeszítés árán juthat hozzá egy bizonyos információhoz.⁸

Más a helyzet azonban a két szereplő szavait pontosan idéző párbeszédben, melyből a narrátor „kivonul”, s melyben az ő többlettudása nem segítheti a magára hagyott olvasót az új információk befogadásában. Mivel a szereplők és az olvasó az elbeszélés két különböző szintjén helyezkednek el — a szereplők a történeten belül, az olvasó pedig azon kívül —, a kommunikáció és benne az együtműködési elv csak a két szereplő viszonylatában működik, az olvasó pedig (az idéző tagmondatokat leszámítva) mindig csupán annyit ért meg a beszélgetésből, amennyit az éppen hallgató szereplő felfoghat a másik szavaiból. Jelen esetben az apa kezdeményezi és irányítja a párbeszédet; többször és hosszabban szól, és nyilvánvalóan többet tud valamiről, ami a fiú előtt még ismeretlen, s amivel élményszámba menő meglepetést akar neki szerezni. Kettejük párbeszédének felépítése, a benne megvalósuló tematikus progresszió éppen azt eredményezi, hogy az olvasó — a csodálkozásának hangot adó fiú nézőpontjába helyezkedve — maga is átérzi a dolog kezdetben érthetetlen, titokzatos voltát. Ennek az olvasói benyomásnak a kialakulását talán úgy lehet a legjobban nyomon követni, ha a párbeszéd szövegmondatait nem egyenként vizsgáljuk, hanem a dialógus alapegységének tekinthető mondatpáronként, melyek tagjai — mint „stimulus” és „reakció” — szorosan egymáshoz tartoznak, s ezt nyelvi jegyeikkel is nyilvánvalóvá teszik.⁹ (Az idéző tagmondatok rendszeres vizsgálatára itt már nem kerül sor.)

3. + 4. szövegmondat (idézett tagmondatok)

— [Apa] *Ebéd után eljössz velem a Bábirkóba*. — [Fiú] *A Bábirkóba?*

⁸ Az interpretációhoz szükséges „minimális erőfeszítés” elvének szerepéről a mondatalkotásban ld. Hajičová—Sgall 1987: 72—73.

⁹ Vö. André-Larochebouvry 1984: 15—17.

A dialógusnak ez az első mondatpárja újabb tematikus törést idéz elő az elbeszélésben, részben a beszélő alany megváltozása miatt, részben azért, mert az első szövegmondat az olvasó számára a megelőző szöveggörnyezethez képest szinte teljesen új információkat közöl. Sőt a fiú reakciójából hamarosan kiderül, hogy számára — tehát egy szereplő, a beszélgetőtárs számára — is meglepetést okoznak az apa szavai.

Az apának a fiához intézett, kijelentő módban kifejezett felszólításában a fókusz maga az ige által jelölt cselekvés (ezt mutatja az *eljössz* igealakban az igeikötő + ige sorrend); az igei állítmány körül lévő három határozó közül a *velem* társhatározó és az *ebéd után* időhatározó a fiú számára valószínűleg nem hordoz különösebben új és az adott helyzetben fontos információt. Ezt nem annyira a szöveggörnyezetből deríti ki az olvasó, mint inkább pragmatikai alapon: a fiú életében megszokott, az apjával tett vasárnap délutáni sétáról van szó, számára tehát ezek a tudatában „jelen lévő” dolgok nem jelentenek újdonságot. Annál nagyobb az információértéke a réma részét képező *a Bábirkóba* helyhatározónak, melynek az a különlegessége, hogy nem attól új az általa közvetített információ, hogy a fiú számára ismeretlen, addig még nem azonosított referensre vonatkozik, hanem attól, hogy egy már jól ismert, tulajdonnévvel azonosítható referens most szokatlan beszédhelyzetben bukkan fel (hiszen apa és fia vasárnap máshol szokott sétálni), s így az információ váratlansága kelti a fiúban az újdonság — a helyzet újdonságának — érzetét. Természetesen az olvasó ezt a helyzetet — korábbi információk híján — csak a fiú csodálkozó visszakérdezéséből ismeri fel, de egyben azt is megérti, hogy adott esetben még egy addig ismeretlen, azonosítatlan referens említésénél is nagyobb újdonságot jelenthet a befogadó számára egy már ismert dolog új és váratlan színben, helyzetben vagy összefüggésben való feltüntetése, amint az a 3. szövegmondatban történt. A kifejezést pontosan megismétlő visszakérdezés épp a váratlanság keltette erőteljesebb reakciót érzékelteti.

5. + 6. szövegmondat (idézett tagmondatok)

— [Apa] *Megnézzük a vadat.* — [Fiú] *Miféle vadat, apám?*

Ebben a második mondatpárban szinte megismétlődnek az elsőben kialakult viszonyok ismert és új információk között. Az apa továbbra is kijelent valamit, ami a fiúban újabb csodálkozást vált ki, s ennek ugyanolyan visszakérdezéssel ad hangot, mint előbbi reakciójában. Az apa tömör kijelentésében ismét egy igeikötő + ige szerkezettel kifejezett cselekvés áll fókuszban, melynek tárgya a réma hangsúlytalanabb részét képezi. Azonban itt újabb meglepetés adódik, hiszen a fiú (és természetesen az olvasó) számára újat jelentő információt az apa — az *a* határozott névelő alkalmazásával — már mint ismertet, azonosítottat vezet be, holott azt sem a korábbi szöveggörnyezet, sem a beszédhelyzet nem indokolja. Reakciójában a fiú — egyúttal az olvasó nézőpontját is képviselve — épp az ismertként feltüntetett, de valójában ismeretlen referens azonosságára kérdez rá a határozatlan determinánsként működő kérdő névmás segítségével. Megismétlődött tehát az előző mechanizmus, melyben minden „fordítva” történik: a mondatpárok nem kérdés – felelet, hanem kijelentés – visszakérdezés szerkezetet mutatnak; réma-helyzetben határozott főnévi csoportok állnak, melyek referenseik azonosítatlan voltát leplezik; ez a „csalás” pedig akkor lepleződik le, amikor a következő mondat élén — ahol egyébként leggyakrabban a már azonosított téma szokott állni — kifejeződik a kétség, a bizonytalanság a referens azonosságát vagy relevanciáját illetően.

7. szövegmondat

— [Apa] *Amit a székely vadászok tegnap hoztak le a havasról.*

A fiú második csodálkozó kérdésére adott apai válasz végül nagyjából helyreállítja a kommunikáció megszokott rendjét, hiszen ez a részletezőbb, új — és ténylegesen új — információkban gazdag szövegmondat már ismét az együttműködés elvének nyílt alkalmazásával született. Bár ez az elv az előzőekben látszólag nem működött, valójában az apa kommunikációs magatartásában akkor sem az együttműködési készség hiányát kellett látnunk, hanem inkább egy másfajta együttműködési elv érvényesülését, amely a meglepő információk keltette érdeklődésre épít, de amelyet nem lehet bizonyos időn túl fenntartani, ill. kizárólagosan alkalmazni. Így a 7. szövegmondat információszerkezete már nem pusztán az érdeklődéskeltés elvére épít, hanem — anélkül ugyan, hogy máris megnevezné — a referens azonosítását szolgálja. A mondat elején (tehát téma-helyzetben) álló *amit* vonatkozó névmási tárgy közvetlenül visszaütal a vele koreferens *a vadat, miféle vadat* antecedensekre, a 'vad' azonosítása pedig

elejtése bizonyos körülményeinek említésével történik. Valamennyi körülmény hasznos és többé-kevésbé új információként jelenik meg a szövegben — nemcsak az olvasó, hanem a fiú számára is —, így az *amit* utáni részt tekinthetjük rémának, melyben a fókusz az ige előtt álló *tegnap* határozószó. Ezzel a beszélő a körülmények közül — 'kik, hol, mikor vadásztak?' — azt emeli ki, amelyik a hallgató számára a legkevésbé kiszámítható: az, hogy a székely vadászok a havason vadásznak, a történet szereplői számára nem újdonság, így a vad azonosításához szükséges döntő körülményt feltehetően a vadászat időpontja jelenti. Az új információk — mint rendesen — itt sem azonos súlyúak, ám a fókusz logikusnak tetsző kiválasztása azt sugallja, hogy bár a vad megnevezésére még várunk kell, más eszközökkel történő azonosítása immár „megfelelően” folytatódhat a 8. szövegmondatban.

II. A 8. szövegmondat első tagmondatának vizsgálata

A tagmondat alkotórészei a linearitástól függetlenül

Mielőtt rátérnénk magára a 8. szövegmondatral kapcsolatos feladatra, érdemes lesz megvizsgálni — már csak bizonyos ismétlések elkerülése végett is —, hogy a 8. szövegmondat első tagmondatának alkotórészei milyen jelentést hordoznak mondatbeli helyüktől függetlenül, és milyen tematikus kapcsolatot tudnak kialakítani a megelőző mondatokkal. Hogy a tagmondaton belül mely elemeket tekinthetjük „önálló alkotórészeknek”, azt úgy határozhatjuk meg, hogy összevetve a 6 megadott szórendi változatot, megállapítjuk, melyek bennük a helyváltoztatásra képes elemek, s a továbbiakban csak azokat fogjuk önálló alkotórészekként kezelni. Így például az *utolsó* jelző az általa minősített *golyót* tárgyragos főnévhez képest soha nem változtatja meg a helyét (holott egy határozott névelő hozzáadásával lehetne értelmezőként is használni: *a golyót, az utolsót*), ezért ez a szó nem tekinthető önálló alkotórésznek, viszont az *az utolsó golyót* szintagma igen, mert a tagmondaton belül képes a helyváltoztatásra. Ebből az is látszik, hogy itt az önálló alkotórészt nem az egyes szavak, hanem a szintagmák szintjén kell keresnünk, még ha azok történetesen egyetlen szóból állnak is, mint a *Barabás* tulajdonnév esetében. Ilyen alapon tehát a 8. szövegmondat első tagmondatában 4 viszonylag önálló, helyváltoztatásra képes alkotórészt különböztethetünk meg, melyek mindegyike kialakít valamilyen kapcsolatot a megelőző szövegdarabban kirajzolódó témákkal. Ezeknek a tematikus kapcsolatoknak egy része (itt kisebb része) formailag igazolható, mint például az anafora esetében, máskor viszont a kapcsolatot — formai jegyek híján — csak szemantikai elemzéssel lehet kimutatni.

A tagmondat 4 alkotórésze

– *bele*: A négy alkotórész közül ez a névmási határozószó az egyetlen, amely önmagában véve is formailag igazolható tematikus kapcsolatot tart fenn az előző szövegdarabbal, mert mint anaforikus elem, nyilvánvaló koreferencialáncot alkot az *a vadat* — *miféle vadat* — *amit* antecedensekkel.

– *lőtte*: A tagmondat egyes szám 3. személyű, múlt idejű igei állítmánya a 'vadászat' jelentéskörét, ún. i z o t ó p i á j á t ¹⁰ idézi fel, ill. erősíti meg, hiszen a 7. szövegmondatban az *a székely vadászok* főnévi csoport révén már megjelenik a 'vadászat' mint lehetséges téma. Elvben persze a *székely vadászok* alanyhoz más, nem a vadászatra vonatkozó állítmány is kapcsolódhatna, vagy a *lőtte* állítmány háborút vagy gyilkosságot is idézhetne, ám épp a 7. és 8. szövegmondatok egymásra következése miatt a 'vadászat' téma az, amely aktualizálódik a szövegben.

– *az utolsó golyót*: Ez a határozott főnévi csoport, mely az igei állítmány tárgyát képviseli, a 7. szövegmondatban már megelőlegezett és a 8.-ban a *lőtte bele* kifejezés által aktualizált téma révén szintén a 'vadászat' izotópiáját jeleníti meg, pontosabban a vadászatnak egy időbeli mozzanatát emeli ki, mégpedig azt, amely közvetlenül megelőzte a vad elpusztítását és lehozatalát a havasról. Így a két

¹⁰ A szöveg szemantikai izotópiájáról mint „homogén jelentéssík”-ról ld. Greimas 1966: 69—101; Greimas—Courtés 1979: 197—199.

szövegmondat — egyelőre igen vázlatosan — rekonstruálja az eseménysort, melynek következtében a vad a Bábirkóba került, s ott immár megtekinthető. (Az események részletes bemutatására később kerül sor, amikor a narrátor az „Így volt:” kifejezéssel jelzi, hogy következik magának a vadászatnak az elbeszélése.)

– *Barabás*: Ez a tulajdonnév fontos új információt hordoz, mert megnevezi és így egyéníti a cselekvő alanyt, amelyet a 7. szövegmondatban még csak egy többes számú köznevet tartalmazó főnévi csoport fejezett ki. Az *a székely vadászok* és *Barabás* szintagmák közötti koreferenciális viszony részleges: a halmaz és e halmaz egy tagja közötti szemantikai viszonynak felel meg (‘a székely vadászok halmazának egyik tagja Barabás’), amit az olvasó — ellenkező jelzések híján — csakis így fog értelmezni. Ennyiben a 7. szövegmondatból a 8.-ba történő átmenet nem drasztikus, ellenkezőleg, megfelel az említett szemantikai viszony keltette befogadói elvárásnak, ami ugyan csökkentheti, de nem szünteti meg a *Barabás* tulajdonnév által képviselt információ újdonságának erejét. Inkább azt mondhatnánk — s ez valószínűleg gyakori eset —, hogy a *Barabás* tulajdonnév a jelen szövegkörnyezetben a régi, ill. az új információ szempontjából kétarcú: új, mert egy eddig nem egyénített személyt (szereplőt) azonosít, de régi is, mert a ‘székely vadászok’-kal fennálló részleges koreferenciája révén visszaidézi az előző mondat alanyát. Azt viszont, hogy a 8. szövegmondatban a *Barabás* név milyen súlyú új információt hordoz, már a kérdéses tagmondatban elfoglalt helye, valamint a 8. szövegmondat második tagmondatának szerkezete is befolyásolja.

A 8. szövegmondat első tagmondatának megadott 6 lineáris elrendezése

(a) Feladat

Amennyiben tehát elfogadjuk, hogy a kérdéses tagmondat 4 önálló, helyváltoztatásra képes alkotórészből áll, úgy elvben 24 különböző lineáris elrendezésű tagmondatot alkothatnánk, melyek közül a feladat csak 6 lehetséges változatot ad meg az elemző számára. Mielőtt a megadott elrendezéseket megvizsgálánk és összehasonlítanánk, esetleg nem érdektelen felfigyelnünk arra, hogy milyen típusú elrendezések maradtak ki a sorból. Úgy tűnik, ezek főképp az ige és a hozzá többé-kevésbé szorosan vagy lazán kapcsolódó névmási határozószó sorrendjét illetik. Először: az igei állítmány soha nem szerepel a *belelőtte* alakban, s így az általa kifejezett cselekvés soha nem kerül fókuszhelyzetbe, vagyis nem válik a leglényegesebb új információvá. Másodszor: egyik sorrendi változat sem kezdődik a *lőtte* igealakkal, ami szintén a cselekvésre tenné a hangsúlyt, azt mutatva be új információként. Azon túl, hogy ez a második megoldás — a szövegkörnyezettől elütően — szinte bibliai tónusúvá változtatná az elbeszélést („És lőtte bele Barabás az utolsó golyót” — vö. „És látá Isten, hogy jó a világosság”, Mózes I, 1,4), mindkét megoldás (*belelőtte* és mondatkezdő *lőtte*) akkor lenne elfogadható, ha egy részletesen bemutatott cselekvéssor egyik eleméről lenne szó, amely szükségképpen új információt tartalmazna a megelőző cselekvésekhez képest. Szövegünkben azonban nem ez a helyzet: a vad elejtése (bizonyára puska lövésekkel) beleérthető a 7. szövegmondatba, s így a 8. szövegmondatban nem elsősorban a lelövés ténye lesz a legfőbb új információ, hanem a cselekvő személye vagy a cselekvés bizonyos körülményei. (Ezzel szemben a vadászat későbbi részletes elbeszélését így fejezi be a narrátor: „Barabás egy lövéssel kivégezte” — vagyis magára a cselekvésre irányítja a figyelmünket.)

Rátérve a ténylegesen megadott hat sorrendi változatra, vizsgáljuk meg tehát, hogy milyen jelentést hordoznak az egyes lineáris elrendezések. Pontosabban: a valamennyi változatban megtalálható közös alapjelentés — egyazon múltbeli tényállás közlése — hogyan módosul azáltal, hogy az egyes lineáris elrendezésekben változhat a közlés kommunikációs perspektívája, hiszen más-más elem töltheti be a téma és a réma szerepét, ill. a rémán belül sem mindig ugyanaz az elem kerül fókuszhelyzetbe. Mivel ebből a szempontból meglehetősen sok hasonlóság áll fenn a megadott változatok között, célszerűnek látszik — megint csak az ismétlések elkerülése végett — nem egyenként, egymástól függetlenül, hanem egymáshoz viszonyítva elemezni a lehetséges jelentésváltozatokat.

Ha abból szeretnénk kiindulni, hogy a fentebb meghatározott négy alkotórész a tagmondaton belül az „ismertségi skála” milyen fokán helyezhető el, megállapíthatjuk, hogy mindegyik változatban ugyanaz az elem — a *bele* névmási határozószó — hordozza az egyetlen olyan ismert információt (‘a vad’), amelyet a megelőző szövegkörnyezet több pontján szövegszerűen azonosítani tudunk. A *bele* szónak ezt

a témát fenntartó, vagyis ún. „állandó témájú progressziót” biztosító szerepét — mint erre később visszatérünk — nem módosítja ennek a szónak az adott mondszerkezeteken belüli jelentős helyváltoztatása.

Ezzel szemben a skála másik végén elhelyezkedő „legfontosabb új információ” szempontjából már nem egyezik mind a hat sorrendi változat, ugyanis a ragozott igei állítmányt (*lőtte*) közvetlenül megelőző, s így fókuszhelyzetben lévő elem lehet az alany (*Barabás*) vagy a tárgy (*az utolsó golyót*). Ezáltal jelentős különbség alakul ki a [8d] és a többi öt változat között: míg ez utóbbiakban a befogadó figyelme a cselekvő alanyra irányul, a [8d]-ben ez az alany már feltehetően ismertnek számít (hiszen nem közvetlenül előzi meg az igei állítmányt, vagyis nem fókuszhelyzetben áll), a legfontosabb új információ pedig az, hogy a vadba az utolsó golyót lőtték bele. Az 'utolsó golyó' jelentőségének ilyen szokatlan hangsúlyozása szembeállítja a [8d]-t az összes többi változattal, hiszen azokban az utolsó golyó mintegy „természetes”, szokásos lezárása a vad több lövéssel történő leterítésének. A [8d]-t kivéve valamennyi mondszerkezet azt sugallja, hogy a vad ettől az utolsó golyótól elpusztult, nem volt szükség több lövésre, s valószínűleg maradt még golyó a vadászoknál. Az *utolsó* melléknév itt aktualizált jelentése tehát egy szokásos cselekvéssor végső időbeli mozzanatára utal. Ezzel szemben a [8d]-ben az *utolsó* melléknév jelentéséből hiányzik az „időbeliség” szemantikai jegye, ehelyett ez a megfogalmazás inkább azt sugallja, hogy — bár szükség lehetett volna rá, mert a vad esetleg még életben van — ezzel a legutóbbi lövéssel az összes golyó elfogyott a készletből (vagyis megszűnt egy halmaz egyetlen megmaradt tagja), s ezáltal a vadászok akár életveszélybe is kerülhettek. Így e különös hangsúllyal a [8d] olyan feszültséget teremt és várakozást kelt a befogadóban, amely nem indokolt az adott szövegkörnyezetben, és nem is jellemzi a többi öt sorrendi változatot. Ezekben ugyanis a vadászat menete minden váratlan fordulat nélküli folyamatként jelenik meg, s a megfogalmazások inkább abban a tekintetben elégitik ki a befogadó kíváncsiságát, hogy azt közlik vele, ami legjobban érdekelheti, vagyis hogy a székel vadászok közül pontosan melyik lőtte le a vadat. Ezt az értelmezést valószínűsíti az ezekben a változatokban előforduló *Barabás lőtte* szerkezet, amely tehát mindannyiszor a cselekvő alanyt állítja a figyelem középpontjába.

E közös vonás ellenére azonban ennek az öt sorrendi változatnak az értéke több szempontból különbözik egymástól. Továbbra is szem előtt tartva az állandó összehasonlítás lehetőségét, bizonyos csoportosítások révén talán világosabbá tehetjük ezeket a különbségeket. Ennek kapcsán először is vissza kell térnünk a *bele* névmási határozószó helyváltoztatásának kérdésére.

Szembetűnő, hogy a *bele* névmási határozószó a *lőtte* igtől nagyban függetlenedhet (legfeltűnőbben a [8f]-ben), s eszerint az adott lineáris elrendezések két nagy csoportra oszthatók: a [8a], [8c] (és a továbbiakban nem vizsgálándó [8d]) változatban a *lőtte bele* szerkezet található, míg a [8b], [8e] és [8f] változatban a *bele [...]* *lőtte* szerkezet (amelynek értéke természetesen nem azonos az itt meg nem jelenő *belelőtte* alakéval). A kétféle szerkezet között — előző vizsgálódásunkkal ellentétben — most már nem abban kell keresnünk a különbséget, hogy mikor melyik elem hordozza a legfontosabb új információt, hiszen a *bele* névmási határozószó — akár követi, akár megelőzi a *lőtte* igt — egyik esetben sem képvisel új információt. Ennek a névmási jellegű, anaforikus elemnek a referenciája mondatbeli helyétől teljesen független, mindig azonos marad, mert csakis az antecedensével fennálló viszonya határozza meg, s mivel bármely sorrendi változatban már ismert információt képvisel, fel sem merül vele kapcsolatban az újdonság kérdése. Ezért a két alapvető sorrend különbségét nem annyira a kommunikatív jelentésben, mint inkább a befogadóra tett hatásban fedezhetjük fel, ez pedig nagy mértékben hangnem vagy stílus kérdése.

Az első csoportba tartozó mondszerkezetek a *lőtte bele* sorrend következtében a tényállást viszonylag semleges megfogalmazásban, ill. hangnemben közlik. Ez lehetővé teszi, hogy mind a közlő, mind a befogadó a logikailag legfontosabb elemre, a lényeges új információra összpontosítsa figyelmét (a már elemzett *Barabás*, ill. a [8d]-ben *az utolsó golyót* szintagmákra). A figyelemnek ilyen tudatos irányítása természetesen nem hiányzik a második csoportba tartozó szerkezetekből sem (mindháromban a *Barabás* név képviseli a logikailag legfontosabb új információt), azonban itt a logikai hangsúly mellett egy másik, érzelmi jellegű hangsúly is megjelenik, mégpedig a szerkezet legkevésbé informatív elemét, a *bele* szót emelve ki környezetéből. Logikai és érzelmi hangsúly különbsége jól megvilágítható, ha bizonyos „oppozíciós tesztnek” vetjük alá az egyes hangsúlyos elemeket. Így a logikai hangsúly esetében mindig fennáll annak a lehetősége, hogy a mondszerkezetben jelen lévő elem a közlő részéről

logikai választás eredménye (amit persze a közlendő tényállás határoz meg): Barabás helyett egy másik székely vadász is lelőhette volna a vadat, a [8d]-ben pedig a készletben található utolsó golyó helyett belelőhette volna például a harmadikat, miközben maradt volna kettő tartalékban. Ilyen logikai oppozíció lehetősége azonban fel sem merül a *bele* szó kapcsán, hiszen aki egy már kiválasztott témáról beszél, vagyis arról, hogy a vadat ki és hogyan lőtte le, nem fog indokolatlanul témát váltani, arra célozván például a *bele* szóval, hogy ki és hogyan lőtt egy céltábla közepébe. A *bele* szó itt tehát semmilyen más logikai lehetőséggel nem áll szemben, s így azokban az esetekben, amelyekben a *lőtte* ige elé kerül, pusztán érzelmi — ám erőteljes — hangsúlyt kap, ami esetleg úgy is értelmezhető, hogy a közlő a szokottnál nagyobb jelentőséget tulajdonít az eseményekben magának az elejtett vadnak. Ily módon a két alapvető lineáris elrendezés különbsége nem logikai-szemantikai szinten, hanem a közlő érzelmi hozzáállásában nyilvánul meg, s míg az első csoportba tartozó, érzelmileg semleges szerkezetek a befogadóra nem tesznek különösebb hatást, addig a második csoportban található, érzelmi töltésű emphatikus szerkezetek erőteljesebben hatnak a befogadóra, éppen mert indokolatlanok, s így váratlanságuk különös drámaiságot, szinte balladai hangvételt kölcsönöz az elbeszélésnek.

Semleges és emphatikus szerkesztés, ill. hangnem különbségét jól lemérhetjük egyébként, ha az adott változatokat oly módon is csoportosítjuk, hogy — ahol lehet — párba állítjuk a más szempontból azonosnak mondható szerkezeteket. Így alakulnak ki olyan mondatpárok, mint [8a] + [8b]; [8a] + [8f]; [8c] + [8e], melyek első tagja semleges, második tagja emphatikus a *bele* szó helyváltoztatásának következtében, miközben a többi három elem egymáshoz viszonyított sorrendje egy-egy páron belül nem változik. (Kivétel ez alól a pár nélkül maradt [8d] változat, melynek szórendje — s így kommunikatív jelentése is — lényegesen eltér a többiétől.)

Mielőtt áttérnénk a feladat második részének tárgyalására, egy kérdést még röviden meg kell vizsgálni, mégpedig azt, hogy egyazon elemnek mondatkezdő, ill. nem mondatkezdő helyzete módosítja-e az egész szerkezet értékét. (Megjegyzés: A mondatvégi helyet azért nem vesszük külön figyelembe, mert ott csak kevésbé hangsúlyos elemek találhatók, melyek nem hordoznak lényeges új információt. Más lenne a helyzet, ha például francia mondatokat elemeznénk, amelyekben a nem emphatikus hangsúlyozás során a mondatvégi elem kapja a főhangsúlyt.)

A [8d] változatot továbbra is figyelmen kívül hagyva azt próbáljuk megállapítani, hogy abban az öt esetben, amelyben az igei állítmányt közvetlenül megelőző alany, *Barabás* képviseli a legfontosabb új információt, van-e jelentősége annak, hogy ez a logikai szempontból hangsúlyos elem (az utána következő igével) a mondat szerkezet különböző pontjain helyezkedhet el. Ezt a kérdést természetesen feltehetnénk a *bele* és az *utolsó golyót* kifejezésekkel kapcsolatban is, hiszen ezek is szerepelhetnek mondatkezdő elemként. Azonban az *utolsó golyót* mondatkezdő elemként sem ad lényeges új információt, vagyis nem játszik döntő szerepet a kommunikatív jelentés kialakításában, a *bele* szó pedig — mint láttuk — bármely helyzetben egy már ismert referensre utal, s így mondatkezdő elemként legfeljebb annyiban viselkedne másként, amennyiben továbbra is a mondat élére helyezné az általa fenntartott témát, amint az egyébként a környező szövegmondatokban történik (vö. *Miféle vadat [nézünk meg], apám? — Amit [...], s [az] most ott van [...]*).

Visszatérve tehát a *Barabás* főnév előfordulásainak kérdésére s egyben a feladat első részének lezárásaként, vizsgáljuk meg a következő két lineáris elrendezést:

[8a] Az utolsó golyót Barabás lőtte bele.

[8c] Barabás lőtte bele az utolsó golyót.

Választásunkban ezt a feltűnő korlátozást az alábbiakkal indokolhatjuk. Ahhoz, hogy megállapíthassuk, van-e jelentősége a *Barabás* főnév mondatkezdő, ill. nem mondatkezdő helyzetének, csakis azokat a változatokat célszerű összehasonlítani, amelyek ettől a különbségtől eltekintve a legtöbb egyezést mutatják. Mivel — a már kizárt [8d]-től eltekintve — a *Barabás* főnév csak egyetlen változatban, a [8c]-ben áll a mondat élén, ezt az elrendezést tekintjük kiinduló alapnak, s keressük az összevetéshez azt a változatot, amelyben a legnagyobb fokú hasonlóság mellett világosan megmutatkozik az oppozíció egyazon elem mondatkezdő és nem mondatkezdő előfordulásai között. Ily módon a megmaradt négy elrendezés közül azonnal ki kell zárunk azt a hármat, melyben a *bele [...]* *lőtte* lineáris elrendezés emphatikus szerkezetet eredményez, hiszen kiinduló szerkezetünk nem emphatikus, s így már csak egyetlen változat, a [8a] jöhet szóba az összevetés másik tagjaként.

A [8a] és a [8c] tehát megegyeznek abban, hogy minden érzelmi töltet nélkül, pusztán logikai hangsúlyozással közlik a legfontosabbnak tekintett új információt, vagyis azt, hogy a székely vadászok közül Barabás volt az, és nem más, aki végül leterítette a vadat. Ezt mindkétszer a *Barabás lőtte bele* sorrend teszi egyértelművé; ehhez a szerkezethez képest *az utolsó golyót* szintagma — mint nem olyan lényeges új információ — kevésbé hangsúlyos, és mondatbeli helye sem döntő (kivéve, hogy nem állhat közvetlenül az ige előtt, mint a [8d]-ben). Azon túlmenően, hogy a [8a] és a [8c] kommunikatív jelentése nagyjából azonosnak tekinthető, a két változat mintha mégis mutatna némi különbséget az új információ „adagolásában”. Míg a [8a]-ban a lényeges újdonság, a cselekvő személye csak bizonyos „óvatos” előkészítés után jelenik meg (hiszen megelőzi egy kevésbé informatív elem, *az utolsó golyót*, mely egy szokásos cselekvéssor egy szokásos mozzanatát említi), addig a [8c]-ben, közvetlenül a mondat elején a minden átmenet nélkül bejelentett legfontosabb új információ váratlanul érheti a befogadót, aki — ha esetleg valami miatt nem figyelt kezdettől fogva — akár el is vesztheti a fonalat, s már csak visszakérdezéssel juthat hozzá utóbb ehhez az információhoz. A két változat különbsége tehát főként pszichológiai síkon ragadható meg: ugyanazon és ugyanolyan súlyú új információ másképp hat a befogadóra, ha — mint a [8a]-ban — „lassan, de biztosan” kerül a tudatába, vagy ha — mint a [8c]-ben — a közlő azonnal a lényegre tér, nem hagyva időt az új információ befogadásához szükséges felkészülésre. Ez utóbbi esetben valószínűleg nagyobb a kockázata annak, hogy ez az új információ a befogadó számára valamilyen zavaró körülmény miatt átmenetileg elvész. Mindez persze elsősorban az élő beszédhelyzetben merül föl ilyen élesen, s nem az olvasott szöveg esetében (ahol mindig adott a visszalapozás lehetősége), ám példaszövegünk azért különösen érdekes, mert — elbeszélés lévén — a maga fiktív keretein belül épp egy ilyen beszédhelyzetet ad vissza, melynek résztvevői szintén „tekintettel kell, hogy legyenek” egymás pszichológiai reakcióira, s közléseiket részben azokhoz igazítva formálják. Mint ezt már korábban tettük, itt is érdemes tehát megkülönböztetnünk a szereplők, ill. az olvasó részéről történő befogadást.

(b) Feladat

A fenti elemzések részben már megelőlegezik válaszmegoldást arra a kérdésre, hogy a példaszöveg adott helyén a 8. szövegmondat első tagmondatának mely elrendezéseit tartom a leginkább, ill. a legkevésbé elfogadhatónak. Mindenesetre szögezzük le, hogy az a változat lesz elfogadható, melynek kommunikatív jelentése összhangban van a szövegkörnyezetben megvalósuló tematikus progresszióval, s amely ugyanakkor stílusában, hangnemében sem üt el a szöveg egészétől.

Első lépésként ismét ki kell zárunk azt a változatot, melyet semmiképp nem tarthatunk ide illőnek, s ez nem más, mint a [8d] változat, hiszen abban olyan elem kerülne fókusz helyzetbe, amelyet nem indokol sem a megelőző szövegkörnyezet, sem magának a 8. szövegmondatnak a második tagmondata. Amennyiben elfogadjuk a [8d]-nek a fenti értelmezését, miszerint *az utolsó golyót lőtte bele* szerkezet nem feltétlenül implikálja a vadászat sikeres befejezését, a vad leterítését, akkor be kell látnunk, hogy a [8d] nem egyeztethető össze sem a 7. szövegmondat, sem a 8. szövegmondat második tagmondatával, hiszen nem valószínű, hogy a vadászok élve hozták le a vadat a havasról, s még kevésbé valószínű, hogy egy veszedelmes élő vadállatot tartana valaki a házában. (A későbbi szövegrészből természetesen az olvasó is megbizonyosodhat afelől, hogy a vad elpusztult.)

Ezzel szemben sokkal természetesebben kínálkozik lényeges új információként a tényleges cselekvő személye a vadászok csoportján belül, hiszen a vadászatban a vadat leterítő személy lehetett az a tényező, amely a legkevésbé volt előre kiszámítható. Ezt a feltételezést erősíti meg a folytatás is, mert a 8. szövegmondat második tagmondatának bizonyos anaforikus elemei — *az ő házában* birtokos szerkezetű főnévi csoport egyes szám 3. személyű névmása és a főnévben az *-a* egyes szám 3. személyű birtokos személyrag — a *Barabás* főnév által jelölt referenst tartják fenn témaként, míg *az utolsó golyót* szintagmának sem itt, sem később nincs nyoma a közvetlen szövegkörnyezetben. Ráadásul a *Barabás* főnévvel koreferens *ő* személyes névmás itt kontrasztív logikai hangsúlyt kap ('a vad az ő, Barabás házában, s nem másnak a házában van'), ami csak tovább növeli a *Barabás* főnév által jelölt szereplő jelentőségét (aki később meg is jelenik a színen).

Azonban az öt változat közül, melyekben a *Barabás* főnév referense kerül fókusz helyzetbe, nem mindegyik tűnik egyformán elfogadhatónak. Így egy következő lépésben kizárhatjuk a három emfatisztikus változatot ([8b], [8e], [8f]), melyek — az esemény drámaisága ellenére — drámai-balladai

hangnemükben kissé elütnek az apa és fia között folyó rövid párbeszéd egyszerű, minden különösebb érzelmi töltést nélkülöző hangnemétől.

Marad tehát az a két semleges hangnemű változat ([8a] és [8c]), melyeket itt tematikus progresszió és hangnem szempontjából egyaránt elfogadható megoldásoknak tekinthetünk. (Ezeket fenti elemzésünkben inkább a befogadás pszichológiájának szempontjából különböztettük meg.) Így már csak az merül fel, hogy e két változat közül kiválasztható-e végül nagy valószínűséggel az eredeti szövegben megtalálható elrendezés. E kérdés megválaszolásához azonban nem elég a közvetlen szöveggörnyezetet vizsgálnunk, hanem figyelembe kell vennünk a párbeszéd egészét, amelyből némileg megismerhetjük a két szereplő beszédmódját, s ez talán segíthet az eredeti elrendezés azonosításában.

Különös módon itt az a változat lesz a valószínű, amely a tematikus progresszió alapján kevésbé lenne valószínű. A 7. szövegmondat és a 8. szövegmondat második tagmondata között — a téma-réma elrendezés szempontjából — a [8a] változat (*Az utolsó golyót Barabás lőtte bele*) tűnhet alkalmasabbnak arra, hogy viszonylag „sima”, zökkenőmentes átmenetet biztosítson: a lényeges új információ itt csak egy átvezető, figyelemfelkeltő szakasz után jelenik meg, s egyúttal közelebb kerül a második tagmondatban vele koreferens elemekhez. Azonban a párbeszéd egészének felépítése, a megnyilatkozások egymásra következése éppen nem ezt a megoldást sugallja, hanem a [8c] változatot (*Barabás lőtte bele az utolsó golyót*), amely mintha nem lenne tekintettel a gördülékeny szövegszerkesztés, az ismerttől az ismeretlen felé haladás elvére. A mondat elején álló új információ valóban kissé hirtelen jelenik meg a szövegben, szinte „tematikus törést” idézve elő a 7. szövegmondathoz képest, különösen a mű olvasója számára, akinek addig nem volt tudomása a Barabás nevű székely vadásznak még a létezéséről sem. A szereplők közötti párbeszédben az apa pusztán azért engedheti meg magának az új információ ilyen váratlan bejelentését, mert Barabás mindkettőjük számára ismert ember (ezt igazolja a 15. szövegmondat, melyben az elbeszélő kijelenti: „Ismertem a veres bajúszú Barabást”), és így ebben az esetben a Barabással kapcsolatos új információ nem Barabás létezésére vonatkozik, hanem csak egy bizonyos cselekedetéről tudósít. Mindez azonban nem csökkenti lényegesen a közölt információ váratlanságát az apa szavait hallgató fiú számára.

De vajon nem épp ez az a közlési stílus, amely az apa előző megnyilatkozásait is jellemzi, s amely az adott szöveghelyen a [8c] változat mellett szól? Emlékezhetünk, hogy a 3. és 5. szövegmondat tartalma még ennél is váratlanabb és titokzatosabb a fiú számára, hiszen az apa minden előzetes bevezetés, körülírás, indoklás nélkül jelenti be, hogy a Bábirkóba mennek azon a vasárnap délutánon, holott olyankor másutt szoktak sétálni, és — részben a hatás kedvéért — a megnézendő vadról is rögtön mint „régis ismerősről” beszél. A fiú a 4. és 6. szövegmondatban visszakérdezéssel jelzi, hogy számára ezek az ismertnek feltüntetett dolgok meghökkentőek és érthetetlenek, melyek további magyarázatot igényelnek. A 7. és 8. szövegmondatban az apa megadja a magyarázatot (miközben a párbeszéd végéig sikerül fenntartania a rejtélyt: „Medve? Farkas? — Majd meglátod — felelte rejtélyeskedő apám.”), ám beszédstílusa itt is ugyanolyan egyszerű, tömör és lényegretörő, mint korábbi szavaiban volt. Végül is ez a beszélői magatartás tükröződik a 8. szövegmondat első tagmondatának abban az elrendezésében, amelyben az új információ — a lényeg — közvetlenül a mondat élére kerül, s ezért lehet a [8c] változat az, amelyik az adott párbeszéd jellegéhez és általában az elbeszélés módjához a legjobban illik.

Úgy tűnik tehát, hogy az elbeszélésnek olyan általánosabb műfaji jegyei, mint a szereplők (s különösen beszédmódjuk) jellemzése, a különböző nézőpontok érvényre juttatása vagy az elbeszélő stílusa erőteljesen befolyásolják, sőt talán meg is határozzák a szövegben kialakuló — s a lineáris elrendezések változatosságában megnyilvánuló — tematikus progressziót.

Irodalomjegyzék:

- André-Larochebouvy, Danielle 1984. *La conversation quotidienne*. CRÉDIF. Didier. Paris.
- Greimas, Algirdas Julien 1966. *Sémantique structurale*. Larousse. Paris.
- Greimas, Algirdas Julien—Courtés, Joseph 1979. *Sémiotique: Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Hachette Université. Paris.
- Gülich, Elisabeth—Raible, Wolfgang 1977. *Linguistische Textmodelle*. UTB, Wilhelm Fink Verlag. München.
- Hajičová, Eva—Sgall, Petr 1987. Topic and Focus of a Sentence and the Patterning of a Text. In: Petőfi S. János (ed.): *Text and Discourse Constitution*. Walter de Gruyter. Berlin—New York. 70—96.
- Hoek, Leo H. 1980. *La marque du titre*. Mouton. La Haye—Paris—New York.
- É. Kiss Katalin 1983. *A magyar mondat szerkezet generatív leírása*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Mainueneau, Dominique 1990. *Éléments de linguistique pour le texte littéraire*. Bordas. Paris.
- Riegel, Martin—Pellat, Jean-Christophe—Rioul, René 1994. *Grammaire méthodique du français*. Presses Universitaires de France. Paris.
- Stanzel, Franz K. 1979. *Theorie des Erzählens*. UTB, Vandenhoeck und Ruprecht. Göttingen.

2.

A prozódia szerepe a lineáris elrendeződés kialakulásában

Wacha Imre

1. A hat változatban megadott tagmondat (lásd az 1.1. pontban az A verzió szöveges példáit) egy szövegegészből kiemelt nyolcadik szövegmondatnak első tagmondata. Mint ilyen egy szövegbe *b e s z e r k e s z t e t t* és ö n m a g á b a n i s m e g s z e r k e s z t e t t s z ö v e g m o n - d a t része. Ez a szövegmondat két tagmondatból álló összetett mondat, s tagmondatai között kapcsolatos viszony van.

A kiemelt tagmondatot — ha önmagában nézem — egyszerű bővített mondatnak is tekinthetem. Mint ilyen — mind a hat változat — három, esetleg négy mondatrészből áll. Két verzióval azért kell számolni, mert nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a mondatban igekötős ige-e az állítmány, vagy igei állítmánnyal és határozóval állunk-e szemben, ugyanis egyetlen változatban sem találjuk meg a *lőtte* és a *bele* elemet egyenes szórendben és egybeírva.

A verzió: (Álik + Áli): egy igekötős igei állítmányból (*belelőtte*), A1: egy alanyból (*Barabás*), és T1: egy jelzős tárgyból, [az Álik az igekötőt, az Áli az igei részt jelzi; az Álik + Áli egyenes szórendű, az Áli + Álik fordított szórendű állítmányt jelez. E megkülönböztetésre azért van szükség, mert a hat változatban egyszer sem találjuk összeírva az igekötőt az igével.]

B verzió: Á2: egy igei állítmányból (*lőtte*), A2: egy alanyból (*Barabás*), T2: egy jelzős tárgyból, és H2: egy határozóból, mely személyragos határozószó (*bele*).

Három (a 8b, 8e, 8f) változat szórendje, illetőleg a mondatrészek sorrendje sugallhatja, hogy a *bele* elem önálló (hangsúlyos) határozószó határozói funkcióban, három (8a, 8c, 8d) pedig azt, hogy az állítmány olyan igekötős ige, melynek igei állítmánya fordított szórendű, azaz az igekötő elvált az igétől, és az igei állítmány ragozott része mögé került.

1.1. A hat változat mondatrészeinek sorrendje ennek értelmében a két verzióban a következőképpen alakul:

A verzió: az állítmányt igekötős igének tekintve:

8a: T1 + A1 + (Áli + Álik)(fordított szórendű állítmány)

8b: T1 + Álik + A1 + Áli (egyenes szórendű állítmány közbeékeléssel)

8c: A1 + (Áli + Álik) + T1 (fordított szórendű állítmány)

8d: A1 + T1 + (Áli + Álik)(fordított szórendű állítmány)

8e: Álik + A1 + Áli + T1 (egyenes szórendű állítmány közbeékeléssel)

8f: Álik + T1 + A1 + Áli (egyenes szórendű állítmány közbeékeléssel)

A 8a, 8c, 8d mondatokban fordított szórendű állítmány található; a 8b, 8d, 8e mondatokban egyenes szórendű ugyan az állítmány, de az igekötő és a ragozott igealak közé mondatrész ékelődik. A mondat építőelemeinek (mondatrészeknek) ez a szó- és sorrendje azt sugallja, hogy (1.) mindegyik változatban van főhangsúlyos mondatrész (azaz a mondat nem nyomatéktalan mondat), és (2.) mindegyik változatban az igei állítmány ragozott része előtt álló mondatrész a főhangsúlyos, mégpedig a 8a, 8c mondatváltozatokban az alany (*Barabás*), a 8d-ben a tárgy (*az utolsó golyót*).

A 8b, 8d, 8e mondatok egyenes szórendűek ugyan, de az igekötő és az ige ragozott része közé mondatrész ékelődik. A szórendi szabályok szerint az ilyen esetben is főhangsúlyos lesz az a mondatrész (szó), mely az igei állítmány ragozott része előtt áll.

A 8b, 8e, 8f mondatokban egyaránt az alany (*Barabás*) áll ezen a helyen (a 8f mondatban még a tárgy is közékelődik), így a mondatban ez a főhangsúlyos — ha a mondat egyáltalán főhangsúlyos. Ti. az egyenes szórendű mondatokban nem mindig lehet eldönteni, hogy nyomatéktalan vagy mondathangsúlyos mondatból állunk-e szemben. Ez a bizonytalanság azonban csak akkor van, ha az igekötő közvetlenül megelőzi igéjét. A szóban forgó mondatokban azonban az igekötő és az ige közé beékelődik egy mondatrész, ezért ez kapja a fő- vagy mondathangsúlyt.

A hat változat kiválasztója vélhetőleg határozónak tekintette a *bele* elemet és önálló igének a *lőtte* igealakot. Mert ha igekötős igeiként fogja fel őket, még négy lehetőséggel kellett volna számolnia:

8g: Az utolsó golyót Barabás belelőtte.	T1 + A1 + Á1ik + A1i
8h: Az utolsó golyót belelőtte Barabás.	T1 + Á1ik + Á1i + A1
8i: Belelőtte az utolsó golyót Barabás.	Á1ik + Á1i + T1 + A1
8k: Belelőtte Barabás az utolsó golyót.	Á1ik + Á1i + A1 + T1

E közül a négy mondatváltozat közül azonban logikailag-értelmileg egy sem illik bele a szövegösszefüggésbe, mert mindegyik a belelövés t é n y é t , m e g t ö r t é n t é t hangsúlyozza (az egyenes szórendű igekötős ige kapja ugyanis a főhangsúlyt), ez pedig nem lényeges sem a szövegelözmény, sem a szöveg folytatásának szempontjából.

B verzió:

8a: T2 + A2 + Á2i + H2
8b: T2 + H2 + A2 + Á2
8c: A2 + Á2i + H2 + T2
8d: A2 + T2 + Á2i + H2
8e: H2 + A2 + Á2i + T2
8f: H2 + T2 + A2 + Á2i

A B verzióban is kellene még négy változattal számolni, azonban ezek sem illenek bele a szövegösszefüggésbe, hiszen a meglövés és a beléje lövés tényét emelik ki:

8g: Az utolsó golyót Barabás bele lőtte.	T2 + A2 + H2 + A2i
8h: Az utolsó golyót bele lőtte Barabás.	T2 + H2 + Á2i + A2
8i: Bele lőtte az utolsó golyót Barabás.	H2 + Á2i + T2 + A2
8k: Bele lőtte Barabás az utolsó golyót.	H2 + Á2 + A2 + T2

Ha a hat + négy változatot tehát a mondatritmus és a hangsúlyviszonyok szempontjából nézzük, a következő képet kapjuk:

A verzió:¹¹

8a: Az utolsó golyót Barabás lőtte bele.	(két szólam)
8b: Az utolsó golyót bele Barabás lőtte.	(három szólam)
8c: Barabás lőtte bele az utolsó golyót.	(két szólam)
8d: Barabás az utolsó golyót lőtte bele.	(két szólam)
8e: Bele Barabás lőtte az utolsó golyót.	(három szólam)
8f: Bele az utolsó golyót Barabás lőtte.	(három szólam)
8g: Az utolsó golyót Barabás belelőtte.	(három szólam)
8h: Az utolsó golyót belelőtte Barabás.	(két szólam)

¹¹ A *dőlt szedés* a kis fokozatú (szakasz)hangsúlyokat jelöli, a *félkövér* betűtípus pedig a fő- vagy mondathangsúlyt. A | a szólamok vagy hangsúlyozási szakaszok határát, de nem jelez okvetlenül szünetet is.

8i: Belelőtte az utolsó golyót Barabás.	(egy szólam)
8k: Belelőtte Barabás az utolsó golyót.	(egy szólam)

B verzió:

8a: Az utolsó golyót Barabás lőtte bele.	(három szólam)
8b: Az utolsó golyót bele Barabás lőtte.	(három szólam)
8c: Barabás lőtte bele az utolsó golyót.	(három szólam)
8d: Barabás az utolsó golyót lőtte bele.	(három szólam)
8e: Bele Barabás lőtte az utolsó golyót.	(három szólam)
8f: Bele az utolsó golyót Barabás lőtte.	(három szólam)
8g: Az utolsó golyót Barabás bele lőtte.	(három szólam, négy hangsúly)
8h: Az utolsó golyót bele lőtte Barabás.	(három szólam, négy hangsúly)
8i: Bele lőtte az utolsó golyót Barabás.	(három szólam, négy hangsúly)
8k: Bele lőtte Barabás az utolsó golyót.	(három szólam, négy hangsúly)

C verzió: Esetleg nyomatékaltalan mondatként (de a szövegösszefüggésben így nehéz elképzelni):

8a: Az utolsó golyót Barabás lőtte bele.	(négy szólam)
8b: Az utolsó golyót bele Barabás lőtte.	(négy szólam)
8c: Barabás lőtte bele az utolsó golyót.	(négy szólam)
8d: Barabás az utolsó golyót lőtte bele.	(négy szólam)
8e: Bele Barabás lőtte az utolsó golyót.	(négy szólam)
8f: Bele az utolsó golyót Barabás lőtte.	(négy szólam)
8g: Az utolsó golyót Barabás belelőtte.	(három szólam)
8h: Az utolsó golyót belelőtte Barabás.	(három szólam)
8i: Belelőtte az utolsó golyót Barabás .	(három szólam)
8k: Belelőtte Barabás az utolsó golyót.	(három szólam)

A szöveg(tag)mondatnak nyomatékaltalan mondatként való felfogása azonban a szövegmondatnak a szövegbe beleszerkesztettsége miatt nem fogadható el, hiszen a szöveg következő (tag)mondatában hangsúlyt kap az *ott van*, az *ő házában* részben az *ott* határozószó határozói szerepben és az *ő* névmás. Mindkettőnek kapcsoló szerepe van a szövegben. Mindegyiknek lineáris kohéziós funkciója, az *ott*-nak előre mutató szerepe, az *ő*-nek pedig mint a *Barabás* „szinonimájának” egyúttal még globális kohéziós funkciója is van.

2. Vizsgáljuk meg az egyes, a szöveggörnyezetükből kiszakított mondatoknak az értelmét, jelentéstartalmát, mégpedig úgy, hogy nem vesszük figyelembe sem a szövegelőzményt, sem a szöveg folytatását, tehát nem nézzük, hogy a megszerkesztett szövegmondatok hova vannak beszerkesztve.

Ehhez vegyük figyelembe, hogy a mondaton belüli hangsúlyviszonyokat a mondat megszerkesztettsége és ezen belül szó- és sorrendje szabályozza, és determinálja a mondatnak három kiemelten hangsúlyos pontja is. Nagyon leegyszerűsítve így foglалhatjuk össze az ezzel kapcsolatos tudnivalókat:

Az első és legfontosabb szabályozó az állítvány, illetőleg az állítmány előtti helyzet. Ha az állítmány egyenes szórendű, akkor vagy ez hordozza a legfontosabb információt, ez a főhangsúlyos a mondatban (nyomatékos mondat), s a többi mondatrész csak kisebb hangsúlyokat kaphat; vagy szakaszhangsúlyos, de ez utóbbi esetben a többi mondatrész is csak szakaszhangsúlyt kaphat.

Hangsúly szempontjából frekvenciált hely a mondat eleje, különösen, ha újsághírrel van szó. Az ún. rikkancsszórendben a legfontosabb közlés ugyanis a mondat élére kerül. Igaz, ekkor is többnyire vagy az egyenes szórendű állítmány, vagy az ezt megelőző kiemelt mondatrész áll a mondat élén.

Ugyancsak frekvenciált hely még hangsúly szempontjából a mondat utolsó helye, a mondatzáró előtti hangsúlyszakasz. Ha nem a főhangsúlyos szakasz kerül is ide a jól szerkesztett mondatban, a mondat

utolsó helyére kerülő mondatrész-szószerkezet gyakran vonz magára (értelmi, logikai vagy ritmikai) hangsúlyt.

Persze a hangsúlyoknak az ereje, illetőleg a hangsúlyok szempontjából frekvenciált helyeknek az információs értéke nem azonos. A „hangsúlyfokozatot” (különösképpen a szövegbe beszerkesztett szövegmondatban) már a mondat információs viszonyai szabják meg; az tudniillik, ami valóságismeretünk és/vagy a szövegelőzmény alapján ismert már, vagy magától értetődő nem kap hangsúlyt, vagy kisebb nyomtérítést kap, ami pedig az elhangzottakhoz viszonyítva új, fontos, azt erőteljesebb hangsúllyal emeljük ki. A kiemelés „fokozatainak megállapításához” persze segítséget nyújt a mondat grammatikai szerkezete is: a mondatrészek szórendje és sorrendje. Mindezek segítségével állapítható meg a mondat dinamikai görbéje.¹²

2.1. A hangsúly és a szórend kapcsolatának rendkívül elnagyolt felvázolása alapján nézzük, milyen jelentéstartalmakra következtethetünk, ha az egyes mondatokat önmagukban és nem a szövegösszefüggésben vizsgáljuk. Előtte azonban tekintsük meg, hogy a mondat egyes szavai nyelvi tudásunk és valóságismeretünk, valamint a szavak „együtt-előfordulásuk” következtében milyen információkat hordoznak (önmagukban is és a mondat egyes szavaival való kapcsolatukban).

Barabás: Férfi neve, aki meglőtt valakit/valamit, (*lőtte bele*) tehát vélhetőleg fegyverrel bíró ember, vadász; hogy vadász, azt a szöveg előző mondatából tudjuk meg, ha a szövegbe beszerkesztettséget is vizsgáljuk.

bele: Vagy igekötő, vagy névmás, és mint ilyen grammatikai és információs kapcsolóelem, mely egy már korábban említett valakire/valamire utal vissza, akiről/amiről azonban a mondatból nem tudjuk meg, hogy kicsoda/micsoda; csak a szövegelőzményből derül ki, hogy ez a valaki/valami egy közelebbiről meg nem határozott vadállat; s hogy milyen vadállat, az csak a szöveg folytatásából ismerszik meg.

lőtte: A *golyó* szóval való együttes előfordulása miatt vadászfegyverre gondolunk. A mondatban állítmány, 3. személyű ragja *Barabás*-hoz köti.

golyót: A *lőtte* szó használata miatt löfegyver lövedékére gondolunk, mely alkalmas valakinek/valaminek megsebesítésére, megölésére; jelzője (*utolsó*) következtében tudjuk, hogy több lövés is esett, s hogy ez az utolsó lövés oltotta ki valakinek/valaminek (*bele*) az életét.

utolsó: A jelzőt követő *golyó* szó következtében tudjuk, hogy *lövés* esett, az *utolsó* jelző által tudjuk meg, hogy több lövés is esett, s hogy ez az utolsó lövés oltotta ki valakinek/valaminek (*bele*) az életét; a *Barabás*-sal való együtt szereplése miatt tudjuk, hogy ő adta le ezt az utolsó lövést, és hogy *Barabás*on kívül mások is lőttek a valakire/valamire.

2.2. Ezek előrebecsátása következtében nézzük az egyes mondatok információs viszonyait.

A verzió:

8a: Az *utolsó golyót* | **Barabás lőtte bele.**

A két szólamból álló, mondathangsúlyos mondat azt árulja el, hogy valakit, valamit — akiről, amiről már volt szó (erre utal a *bele*) — több lövéssel (erre utal az *utolsó*) megsebesítettek, s az *utolsó*, életét kioltó *golyót* nem más, mint *Barabás lőtte bele*, tehát a tettes *Barabás* volt. Ez utóbbi a legfontosabb közlés.

8b: Az *utolsó golyót* | *bele* | **Barabás lőtte.**

A három szólamból álló, mondathangsúlyos mondat azt árulja el, hogy valakit, valamit több lövéssel megsebesítettek, s *beléje* — akiről, amiről már volt szó — és nem másba, az *utolsó*, életét kioltó *golyót* nem más, mint *Barabás lőtte*, tehát a tettes *Barabás* volt. Ez utóbbi a legfontosabb közlés.

¹² Ennek kérdéseit és összefüggéseit nem részletezem. Az olvasót Deme László ilyen irányú, a hangsúly és a szórend összefüggéseivel foglalkozó tanulmányaihoz utasítom.

8c: Barabás lőtte bele | az utolsó golyót.

A kétszólamú, mondathangsúlyos mondat élére került a legfontosabb közlés, hogy *Barabás* és nem más volt az, aki az *utolsó*, az életét kioltó *golyót* belelőtte a már említett valakibe/valamibe, akit vagy amit korábban több lövéssel is megsebesítettek. A mondatot felfoghatjuk egyszólamú, egy (fő)hangsúlyos mondatnak is: ***Barabás lőtte bele az utolsó golyót.***

8d: Barabás | az utolsó golyót lőtte bele.

A mondat kétszólamú. Az állítmány ragozott része előtt álló, ezért mondathangsúlyos rész (tárgy) a második szólamba kerül. Kisebb hangsúlyt kap az alany, ti. hogy *Barabás* volt a tettese valamely cselekedetnek, s a legfontosabb közlés az, hogy egy korábban már emlegetett valakibe/valamibe ő az *utolsó golyót* lőtte bele.

8e: Bele | Barabás lőtte | az utolsó golyót.

A három szólamú mondat egy már korábban emlegetett valakire/valamire való utalással kezdődik. A rákövetkező a főhangsúlyos szólam (mondathangsúlyos szakasz). Ez a legfontosabb közlés a mondatban, s arról tudósít, hogy nem más, mint *Barabás* volt az, aki a már emlegetett valakibe/valamibe több (mástól eredő lövés után) az *utolsó golyót* beleeresztette. Másodsorban fontos az, hogy nem másba, hanem ebbe a már emlegetett valakibe lőtte bele Barabás az utolsó golyót. Hogy ez is fontos közlés, bizonyítja az, hogy a *Bele* a mondat élére került. Elvileg kétszólamúként is felfogható ez a mondat (*Bele | Barabás lőtte az utolsó golyót*), de akkor korábban kellett már szónak esnie arról, hogy valakit meglőttek.

8f: Bele | az utolsó golyót | Barabás lőtte.

A három hangsúlyszakaszból álló mondat legfontosabb közlése, hogy *Barabás lőtte ki az utolsó golyót* (*Barabás* a mondathangsúlyos szó, erre utal, hogy az alany az igéi állítmány előtt áll), de — mivel a *Bele* a mondat élén van, tehát hangsúlyos helyen, és mivel igekötőként közéje és az igéje közé mondatrészek ékelődnek — nemcsak az ige előtti hely kap hangsúlyt, hanem az előre került igekötő is hangsúlyossá válik, még ha hangsúlyának ereje kisebb is, mint a főhangsúlyos szóé/mondatrészé. A *Bele* hangsúlya itt azt jelzi, hogy nem másba, mint a korábban említett valakibe/valamibe lőtte Barabás az utolsó golyót.

8g: Az utolsó golyót | Barabás | belelőtte.

(három szólam, három hangsúly)

8h: Az utolsó golyót | belelőtte Barabás.

(két szólam, két hangsúly)

8i: Belelőtte az utolsó golyót Barabás.

(egy szólam egy hangsúly)

8k: Belelőtte Barabás az utolsó golyót.

(egy szólam egy hangsúly)

Az utolsó négy változat információtartalmát nem részletezem külön-külön, hiszem mindegyiknek az a leglényegesebb közlése, hogy Barabás *belelőtte* a már korábban is emlegetett valakibe/valamibe. A 8g változatban az is kap némi hangsúlyt, azaz annak is van információértéke, hogy *Barabás* volt a „tettes”, és hogy az *utolsó* „tettes” volt.

Ha a **B verziót** fogadjuk el, azaz a *bele* elemet a mondat határozójának tekintjük, a következő kép kerekedik ki:

8a: Az utolsó golyót | Barabás lőtte | bele.

Az A verzióban két szőlamból álló, mondathangsúlyos mondat most három szólamú (három szólamú is) lehet, három hangsúlyszakaszos mondatnak (is) tekinthető. Azt árulja el, hogy valakit, valamit — akiről, amiről már volt szó (erre utal a *bele*) — több lövéssel (erre utal az *utolsó*) megsebesítettek, s az *utolsó*, életét kioltó *golyót* nem más, mint *Barabás* lőtte *bele*, tehát a tettes *Barabás* volt. Ez utóbbi a legfontosabb közlés. Ugyanakkor a *bele* — mert határozói funkciója van a mondatban — szakaszhangsúlyt kap, tehát nem simul vagy nem okvetlenül és nem hangsúlytalanul

simul az állítmányhoz. Ennek következtében némi hangsúlyt kap az is, hogy a már említett valaki/valami volt az, amibe Barabás belelőtte az utolsó golyót.

8b: Az utolsó golyót | *bele* | **Barabás** lőtte.

A három szólamból álló, mondathangsúlyos mondat azt árulja el, hogy valakit, valamit több lövéssel megsebesítettek, s *beléje* — akiről, amiről már volt szó — és nem másba, az *utolsó*, életét kioltó *golyót* nem más, mint *Barabás* lőtte bele, tehát a tettes *Barabás* volt. Ez utóbbi a legfontosabb közlés. Nincs lényeges különbség az A variáns és a B variáns jelentéstartalma között, legfeljebb annyi, hogy határozói szerepe miatt a *bele* hangsúlya némileg erősebb.

8c: **Barabás** lőtte | *bele* | az utolsó golyót.

A kétszólamú mondathangsúlyos mondat itt is három szólamra, három hangsúlyszakaszra bomlik. Ebben is a mondat élére került a legfontosabb közlés, hogy *Barabás* és nem más volt az, aki az *utolsó*, az életét kioltó *golyót* belelőtte a már említett valakibe/valamibe, akit vagy amit korábban több lövéssel is megsebesítettek. A mondatot itt már kevésbé foghatjuk fel egyszólamú, egy (fő)hangsúlyos mondatnak (**Barabás** lőtte bele az utolsó golyót), mert a *bele* határozói funkciójából adódóan hangsúlyt vonz éppúgy, mint a mondat tárgya is. Elfogadható viszont kétszólamú, két hangsúlyszakaszból álló mondatnak, ha a határozónak tekintett *bele* névmást súlytalanítjuk (**Barabás** lőtte bele | az utolsó golyót).

8d: *Barabás* | az utolsó golyót lőtte | *bele*.

A mondat kétszólamúnak is tekinthető (*Barabás* | az utolsó golyót lőtte bele), bár a *bele* határozói szerepe miatt ez is inkább három szólamra, három hangsúlyszakaszra oszlik. Az állítmány ragozott része előtt álló, ezért mondathangsúlyos rész (tárgy) a második szólamba kerül. Kisebb hangsúlyt kap az alany, ti. hogy *Barabás* volt a tettese valamely cselekedetnek, s a legfontosabb közlés, hogy egy korábban már emlegetett valakibe/valamibe ő az *utolsó golyót* lőtte bele. A mondatrend egy olyan szövegelméleti és szövegösszefüggést is sugall, hogy: 'István az első, Péter a második, Barabás pedig az utolsó golyót lőtte bele'. Információértékű a *bele* elem is, hogy ti. a korábban már említett valakibe/valamibe lőtték bele az utolsó golyót.

8e: *Bele* | **Barabás** lőtte | az utolsó golyót.

A három szólamú mondat egy már korábban emlegetett valakire/valamire való utalással kezdődik (*bele* és nem másba). A rákövetkező a főhangsúlyos szólam (mondathangsúlyos szakasz). Ez a legfontosabb közlés a mondatban, s arról tudósít, hogy nem más, mint *Barabás* volt az, aki a már emlegetett valakibe/valamibe, de őbele és nem másba, több (mástól eredő lövés után) az *utolsó golyót* beleeresztette. Másodsorban fontos az, hogy nem másba, hanem ebbe a már emlegetett valakibe lőtte bele Barabás az utolsó golyót. Hogy ez is fontos közlés, bizonyítja az, hogy a *Bele* a mondat élére került. Elvileg kétszólamúként is felfogható ez a mondat (*Bele* | **Barabás** lőtte az utolsó golyót), de akkor korábban kellett már szónak esnie arról, hogy valakit meglőttek.

8f: *Bele* | az utolsó golyót | **Barabás** lőtte.

A három hangsúlyszakaszból álló mondat jelentéstartalma megegyezik az A variánséval. Legfontosabb közlése, hogy *Barabás* lőtte ki az *utolsó golyót* (a *Barabás* a mondathangsúlyos szó, erre utal, hogy az alany az igei állítmány előtt áll), de — mivel a *Bele* a mondat élén áll, tehát hangsúlyos helyen, és mivel igeikötőként közéje és az igeje közé mondatrészek ékelődnek — nemcsak az ige előtti hely kap hangsúlyt, hanem az előre került igeikötő is hangsúlyossá válik, még ha hangsúlyának ereje kisebb is, mint a főhangsúlyos szóé/mondatrészé. A *Bele* hangsúlya itt egy más valakivel/valamivel való szembenállást sugall, azt jelzi, hogy nem másba, mint a korábban említett valakibe/valamibe lőtte Barabás az utolsó golyót. Az „az utolsó golyót | **Barabás** lőtte” rész hangsúlyviszonyai pedig egy olyan szembenállást rejtenek, hogy 'nem István, nem Péter, hanem Barabás' volt az, aki az utolsó lövést leadta.

8g: Az <i>utolsó golyót</i> <i>Barabás</i> bele <i>lőtte</i> .	(három szólam, négy hangsúly)
8h: Az <i>utolsó golyót</i> bele <i>lőtte</i> <i>Barabás</i> .	(három szólam, négy hangsúly)
8i: Bele <i>lőtte</i> az <i>utolsó golyót</i> <i>Barabás</i> .	(három szólam, négy hangsúly)
8k: Bele <i>lőtte</i> <i>Barabás</i> az <i>utolsó golyót</i> .	(három szólam, négy hangsúly)

A B variáns-sor 8g–8k sorozatának mindegyik mondatában az a legfontosabb közlés, hogy az utolsó golyót az előzményben említett valakibe/valamibe és nem másba lőtte bele Barabás. Ezekben a változatokban azonban figyelembe kell venni azt is, hogy a *bele* határozói szerepe miatt nemcsak a mondatok után megadott szólam- és hangsúlyviszonyok lehetnek érvényesek. Az állítmány mind a négy esetben hangsúlytalanodhat is, vagy csak kisebb, szakaszhangsúlyt kaphat, végeredményben ugyanazt a formát és jelentéstartalmat adva a mondatnak, amit az A variáns-sor 8g–8k mondatváltozata is kapott.

8g: Az <i>utolsó golyót</i> <i>Barabás</i> bele <i>lőtte</i> .	(három szólam, három hangsúly)
8h: Az <i>utolsó golyót</i> bele <i>lőtte</i> <i>Barabás</i> .	(két szólam, két hangsúly)
8i: Bele <i>lőtte</i> az utolsó golyót Barabás.	(egy szólam egy hangsúly)
8k: Bele <i>lőtte</i> Barabás az utolsó golyót.	(egy szólam egy hangsúly)

Ha a C verziót nézzük, és megpróbáljuk nyomtatéktalan mondatként vizsgálni a variánsokat (melyekben tulajdonképpen a *golyót* szónak is kellene némi hangsúlyt kapnia), rájövünk, hogy csak a 8a, 8c, 8f fogadható el igazán nyomtatéktalan mondatként. (De a szövegösszefüggésben még ezt is nehéz elképzelni):

8a: Az <i>utolsó golyót</i> <i>Barabás</i> <i>lőtte</i> <i>bele</i> .	(négy szólam !!!)
8b: Az <i>utolsó golyót</i> <i>bele</i> <i>Barabás</i> <i>lőtte</i> .	(négy szólam)
8c: <i>Barabás</i> <i>lőtte</i> <i>bele</i> az <i>utolsó golyót</i> .	(négy szólam !!!)
8d: <i>Barabás</i> az <i>utolsó golyót</i> <i>lőtte</i> <i>bele</i> .	(négy szólam)
8e: <i>Bele</i> <i>Barabás</i> <i>lőtte</i> az <i>utolsó golyót</i> .	(négy szólam !!!)
8f: <i>Bele</i> az <i>utolsó golyót</i> <i>Barabás</i> <i>lőtte</i> .	(négy szólam)
8g: Az <i>utolsó golyót</i> <i>Barabás</i> <i>bele</i> <i>lőtte</i> .	(három szólam)
8h: Az <i>utolsó golyót</i> <i>bele</i> <i>lőtte</i> <i>Barabás</i> .	(három szólam)
8i: <i>Bele</i> <i>lőtte</i> az <i>utolsó golyót</i> <i>Barabás</i> .	(három szólam)
8k: <i>Bele</i> <i>lőtte</i> <i>Barabás</i> az <i>utolsó golyót</i> .	(három szólam)

3. Most már vizsgáljuk meg a mondatváltozatokat mint szövegbe beszerkesztett szövegmondatokat.

3.1. A szövegelőzményből kiderül, hogy apa és fia a Bábirkóba készülnek. A Bábirkóról a nagybetűs írásmód sejteti, hogy tulajdonnév, a *-ba/-be* rag pedig valószínűsíti, hogy földrajzi név. (Később ki is derül, hogy településrészt jelöl a név). Megtudjuk még, hogy többen, mégpedig székely vadászok voltak fenn a havasban, s vadat hoztak le a havasról.

Ennyi, amit a szöveg bevezető részéből — a vizsgált szövegmondat-változatok előtti részből — tényszerűen megtudunk.

3.2. Valóságismeretünk alapján viszont sejtjük, tudjuk, hogy a vadászok a vadat meglőve/lelőve szokták hazavinni, azaz lehozni a havasról. S azt is sejtjük/tudjuk, ha a vadászok többen voltak, a vadra többen is lő(het)tek, s az is valószínű, hogy a több lövés közül az egyik halálos szokott lenni, s ez a halálos lövés rendszerint az utolsó lövés, illetőleg ez az utolsó lövés.

3.3. Ilyen előzmény- és valóság(elő)ismeretek alapján tudjuk/sejtjük/várjuk, hogy a közlés folytatásában meg kell jelennie egy tulajdonnévnek, a vadat elejtő vadász nevének. Ez a név el is hangzik a folytatásban: a *Barabás* tulajdonnév (férfinév) csakis annak a vadásznak a neve lehet, aki a vadat elejtette (mégpedig az utolsó, a halálos lövéssel). Az előzményhez viszonyítva az lesz az a fontos új közlés, amely a folytatás szempontjából a leglényegesebb. Az, hogy az utolsó lövést Barabás adta le. Az csak másodlagos hírértékű már, hogy az ő lövése volt az utolsó, s csak harmadlagos hírértéke van

annak, hogy ezt a szóban forgó vadra adta le.¹³ Ezért jelenik meg ez csak a szövegelőzményre visszautaló, személyragos határozószó vagy igekötő, azaz grammatikai kapcsolóelem formájában. Azt is tudjuk/sejtjük, hogy az elejtett vadat az szokta hazavinni, aki meglötte.¹⁴ Mindezt a „tudásunkat” majd a kiemelt és változatokban megadott tagmondat folytatása erősíti meg, s ez utóbbi ad magyarázatot arra is, hogy a 6 + 4 változat közül melyek illenek bele leginkább Áprily szövegébe.

3.4. Nézzük meg sorban a megadott variánsokat!

3.4.0. Semmiképpen nem illenek bele a szövegbe az általam pótlólag megadott mondatváltozatok (8g: „Az *utolsó golyót* | *Barabás* | **belelőtte**”, 8h: „Az *utolsó golyót* | **belelőtte** *Barabás*”, 8i: „**Belelőtte** az *utolsó golyót* *Barabás*”, 8k: „**Belelőtte** *Barabás* az *utolsó golyót*”), mert mindegyik a belelövést, azaz a lelövés megtörténtét teszi főhangsúlyossá. Márpedig ez a szövegelőzmény szempontjából érdektelen, itt és most.

3.4.1. Ha a többi változatot, a megadott mondatvariánsokat nézzük, láthatjuk, hogy egy kivételével (8d: „*Barabás* | az **utolsó golyót** lőtte **bele**”) mindegyikben az a szórendi és sorrendi megoldás a domináns, melyben az alany, a *Barabás* név áll mondathangsúlyos helyzetben. A 8d tehát semmiképpen nem illik a szövegkörnyezetbe, mert ez az *utolsó golyót* emeli szöveg- és mondathangsúlyos helyzetbe, és egy olyan szövegelőzményt és szövegösszefüggést is sugall, hogy: ’István az első, Péter a második *Barabás* pedig az *utolsó golyót* lőtte **bele**’. Elvileg a többi elfogadható lenne. De...

3.4.2. Nehezen fogadható el a 8f mondatváltozat (8f: „*Bele* | az *utolsó golyót* | **Barabás** lőtte”) is, mert — említettük — a mondat élén álló *Bele* hangsúlya egy más valakivel/valamivel való szembenállást sugall, „az *utolsó golyót* | **Barabás** lőtte” rész hangsúlyviszonyai pedig egy olyan szembenállást, hogy ’nem István, nem Péter, hanem *Barabás*’.

3.4.3. Ugyancsak nehezen fogadható el a 8b változat (8b: „Az *utolsó golyót* | *bele* | **Barabás** lőtte”) is. Igaz, itt is a *Barabás* név áll a főhangsúlyos helyen, de az előtte álló *bele* is sugall egy rejtett szembenállást, azt ti., hogy a ’vadra leadott *utolsó lövés* származik *Barabástól*’ és nem az abszolút *utolsó lövés*.

3.4.4. Hasonló okok miatt még mindig nem fogadható el egyértelműen a 8e változat. (8e: „*Bele* | **Barabás** lőtte | az *utolsó golyót*”), bár ez némileg már közelít a szövegelőzmény és a folytatás szempontjából jó megoldáshoz. Némileg zavart ennél a változatnál az okoz, hogy hangsúlyt kap a mondat élén álló *bele* is, és így megint ugyanaz a többletjelentés érthető a mondatba, mint amely a 8b egyértelműségét is zavarja: a *bele* itt is sugallja a rejtett szembenállást, hogy a ’vadra leadott *utolsó lövés* származik *Barabástól*’ és nem az abszolút *utolsó lövés*. (Nota bene: a szöveg szempontjából érdektelen, hogy a vadra leadott lövése(ke)n kívül esett-e más lövés.)

3.4.5-6. Egyértelműen elfogadható viszont mind a 8a, mind a 8c változat (8a: „Az *utolsó golyót* | **Barabás** lőtte **bele**”; és 8c: „**Barabás** lőtte **bele** | az *utolsó golyót*” vagy: „**Barabás** lőtte **bele** az *utolsó golyót*”), hiszen mindkettő a lényegre összpontosítja a figyelmet: a *Barabás* név áll bennük a főhangsúlyos helyen, s nem hangsúlytalanodik el, csak mellékhangsúlyt kap az *utolsó golyó*. Ez igazolja ugyanis, hogy miért van a hiúz az ő házában.

Hogy a két változat közül melyik illik jobban a szövegbe, azt a tartalmi vagy az információs vagy a szövegszerkezeti viszonyok alapján nehéz megállapítani. Elég sokat bizonytalankodtam, melyik

¹³ Mi másra adhatta volna le? Vadásztársaira? Akkor nem a vadat akarná megnézni apa és fia!).

¹⁴ Igaz, a gyermekujjakkal eljátszott mondóka — „Ez elment vadászni, ez meglötte, ez hazavitte, ez megsütötte, ez az ici-pici pedig mind megette” — más, „feudális viszonyokat” tükröz éppúgy, mint a békák ungaságát, unkogását utánzó mondóka, az „Itt volt-e az úr? — Itt. — Vitt-e valakit? — Vitt. — Kit? — A Katit. — Sirattak-e? — Sirattuk. — Hogyan? — Így, úgy, kutykurutty.”

változat illik bele jobban Áprily eredeti szövegébe. Hol az egyiket, hol a másikat tartottam alkalmasabbnak.

3.4.5. A beszerkesztettség szempontjából talán indokoltabb lenne a 8a változat: „Az *utolsó* golyót | **Barabás** lőtte bele”, mert talán logikusabban kapcsolódik a következő tagmondat kiemelt, mondathangsúlyos eleme: „s most ott van az ő házában”. A tagmondatváltozatnak utolsó helyére került *bele* határozóját azonnal követi a következő tagmondatnak *ott van* állítmányi része. Ennek 3. személyű igealakja világosan utal a *bele* szóra, s általa az elejtett vadra. Ritmikailag is beleillik ez a változat az egész írás lendületes, arányos ritmusába.

3.4.6. Magam — most — mégis a 8c változat mellett szavazok, ezt (8c: „**Barabás** lőtte bele | az *utolsó* golyót”) — esetleg egyszólamú, egyhangsúlyú változatát („**Barabás** lőtte bele az *utolsó* golyót”) — tartom az Áprily-írásból kivett eredeti szövegmondat(-változat)nak.

Két okból is.

3.4.6.1. Az egyik, hogy ebben a szövegmondat-változatban (rikkancs szórenddel) a mondat élére kerül a mondathangsúlyos rész, ezért fokozottabb erejű hangsúlyt kap a név. Ez fontos is, mert a novella olvasójának, hallgatójának meg kell jegyeznie *Barabás* nevét és személyét, hiszen — ha jól emlékszem — később, a novella folytatásában még előkerül a neve, s akkor tudnunk kell, kiről is van szó; és ugyancsak ez a hangsúly indokolja a következő tagmondatnak logikai kapcsolódását és két erőteljesebb hangsúlyát is: az „**ott** van az **ő** házában” rész hangsúlyviszonyait.

3.4.6.2. A másik ok: — belső hallásom alapján — ez a szövegmondat-változat ritmikailag jobban illeszkedik Áprily szövegébe. Áprily szövegmondatainak erőteljes mondatritmusa van¹⁵:

Őszi vasárnap volt. | *Vasárnap*, | mert *apám* *otthon* foglalatzkodott, | és *őszi*, | mert *napfényben* ragyogtak | a *tarkuló erdők* és *bokrosok* a *fal*u felett. ||

— *Ebéd után* *eljössz* velem a *Bábirkóba*, | *fordult* hozzám *apám*. — A *Bábirkóba* ? — *kérdeztem* csodálkozva, | mert *más* vasárnapokon *sokkal* nagyobb sétákra indultunk | a *patakok* mentén. || — **Megnézzük** a *vad*at. || — **Miféle** vadat, *apám*? || — Amit a *székely vadászok* **tegnap** hoztak le a *havasról*. | **Barabás** lőtte bele | az *utolsó* golyót, | s most **ott** van | az **ő** házában. ||

A *vad* | *felizgatta* képzeletem. | — *Medve?* | *Farkas?* | — Majd *meglátod* | — *felelte* rejtélyeskedő *apám*. || (...)

4. A **3.4.6.1.** pontban egy közbevetésben utaltam rá, hogy ismerem, ismertem Áprilynak ezt az írását. Egy 1993-ban megjelent cikkemben¹⁶ a megszólaltatás szempontjait vizsgálva Áprily elbeszélését elemeztem, és két párhuzamos „kottát” is adtam a mű hangzásvilágáról.¹⁷ Az első belső hallásom (elképzelésem) szerinti megszólaltatás kottája, a második kottasor a magam felolvasásáról készült hangfelvétel dallamának és hangsúlyozásának lejegyzése „cigányfűl” alapján. A cikk megírása és megjelenése óta nem olvastam a novellát, s nem volt kezemben a magam 1992-ben írt és 1993-ban megjelent cikke sem.

¹⁵ A *dőlt szedés* a legalacsonyabb fokozatú, ún. szakaszhangsúlyt jelöli, a *dőlt, aláhúzott* az ennél erősebb, ún. emelt erejű szakaszhangsúlyt, a *félkövér szedés* a fő- vagy mondathangsúlyt. A | az ún. szünetpótlót, vagy kapcsolva tagolást, a | rövid tagoló szünetet, a || mondatvégi, hosszabb tagoló szünetet.

¹⁶ Wacha Imre 1993. Az irodalmi mű szövegszerkezetének és a szöveg hangzásbeli jellemzőinek összefüggéseiről, a szöveg fonetikai szemléletéről — A prózai (elbeszélő) irodalmi mű és megszólaltatása: Áprily Lajos: A hiúz. *Szemiotikai szövegtan* 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II). JGYTF Kiadó. Szeged. 35—79.

¹⁷ A mellékelt, az 1993-as közlésből származó kottasorban — az akkori tipográfiai lehetőségeimnek megfelelően a *dőlt szedés* a legkisebb fokozatú hangsúlyt, a *dőlt aláhúzott* a szakaszhangsúlyt, a *dőlt kétszer aláhúzott* az emelt szakaszhangsúlyt és a főhangsúlyt jelöli. A szünetek jelei részben azonosak. A szaggatott vonalnak az emelt vessző felel meg.

Keserves önmegtartóztatással jelen tanulmány megfogalmazása közben sem vettem kézbe e korábbi tanulmányt, csak most, amikor e sorokat írom. Nem kis örömmel „fedeztem fel”, hogy azt a szövegmondat-változatot tartottam Áprily eredeti mondatának, amely az elbeszélés szövegében szerepel.

Az összevethetőség érdekében bemutatom az 1993-ban megjelent tanulmány kottájának megfelelő részletét. A két szöveg ritmikai lejegyzése némileg különbözik, mert a most pár sorral feljebb közölt változat nem tartalmazza a hanglejtést érzékeltető kottát.

—	—				—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—						

3.

A lineáris felszíni struktúrák vizsgálata Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszélésének első öt bekezdése alapján

Dobi Edit

1. Bármely szövegmondat szövegben vagy szöveggént való explicit megjelenési formája az adott ko-/kontextus függvénye. A nyelvi rendszerben potenciális struktúrákként jelen lévő lineáris felszíni szerkezetek (melyek mindegyike ugyanazon — kötetlen sorrendű — funktor + argumentumai struktúrára vezethető vissza) transzformációs műveletek eredményei, amelyek ugyanazon verbális összetevők különböző lineáris elrendezéseit potenciális ko- és/vagy kontextuális feltételeknek megfelelően hozzák létre. Ezáltal a kiinduló szerkezetből levezetett valamennyi potenciális felszíni struktúra mindegyikéhez többnyire más-más ko-/kontextuális feltételek rendelhetők. Az aktuális ko-/kontextus a lehetséges felszíni szerkezetek közül azt a lineáris elrendezést aktualizálja, amely eleget tesz az adott feltételeknek.

Azt, hogy egy adott szövegmondatnak megfeleltethető — pragmatikai paramétereitől megfosztott — rendszermondat milyen funktor + argumentumai alapstruktúrából származtatható, hogy ebből az alapstruktúrából milyen kiinduló szerkezetek, ez utóbbiakból milyen logikai rendszermondat-struktúrák hozhatók létre, illetve ezekhez milyen potenciális prozódiai struktúrák rendelhetők milyen ko- és/vagy kontextuális feltételek mellett, a rendszernyelvészet vizsgálja.

Az adott szövegmondat és az alapjául szolgáló rendszermondat-struktúra megfeleltetésének reprezentációja, valamint annak szemléltetése, hogy az adott szövegmondat miképpen tesz eleget az aktuális ko- és/vagy kontextuális feltételeknek (vagyis ez az „eleget tevés” verbális szinten hogyan jelentkezik: pl. koreferenciarelációk, koreferenciális kifejezések), a szövegnyelvészet tárgya.

2. A szövegszinten aktuálisan megvalósuló lineáris elrendezések szituációtól és szöveggörnyezettől való függőségét, valamint a transzformációs műveleteket irányító szabályok és a ko- és/vagy kontextuális feltételeket az egyes felszíni mondatstruktúrákhoz rendelő apparátus működését egy csoportos kísérlet segítségével próbálom szemléltetni.

Egy 25 hallgatóból álló csoport megkapta Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszélése első öt bekezdését, melyből egyetlen tagmondat — a 8. szövegmondat első tagmondata — hiányzott. A hallgatók feladata az volt, hogy a felkínált hat lehetséges lineáris elrendezés közül válasszák ki a számukra — az adott szöveghelyen — *l e g i n k á b b* és *l e g k e v é s b é* elfogadhatót, és indokolják választásukat.

A következőkben először ismertetem és összesítve értékelem a hallgatók megoldásait, érvelésüket, kiegészítve — „Megjegyzés” címszó alatt — saját elgondolással az adott lineáris szerkezeteket illetően; tanulmányom záró részében megpróbálom a prozódiai strukturáltság felől közelítve körüljárni a problémát; végül az „Összefoglalás”-ban összesítem a hallgatók potenciális felszíni struktúrákat értékelő szempontjait.

Kontextuális kötöttség nélkül — kizárólag valamely elképzelt kontextusra hagyatkozva — mindegyik lineáris elrendezéshez található lenne olyan szituáció, amelyben az adott felszíni szerkezet maradéktalanul eleget tesz a kontextus támasztotta feltételeknek. A hallgatók választása olykor igazolja, hogy a szöveggörnyezet ismeretében nem mellőzhető a befogadó/interpretáló által a nyelven kívüli valóságra vonatkozó tudása birtokában elképzelt kontextus sem.

2.1. A feladatban felkínált eltérő lineáris elrendezésű mondatstruktúrák közül a hallgatók döntő többsége (90 %-a) a 8c felszíni szerkezetet (*Barabás lőtte bele az utolsó golyót.*) ítélte *l e g h e l y é n v a l ó b b n a k* az adott kontextusban. A fennmaradó 10 % választása 2:1 arányban megoszlik a 8a (*Az utolsó golyót Barabás lőtte bele.*) és a 8b (*Az utolsó golyót bele Barabás lőtte.*) variációk között. Csaknem minden értékelő a 8. szövegmondat második tagmondatát választotta támpontul, amely egyfajta következményként — a relációt explicit módon érzékeltető kötőszó hiánya

ellenére — ok-okozati viszonyt sejtet a két mondategység tartalma között. Ezt elsősorban az igeidőváltás implicálja: a múlt idejű cselekménysor után a *most* időhatározó — mint a szövegelőzményhez képest új információ — nagy hatókörű operátorpozíciója. A tágabb szövegkörnyezet tekintetében is leginkább az 5-8 (esetleg a 3-8) szövegmondatok logikai-szemantikai struktúrája releváns az egyes felszíni lineáris elrendezések megítélése szempontjából: az 5. szövegmondatban jelenik meg a *vad* (a 6.-ban változatlan formában szerepel). A 7. (vonatkozó tartalmú) szövegmondatban az *amit* vonatkozó névmás referenciája egyértelműen a 'vad', mivel a szövegelőzményben nincs másik olyan szövegelem, amelyre vonatkozhatna. A *vad* névmással való helyettesíthetőségét egyrészt az ismertség kritériumának teljesülése teszi lehetővé, másrészt az 5., 6. és 7. szövegmondatban — az 5. szövegmondat *megnézzük* funktorának „továbbhatásaként” — implicit módon jelen lévő tartalmi folytonosság, amelyet jól szemléltet a szövegmondatok kiegészített változata:

[5]*Megnézzük* |mi = én (az apa) és te (a fiam)| **a vadat**. — [6]Miféle **vadat** **nézzük meg* |mi = én (a fiú) és te (a apám)|*? — [7]**Azt a vadat nézzük meg* |mi = én (az apa) és te (a fiam)|*, **amit** a székely vadászok tegnap hoztak le a havasról. (A jelölések jelentését l. Petőfi 1996: 19–20.)

Legszilárdabb támpontot a lineáris szerkezetek elemzésében a 8. szövegmondat második tagmondatának struktúrája ad: ..., *s most ott van az ő házában*. A mondat hiányzó alanya nyilvánvalóan a vad ([5]: *a vadat*, [6]: *vadat*, [7]: *amit*), mivel más nominális elem — amely a mondategység funktorával egyeztethető lenne — nincs a szövegelőzményben.

A mondat(egység) fókuszában az *ott* helyhatározói mondatrész áll, melyet értelmező szövegelemként pontosít az *ő házában* kifejezés, amelyben az *ő* birtokos névmás azon túl, hogy a birtokos személyét (szintaktikai szempontból redundáns elemként) nyomósítja, egy 'ő és nem más valaki' mozzanattal is szűkíti jelentését. A birtokos személyének ilyenfajta kiemelése megköveteli egyrészt e személy ismertségét, másrészt a szövegelőzményben feltételezi más olyan személyek jelenlétét, melyek — szemantikai jegyeik alapján — megfelleltethetők lehetnének a birtokos jelzői funkciójú *ő* névmásnak.

Az *ő* azonosíthatósága egy korábbi antecedenssel a szövegelőzménytől „megkívánja”, hogy jelölje ki azt a releváns halmazt, amelynek egy bizonyos elemét a fókusz azonosítja. Az adott szövegrész esetében ez a halmaz a *székely vadászok* csoportja, ennek azonosított eleme pedig — fókuszpozíciója által — *Barabás*, ahol az azonosítás egyidejűleg a halmaz többi elemének kizárását jelenti. A kizárás implikálását segíti az is, hogy a fókuszba helyezett szövegelem határozott, illetve hogy cselekvő (tematikus) szerepű (É. Kiss 1992: 102).

A hat potenciális lineáris elrendezés közül a 8d (*Barabás az utolsó golyót lőtte bele*.) kivételével minden szövegmondatban fókuszpozícióban áll a *Barabás*.

Az adott helyre legmegfelelőbbnek a 8c-t (*Barabás lőtte bele az utolsó golyót*.) tartó hallgatók főbb indokai a következők voltak:

- a *Barabás* szó fókuszpozíciója;
- „a *bele* nyomatéktalan helyzete az ige utáni helyen” — ahogy az egyik hallgató indoklásában szerepel; ez az érvelés azon alapulhat, hogy lexikai-szemantikai ismereteinkre támaszkodva egyértelmű, hogy a *bele* antecedense csak a *vad* lehet, ezért szükségtelen olyan pozícióba helyezni, ahol kiemelt szerepet kap;
- az *utolsó golyót* kifejezés a *Barabással* együtt részt vesz a két mondategység közötti ok-okozati viszony felállításában.

2.2. A 8a felszíni szerkezet (*Az utolsó golyót Barabás lőtte bele*.) melletti legfőbb érv szintén a *Barabás* fókuszpozíciója, illetve az, hogy ebben a lineáris elrendezésben az *ő* közelebb kerül antecedenséhez, a *Barabás*-hoz, mint például a 8c-ben (*Barabás lőtte bele az utolsó golyót*.).

Megjegyzés:

A 8a (*Az utolsó golyót Barabás lőtte bele*.) megítélésében döntő szerepe van a topikalizált nyelvi elemnek. Egy már ismert szövegelem és valamely új információ közül az ismert információt hordozó nyelvi elem töltheti be a logikai alany szerepét. A 8a-ban az *utolsó golyót* kifejezés áll topikpozícióban, melyre a szövegelőzményben nem utal verbális összetevő, így kizárólag valóságra vonatkozó tudásunkra

támaszkodva tekinthető ismertnek. Az az ismert és elfogadott valóságmozzanat, amely alapján *az utolsó golyót* kifejezés ismertnek tartható, egy lehetséges módon úgy fogalmazható meg, hogy a vadászat során golyókat lőnek az elejtendő vadba, és a golyók között egy — sorrendileg meghatározott — golyó az utolsó, és az a vadász veheti magához a vadat, aki az utolsó golyót lőtte bele. Ezen az ismereten alapuló elvárásunk teszi lehetővé, hogy úgy érezzük, hogy a 8a szövegmondat képes betölteni a 7. szövegmondat és a 8. szövegmondat második tagmondata közötti kotextuális űrt.

Ezt támasztja alá annak a hallgatónak a véleménye is, aki nehezen tudott választani a 8a (*Az utolsó golyót Barabás lőtte bele.*) és 8c (*Barabás lőtte bele az utolsó golyót.*) felszíni struktúrák között. A problémához szemantikai síkon közelítve, és a 8. szövegmondatbeli két mondategység közötti ok-okozati relációt véve alapul, a 8a struktúrának olyan szemantikai többletet tulajdonított, hogy az explicitebb formában tartalmazza azokat az információkat, melyek (okként) a második tagmondat információtartalmát indukálják, mint következményt.

2.3. A 8b-t (*Az utolsó golyót bele Barabás lőtte.*) legmegfelelőbb megoldásnak választó (egyetlen) hallgató magyarázata a következő érveken alapul:

- a *Barabás* — bár a 8c-n kívül még négy különböző lineáris elrendezésben fókuszpozícióban áll — hangsúlyos helyzete mellett ebben a mondatstruktúrában van legközelebb anaforikus (birtokos) névmásához (*ő*);
- *az utolsó golyót* argumentum topikalizációja a 2. tagmondatbeli kiemelés okát másodlagosan alátámasztó információ kiemelését szolgálja;
- a *bele* szövegelem hangsúlytalan helyzete is megfelel a kontextusnak, hiszen a *'belelő vki vkibe v. vmibe (vmit)'* igei funktor + argumentumai struktúra alapján kötelezően megkívánt *vmibe* argumentum a kotextus függvényében nyilvánvaló (a szemantikai jegyek tekintetében is erősen korlátozott) referenciális értékű (*'a vad'*).

Megjegyzés:

A *bele* szövegelem — melyet szerintem az adott tagmondathalmazban legcélszerűbb határozónak (nem pedig igekötőnek) tekinteni — pozíciójával kapcsolatban megjegyzendő, hogy nem felel meg tökéletesen az indoklásban foglalt szemantikai alapú magyarázatnak, ui. ezen a helyen a *bele* hatókörébe tartozik a mondat további része (*Barabás lőtte*), vagyis ez operátorpozíció, amely nem nyomatékalan. A *bele* egyértelmű referenciális értékét figyelembe véve, legmegfelelőbb helyen az ige utáni pozícióban állhat, ahol nem kap nyomatékot.

3. A hat különböző lineáris elrendezésű felszíni szerkezet közül a hallgatók kb. 60 %-a ítélte *l e g k e v é s b é m e g f e l l ő n e k* — fele-fele arányban — a 8e (*Bele Barabás lőtte az utolsó golyót.*) és a 8f (*Bele az utolsó golyót Barabás lőtte.*) mondatstruktúrákat. A maradék 40 % is egyenlően oszlik meg a 8b (*Az utolsó golyót bele Barabás lőtte.*) és a 8d (*Barabás az utolsó golyót lőtte bele.*) között.

3.1. A 8b-t — az adott kotextusban — helytelennek ítélik magyarázata a *bele* és az *az utolsó golyót* kifejezések pozíciójára épül:

- a kotextus nem engedi meg a tárgyi argumentumhelyet kitöltő kifejezés topikalizációját, ugyanis *az utolsó golyót* szövegelemnek nincs antecedense a szövegelőzményben (nem ismert);
- a *bele* szövegelem információtartalma — mivel a szövegelőzmény ismeretében pontosan azonosítható, hogy a golyót *a székel vadászok* mibe lőtték *bele* (= *a vad*) — azt kínálja legcélszerűbb megoldásként, hogy hangsúlytalan pozíciót foglaljon el a felszíni szerkezetben, ez pedig (közvetlenül) az ige utáni hely lenne (nem pedig a fókusz előtti nagy hatókörű operátorpozíció).

Megjegyzés:

Ezen érvek mindegyike helytálló, ha pusztán a kotextust (a verbális síkon létrejött — szoros értelemben vett — szövegösszefüggést) tekintjük: ez alapján a tárgyi argumentum — az aktuális tagolás fogalomhasználatával élve — réma az új mondategységben, a *bele* szövegelem pedig minden nehézség nélkül illeszkedik a *vad* koreferencialáncába.

3.2. A 8d (*Barabás az utolsó golyót lőtte bele.*) lineáris elrendezés legszembetűnőbb ellentmondásai a kotextus diktálta feltételekkel — a hallgatók szerint — az alábbiak:

– A *Barabás* szövegelem topikpozícióba helyezése megkívánna annak a feltételnek a teljesülését, hogy egy korábbi szövegelemmel koreferens legyen. A szövegelőzményben azonban nem található olyan szövegelem, amellyel a *Barabás* azonosítható lenne, így topikalizációja az adott kotextusban nem értelmezhető.

– A kérdéses mondategységet követő tagmondatnak nincs olyan eleme, amely a 8d (*Barabás az utolsó golyót lőtte bele.*) akármelyik elemével koreferenciális kapcsolatban állna. Az *az utolsó golyót* argumentum lineáris elrendezésbeli kiemelt helye (fókuszpozíciója) egy vele azonosítható későbbi szövegelem (posztcedens) létét kívánja meg, azonban ilyen a 8d-t követő mondategységekben nincs.

Megjegyzés:

Az utolsó golyót fókuszba helyezése kizárásos szembeállítászt implikál, ami esetlegesen megkívánna egy olyan halmazt a szövegelőzményben (vagy egy feltételezett szituációban), amely az utolsó golyón kívül nem utolsó golyókat is tartalmaz. Ilyen halmazra utaló szövegelem explicit formában ugyan nem szerepel, de az *utolsó* kiemelő jelző — ugyanazon halmaz elemeként — feltételezi nem utolsó golyók létét is.

3.3. A 8e (*Bele Barabás lőtte az utolsó golyót.*) és a 8f (*Bele az utolsó golyót Barabás lőtte.*) felszíni struktúrákban közös, hogy bennük a *bele* szövegelem nem abszolút nyomatékalan pozícióban áll, hanem visel valamiféle — nem azonos — kiemelő jegyet.

Mindkét lineáris elrendezéssel szemben — szemantikai szempontú — ellenvetés az volt, hogy mindkét struktúra feltételezni engedi, hogy „*a* hiúzon kívül más vadakat (esetleg más hiúzókat) is elejtettek”, ahogy az egyik hallgató írja. E fenntartás megfogalmazása egyes értelmezők magyarázatában prozódiai alapú indoklással társul: mindkét változatban egyfajta sajátos „felütésként” értelmezik a *bele* aktuális pozícióját, amely ilyen formában is hozzájárul egy olyan szembeállítás implikálásához, amely *a hiúz* és egy őt is tartalmazó halmaz többi eleme között feltételezhető.

Megjegyzés:

A 8e és a 8f lineáris elrendezéséhez generatív szemlélettel közelítve az mondható, hogy a 8e (és elképzelhetően a 8f) potenciális felszíni struktúrák tartalmaznak egy mondat eleji helyet, amely a balra kihelyezés generált pozíciója. Egyfajta mondaton kívüli pozíció ez (úgy vélem, ezt érzékelteti a hallgatók által „felütés”-nek nevezett szerep), amely — rövid szünettel elválasztva a teljes megnyilatkozás (expression ’kifejezés’) mondategység részétől, sajátos emelkedő intonációval ejtve — szembeállítászt indukál. A szembeállítás a jelen ko-/kontextus függvényében azt jelenti, hogy *a hiúz* (a *bele* antecedense) tagja egy olyan halmaznak, amelynek van olyan eleme is, amelyre a mondategységben foglalt állítás nem igaz, vagyis: 8e (és 8f) alapján van olyan vad (esetleg hiúz), akibe nem *Barabás* lőtte az utolsó golyót. (A 8f a 8e-hez képest egy másik szembeállítászt is tartalmaz: *az utolsó golyó* vonatkozásában; vagyis — a lineáris elrendezéssel is kifejezve — egzaktabban tartalmazza azt a szemantikai többletet, hogy a hiúzba az utolsó golyón kívül több golyót is lőttek.)

A balra kihelyezés sajátosságai leginkább a topikpozícióval összevetve érzékeltethetők. Egy főnévi csoport balra kihelyezése két fő jegyben tér el a topikalizációtól: a) ellentéteztést implikáló jelentéstartalom, b) sajátos emelkedő, esetleg lebegő intonáció. (Ezek mellett fennálló további eltérések: c) feltehetőleg kívül esik a mondaton, azaz az S kategórián; d) nem transzformációval kerül a mondat élére, hanem ott generáljuk; e) kisebb hatókörű, mint az őt követő operátorok; f) nem szükségszerűen referáló kifejezés; g) nem funkcionál a mondat logikai alanyaként.) (É. Kiss 1992: 109.)

Mindezek ismeretében a 8e (*Bele Barabás lőtte az utolsó golyót.*) potenciális felszíni szerkezet *bele* szövegeleme balra kihelyezett pozíciójában szembeállítászt implikál, de mivel a szövegelőzményben nem található olyan halmaz, amelynek elemeire helytálló lenne az a megállapítás, hogy — a hiúzzal szemben — nem igaz rájuk a 8e mondategység tartalma, a 8e lineáris elrendezés nem illik be az adott kotextusba.

Véleményem szerint a 8f esetében is hasonlóképpen elképzelhető lenne a *bele* szövegelem balra kihelyezése (az *utolsó golyót* kifejezés topikalizálása és a *Barabás* fókuszpozícióba helyezése mellett); ez a megoldás olyasféle kontextust kíván, amely az elejtett vadak megkülönböztető jegyeként tünteti fel azt, hogy ki lőtte beléjük az utolsó golyót. Csak így válik értelmezhetővé a *bele* szembeállítás indukáló jelentéstartalma.

4. Annak meghatározásában, hogy egy adott felszíni struktúra megfelel-e a ko-/kontextuális feltételeknek, fontos figyelembe venni az egyes szövegelemek hatókörét. „A mondatstruktúra egyértelműen megadja az operátorpozíciókban jelölt operátorok hatókörét az operátorpozíciók felszíni sorrendje alapján” (Hunyadi 1995: 157).

35

helyen, amennyiben a fókuszpozíció le van foglalva egy másik főhangsúlyos, nagy hatókörű elem számára (Hunyadi 1995: 154). Ennek feltétele egyedül az, hogy az ige mögötti elem lehetséges prominenciát (+p) viseljen, ami azt jelenti, hogy főhangsúlya lehetséges, de nem kötelező. (Kötelező prominenciajegyet (+P), így kötelező főhangsúlyt a legszélső baloldali operátor kap; az összes többi operátorpozícióban lévő elem és az ige utáni összetevők lehetséges prominenciát (+p) kapnak.) (HUNYADI 1995: 158) Így a 8. szövegmondat második tagmondatában két +p jegyet viselő kifejezés feltételezhető: *ott*, ill. *az ő házában*, a *most* mint bal szélső operátor szerepű szövegelem főhangsúlyt kap. A mondategység szemantikai értékét tekintve az adott felszíni struktúra helyett állhatna a *s most az ő házában van* szerkezet is, ahol egyértelmű *az ő házában* kifejezés főhangsúlyos helyzete a fókuszpozícióban (a *most* után legnagyobb hatókörű elemként). S mivel referenciájukat tekintve az *ott* és *az ő házában* kifejezések ekvivalensek, a mondategység információtartalma (ill. a kontextust meghatározó értékük) vonatkozásában nem tudunk igazán különbséget tenni közöttük. Ez befolyásolja azt is, hogy így *az ő házában* kifejezés hatókörét is azonosnak ítéldjük az *ott* (fókuszpozícióban lévő elem) hatókörével. Az „ő” névmás hangsúlyos helyzete pedig a kifejezés „belső ügye” (szakaszhangsúlyt visel), a birtokos személyét nyomatékosítja.

A *Barabás* kiemelése a 8. szövegmondat első mondategységében azért is fontos lehet, mert a szövegelőzményben, ill. a feltételezhető kontextusban szemantikai jegyei alapján lehet más olyan (szöveg)elem (pl. a hiúz, a székely vadászok bármelyike), amely más ko-/kontextuális feltételek mellett az „ő” antecedense lehetne.

A 8c (*Barabás lőtte bele az utolsó golyót.*) legmegfelelőbbnek ítéldése a hiányzó mondategység gyanánt indokoltnak látszik, mivel itt lehet leginkább a kontextusra hagyatkozni.

A többi „Barabás”-fókuszos felszíni szerkezet a befogadótól a kontextus vonatkozásában előismereteket kíván, azaz olyan tényezők mozgósítását igényli, amelyek nem szerepelnek explicit formában a szövegben, a kontextus alapján nem egyértelműek, nem adottak.

A 8d felszíni szerkezetben (*Barabás az utolsó golyót lőtte bele.*) a fókuszpozícióban álló (ezáltal mondatfőhangsúlyos) *az utolsó golyót* kifejezés a legnagyobb hatókörű. Ez a tény olyan kontextuális feltételt implikál, melynek a következő mondategység nem felel meg (az *ő* névmás már csak szemantikai jegyei alapján sem azonosítható *az utolsó golyóval*).

5. Az eddigiekben már érintettem bizonyos prozódiai jegyek (főképp a hangsúly) szerepét egyes összetevők lényeges információtartalmának kiemelésében. Fontos szólni arról is, hogy milyen szerepet játszik, illetve hogyan játszik szerepet a prozódiai struktúra a különböző lineáris felépítésű felszíni struktúrák megítélésében (illetve reprezentálásában).

A potenciális felszíni szerkezetekhez potenciális prozódiai struktúrák tartoznak. Annak „eldöntése”, hogy az aktuális ko- és/vagy kontextuális feltételeknek eleget tevő felszíni struktúrák létrehozása milyen meghatározott transzformációs szabályok működését engedi, ill. követeli meg, együtt kell, hogy járjon az egyes mondatösszetevők prozódiai jegyeinek analízisével. A mondat lineáris elrendezése és prozódiai formája együtt képes információtartalom kifejezésére, azaz bármiféle logikai forma továbbítására. Ebben a folyamatban fontos szerep jut az intonációnak s vele együtt a hangsúllynak.

Amikor a hallgatók választásra kényszerülnek a hat különböző felszíni struktúra között, nemcsak a potenciális mondat szerkezetek — illetve a szöveggörnyezet — szintaktikai síkját (a szemantikai relációk, a koreferencia szintaktikai megvalósulását elemzik), hanem elsőként az adott struktúra fonetikai (akusztikai) reprezentációjával találkoznak, és csak akkor tudnak visszakövetkeztetni a generált mondatstruktúrára, ha a fonetikai forma továbbítani tudja számukra a szükséges szerkezeti információkat (Hunyadi 1995: 159). Egy potenciális mondatstruktúrához tartozó fonetikai forma alapját az ún. „fonetikai frázisok” képezik, amelyek a mondatbeli főhangsúlyok, ill. a körük szerveződő — egy intonációs minta által átfogott — összetevőket tartalmazzák. Az intonációs minta lehet ereszkedő vagy emelkedő-ereszkedő a hangsúlyos központ helyzetétől függően, amely mindig az ereszkedő szakasz elejére esik (Hunyadi 1995: 159). (A fonetikai és a prozódiai forma/szerkezet/struktúra kifejezések jelentése azonos. A tartalmilag idézett tanulmányból az eredeti *fonetikai forma* kifejezést vettem át, de én magam helyénvalóbbnak ítéldem a prozódiai szerkezet/forma kifejezést, hiszen itt a hangzó, akusztikai megvalósulásról, nem pedig e megvalósulás fizikai/fiziológiai mechanizmusáról van szó.)

Célszerű megfigyelni ilyen meközelítésben is a „felkínált” potenciális felszíni szerkezeteket, ill. a választás szempontjából releváns más szövegmondatokat:

Mindegyik potenciális mondatstruktúra egyetlen hangsúlyközpontot tartalmaz, a mondat további része a hangsúly köré szerveződött fonetikai frázisba tartozik. A 8c kivételével valamennyi mondatstruktúra emelkedő-ereszkedő intonációjú, ahol tehát az ereszkedő szakasz elejére esik a főhangsúly. Az intonációs minta emelkedő szakaszában állnak a topikalizált, illetve a balra kihelyezett szövegösszetevők. Ennek ismeretében az emelkedő-ereszkedő fonetikai formának az alábbi szerkezeti formák felelnek meg: (A jelölések értelmezése a következő: T = topikpozíció; F = fókuszpozíció; S = mondat; B = balra kihelyezett összetevő.)

[T[F[S]]],

ahol a főhangsúlyt a fókusz viseli, és az egész mondat az e köré alakult fonetikai frázisba tartozik. Ennek a sémának felel meg a 8a, a 8b, a 8d, esetleg a 8f. E mondatstruktúrák között eltérés abban van, hogy melyik szövegösszetevő tölti be az egyes generált pozíciókat: 8b-ben kettős a topikalizáció (*az utolsó golyót, bele*); 8d-ben *az utolsó golyót* kifejezés áll a fókuszban; 8f-et azért esetlegesen sorolom ide, mert nem tudom eldönteni (nem találok támpontot hozzá), hogy kettős topikalizáció, vagy esetleg *az utolsó golyót* topikpozícióba helyezése mellett a *bele* balra kihelyezéséről van-e szó. Egyedüli érvnek a kettős topik mellett azt gondolom, hogy nem érzem olyan élesnek a kizárásos ellentétezt (a *bele* információtartalmát tekintve), mint a 8e esetében.

[B[F[S]]],

ahol a főhangsúlyt szintén a fókusz viseli, a mondat további része pedig a köré szerveződött fonetikai frázisba tartozik. Ennek a formának a 8e struktúra felel meg.

A 8c felszíni szerkezet prozódiai struktúrája — amely tisztán ereszkedő — azért különbözik a többiétől, mert a főhangsúlyt viselő fókuszpozíció előtt nem áll más szövegelem ([F[S]]).

Több hallgató hivatkozik indoklásában a hangsúlyviszonyokra, intonációra, leginkább a fókuszpozícióban álló *Barabás* szükséges főhangsúlyát tartják fontosnak (ennek alapján helytelenítik a 8d variációt).

6. Áprily elbeszélésének eredeti szövegében a hiányzó tagmondat 8c változata szerepel (*Barabás lőtte bele az utolsó golyót*).

E kreatív-produktív típusú gyakorlat célja nem az volt, hogy a hallgatók az eredetinek gondolt megoldást próbálják rekonstruálni, hanem az, hogy az általuk leginkább, illetve legkevésbé helyénvalónak vélt mondatot válasszák ki, miközben egyéni nyelvi kompetenciájuk alapján a nyelvi rendszerre, valamint a nyelvi rendszer elemeinek használatára, esetleg a nyelven kívüli valóságra vonatkozó ismereteikre támaszkodva értékelik az egyes felszíni struktúra-változatok szintaktikai, prozódiai megvalósulását a kotextuális, esetleg — elképzelt — kontextuális feltételek függvényében.

A gyakorlat értékeléséből kiderül, hogy a megoldások 90%-ában az eredeti lineáris elrendezésre esett a hallgatók választása. A 8c mellett legmegfelelőbbnek ítélt 8a (*Az utolsó golyót Barabás lőtte bele*.) és 8b (*Az utolsó golyót bele Barabás lőtte*.) felszíni szerkezetek leginkább abban térnek el a 8c változat szemantikai struktúrájától, hogy értelmezésükhöz a szöveggörnyezet által közvetített információk ismeretén túl inkább szükség van egy — a szöveg alapján — elgondolt kontextus, a nyelven kívüli valóság ismeretére, valamint az interpretátorok élményvilágára is.

Összefoglalás:

Az, hogy a hallgatók a szöveggörnyezetből nyert információkra támaszkodva állást fogalaltak egy-egy (a többitől eltérő lineáris elrendezésű) felszíni struktúra mellett vagy ellen, azt jelenti, hogy egyes elendezéseket olyannak találtak, amelyek eleget tesznek, másokat olyannak, amelyek nem felelnek meg a kotextuális (és/vagy az általuk gondolt kontextuális) feltételeknek. A kotextuális feltételek a szövegből adódnak, s ezek bizonyos mértékig kontextuális feltételekre engednek következtetni. A kontextus explicitiségének hiánya miatt azonban szükséges számolnunk a befogadó/értelmező egyéni, a nyelven kívüli valóságra vonatkozó ismereteivel, tapasztalat- és élményvilágával, valamint ezen alapuló meggyőződés- és elvárásrendszerével is.

A hallgatók a 8. szövegmondat második mondategységének — szintaktikai, illetőleg prozódiai felépítése által közvetített — logikai szerkezetét ([Q[F[S]F’]]) tekintették támpontnak a felszíni struktúrák megítélésében, valamint a szövegelözménynek (leginkább az 5., 6., 7. szövegmondatoknak) azokat az összetevőit, amelyek koreferensek a 8. szövegmondat összetevőinek valamelyikével.

Indoklásaik fő szempontjai — a kotextus vonatkozásában — a következők voltak:

- a 8. szövegmondat *ő* névmásával azonosítható *Barabás* antecedens pozíciója a potenciális felszíni struktúrákban, illetve a potenciális felszíni szerkezetek fókuszpozícióját betöltő (esetleges más) szövegelemek (ko)referenciája;
- a szövegelözmény koreferencialáncainak vonatkozásai a potenciális felszíni struktúrákban;
- a nem fókuszpozícióban lévő szövegelemek pozíciója, (ko)referenciája (a kotextus, főként a szövegelözmény függvényében);
- a topikpozíció, illetve a balra kihelyezés implikálta sajátos információ többlet (halmazrelációk);
- az intonációs forma fonetikai frázisa(i), illetve a főhangsúly logikai szerepe.

Irodalomjegyzék:

- Petőfi S. János 1996. Az explicitég biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. *Linguistica Series C, Relationes* 8. MTA Nyelvtudományi Intézet.
- É. Kiss Katalin 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvten. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 79—178.
- Hunyadi László 1995. A fonetikai forma szemantikai szerepe. In: Mikola Tibor (szerk.) *Néprajz és nyelvtudomány*. XXXVI. Szeged. 147—164.

II.

Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszélésének szövegéből töröltük a 13. szövegmondatot, s megadtuk külön ennek a szövegmondatnak a lehetséges 6 lineáris elrendezését.

[1]Őszi vasárnap volt. [2]Vasárnap, mert apám otthon foglalatoskodott, és őszi, mert napfényben ragyogtak a tarkuló erdők és bokrosok a falu felett.

— [3]Ebéd után eljössz velem a Bábirkóba, fordult hozzám apám. — [4]A Bábirkóba? — kérdeztem csodálkozva, mert más vasárnapokon sokkal nagyobb sétákra indultunk a patakok mentén. — [5]Megnézzük a vadat. — [6]Miféle vadat, apám? — [7]Amit a székely vadászok tegnap hoztak le a havasról. [8]Barabás lőtte bele az utolsó golyót, s most ott van az ő házában.

[9]A vad felizgatta képzeletem. [10]Medve? [11]Farkas? — [12]Majd meglátod — felelte rejtélyeskedő apám.

[13]..... [14]Beléptünk a faragott kapun. [15]Ismertem a veres bajuszu Barabást, ő volt a falu legszerencsésebb kezű vadásza. [16]Üdvözölte apámat, s megkérdezte: — [17]Vadat látni jöttek? — [18]s már be is tessékelt az alacsony mestergerendás mennyezetű szobába.

[19]Táguló szemem hamar meglátta a vadat. [20]A mestergerendában, kovácsolt vasszege hurok volt, abban volt a feje, teste lelógott a padló felé. [21]A padló és a farka vége között alig volt két arasznyi a távolság. [22]Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén. — [23]Hiúz — mutatta be apám. — [24]Hiúz — ismételte meg a szót Barabás mosolyogva. [25]Álmélkodva néztem a vadat: [26]hiúzt sose láttam.

[13a]A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.

[13b]A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze.

[13c]A házunktól a Bábirkó nevű falurész nem volt messze.

[13d]A házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.

[13e]Nem volt messze a Bábirkó nevű falurész a házunktól.

[13f]Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.

Az ezzel a szövegrésszel kapcsolatos feladatokat a következő módon fogalmaztuk meg:

II.A:

A törölt szövegmondat helyére behelyettesítve az egyes lineáris elrendezéseket,

(a) fejtse ki, hogy véleménye szerint milyen jelentés hordozóinak tekinthetők az egyes elrendezések (más szóval: hogy mire következtet Ön — vagy mire következtetne/következtethetne általában az olvasó — az egyes elrendezések alapján),

(b) okolja meg, hogy az adott szöveghelyen mely elrendezéseket tart a leginkább s melyeket a legkevésbé elfogadhatóknak!

II.B:

Válassza ki a hat lineáris elrendezés közül az adott szöveghelyen az Ön számára a leginkább és a legkevésbé elfogadhatót, és okolja meg választását!

1.

Szórendváltozatok a szövegben: melyik az „igazi”?

Kocsány Piroska

Meggyőződésem szerint az a) változat az egyetlen, amely mint szövegmondat a II. feladat megjelölt helyén megfelelő, amennyiben szövegmondaton olyan (definiálatlan) egységet értünk, amely a megelőző szövegrészek alapján a közvetlenül következő mondatához illeszkedik. A **II.A** feladatot eszerint úgy próbálom megoldani, hogy saját intuicióm alapján megvizsgálom a *m i n d e n k o r i k ö v e t k e z ő* mondatot, illetve megpróbálom eldönteni, hogy az egyes változatok a)-tól f)-ig szerintem milyen típusú *f o l y t a t á s t* tesznek lehetővé, illetve kívánatossá. A választást természetesen meghatározó módon befolyásolja a megelőző szövegrész is, annak vizsgálatától azonban első nekifutásban eltekintek. Ezt talán azzal is indokolhatom, hogy a 13. szövegmondat egy bekezdés eleje, ezáltal a megelőző szövegrészhez feltételezhetően valamivel lazábban kötődik, mint a következőhöz. (Kurzív = a II. feladatban kínált változat; nem kurzív = kívánatos kiegészítés/folytatás.)

a) változat:

A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól. Beléptünk a faragott kapun.

b) változat:

b1) *A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze*, legfeljebb ha 100 méternyire lehetett. *Beléptünk a faragott kapun.*

b2) *A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze*, most mégis mintha már órák óta mentünk volna. (Végre odaértünk.) *Beléptünk a faragott kapun.*

b3) *A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze*, így aztán alig pár perc múlva el is értük az első portát. *Beléptünk a faragott kapun.*

c) változat:

c1) *A házunktól a Bábirkó nevű falurész nem volt messze*, legfeljebb ha 100 méternyire lehetett. *Beléptünk a faragott kapun.*

c2) *A házunktól a Bábirkó nevű falurész nem volt messze*, most mégis mintha már órák óta mentünk volna. (Végre odaértünk.) *Beléptünk a faragott kapun.*

c3) *A házunktól a Bábirkó nevű falurész nem volt messze*, így aztán alig pár perc múlva el is értük az első portát. *Beléptünk a faragott kapun.*

d) változat:

A házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész, ahol nagyapámék is laktak azelőtt. *Beléptünk a faragott kapun.*

e) változat:

Nem volt messze a Bábirkó nevű falurész a házunktól, igazán nem, de most mégis alig bírtam kivárni, hogy apám lassú tempójával végre odaérjünk. *Beléptünk a faragott kapun.*

f) változat:

f1) *Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész*, (igazán nem,) mégis órákba telt, míg odaértünk. *Beléptünk a faragott kapun.*

f2) *Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész* (sem), amely arról volt híres, hogy három neves vadász is lakott benne. *Beléptünk a faragott kapun.*

Triviálisan igazak a következő szempontok a helyesnek vélt szórend kialakításában:

1. Vannak grammatikai szabályok, amelyek áthághatatlanok. (Pl. végképp rossz szórend lenne: *A Bábirkó a volt nem házunktól nevű messze.*) Ezek a szabályok megadhatók egy tetszés szerinti grammatikában.

2. Vannak mondattani szabályok, amelyek ugyancsak áthághatatlanok, és amelyek megadhatók a magyar mondat generatív szintaxisában a topik, komment és fókusz viszonylataiban. (Pl. ebben a kontextusban egyértelműen hibás lenne: *A Bábirkó nevű falurész nem a házunktól volt messze.* Hasonlóan magyarázhatnánk azt a tényt, hogy ha az ígét nem iktatjuk a tagadószó és a predikatívum közé, akkor megváltozik a névszói rész határozott volta: *Nem messze a házunktól volt EGY Bábirkó nevű falurész.* Ennek kutatása átvezet egyfelől az ún. téma-réma problémakörébe, másfelől a közvetlen összetevők vizsgálatának kérdéskörébe, vö. a következő párhuzamos lehetőségeket: *két mérföldnyire / alig egy ugrásra / jó messzire* stb. ugyanebben a mondatban.)

3. Vannak prozódiai szabályok, amelyek egyrészt kísérik a mondattani szabályokat, másrészt azonban — úgy tűnik — túl is mutatnak rajtuk. Azt kellene tehát feltérképeznünk, hogy mit jelent az, hogy „túlmutatnak”. E kérdéskörön belül igen érdekes feladat annak kutatása, hogy a „mondattani kereten túlmutató” prozódiai változatok típusukban megegyeznek-e a mondattani keretben meghatározott típusokkal, vagy azoktól független, egyéb fajtákkal állunk-e szemben.

4. Az világos, hogy a grammatikai/mondattani szabályok „felülírják” a — fenti a)-f) variációkban is vizsgált — cserebere szabályokat, a kérdés az, hogy a *c s e r e b e r e s z a b á l y o k o n b e l ü l* tudunk-e kimutatni mégis mondattani szabályokat (és ezek elsőbbségét), valamint olyan — egyéb — (milyen?) szabályokat, amelyeknek a „rangja” egymáshoz képest meghatározható.

Szövegmondatról lévén szó, szükségszerűen abból a hipotézisből indulunk ki, hogy ezen egységek elfogadhatóságát a mondatgrammatika mondatfogalmán túlmutató keretben lehet megvilágítanunk. Ezért indokoltnak látom a fenti kísérletet, hogy ti. próbáljuk meg folytatni a cserebere szabállyal létrehozható változatokat, és annak alapján döntsük el, hogy melyik cserebere lehetőség milyen szövegalkotó következménnyel járhat.

Ha a folytatásaim helytállóak (erről célszerű lenne teszteléssel is meggyőződni), akkor a következő megállapítások lesznek meghatározóan fontosak:

Az a) változat abban különbözik az összes többi változattól, hogy befejezett egység. Prozódiailag is zárt. Ez a zártság természetesen nem szükségszerű, de — szemben a többi változattal — mindenképpen elsődleges. Ezzel bevezettünk *e g y (t a l á n) s z ö v e g m o n d a t t a n i k a t e g ó r i á t*: a befejezettség, a lezártág, a kiegészítést nem igénylő mondattani egység fogalmát egyfelől, illetve a mondatgrammatikai mondatnál nagyobb, mert kiegészítést, hozzáfűzést is tartalmazó egység fogalmát másfelől. Ezt a szövegtani elkülönülést azonban szintaktikai: a mondatban adott cserebere szabályok alapján adhatjuk meg! Például a csere-bere szabályok alapján mondattanilag lehetséges (tehát nem agrammatikális, nem hibás) két következő mondat közül a mondat *s z ó r e n d j e* (nem a szöveg!) okán az elsőhöz képest a második kiegészítésre szorul, a kiegészítés azonban szöveget eredményez, éspedig impliciten (2.1) vagy kifejtetten (2.2, 2.3):

1. *A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.*

2. *Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész...*

2.1. *Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész sem.*

2.2. *Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész, amely stb...*

2.3. *Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész, igazán nem, mégis órákba telt, míg...*

A b)-f) változatok a folytatás mikéntjét illetően három csoportra oszlanak:

1. Azokban a mondatokban, amelyekben a befejezés az *a Bábirkó nevű falurész*, a folytatás ennek közvetlen kiegészítése lesz, amennyiben erről közlünk további információkat (l. vonatkozó mondat vagy preszuppozicionális utalás). Ilyen a d) és az f2) mondat. E kiegészítési szükséglet oka a topik-komment-szerkezethez képest eltérő téma-réma-szerkezetben látszik lenni. Az egymást felülíró mondattani szórendi szabályok közül működni látszik a tagadásra vonatkozó szabályozás, amely a tagadott mondatrésznek elsődlegesen komment-szeretet tulajdonít, az adott esetben azonban a komment nem esik egybe a rémával, vagyis *a Bábirkó nevű falurész*-szel, amely azért válik rémává, mert elmozdul az első

helyről. Ezt a diszharmoniót csak azzal lehet feloldani, ha valamilyen folytatás indokolja a rémaként kiemelt mondatrész kiemelését, vagyis megerősíti a rémaszerepet.

2. Azokban a mondatokban, amelyekben a befejezés a *nem volt messze* egység, feltűnik, hogy valamennyi, a cserebere szabállyal irányítható mondatrész a fókusz elé került. Ez, úgy tűnik, jelöltebb szórendi változat, mint a kiegyensúlyozottabb elrendezés. Ez a megfigyelés azonban természetesen ki kell hogy egészüljön azzal a megszorítással, hogy az az egység, amelyet így felosztunk, (tehát amelyet nem a fókusz előtt és mögött, hanem teljesen a fókusz előtt helyezünk el), mennyire szoros, mennyire kötött egység. Ezzel ismét be kell vezetnünk egy fogalmat, amely *mondatgrammatikai fogalom*, de *szövegalkotó kihatással*: a mondatot alkotó egységek között különbséget kellene tennünk szoros és kevésbé szoros egységek között. Hogy mit jelent a „szoros” megjelölés, arra nyilvánvalóan csak egy megfelelő szintaktikai-szemantikai(-lexikális) keretben lehetne választ adni. A szorosabb, kötöttebb egységek felbontásával járó fokozott jelöltséget valamilyen módon indokolni kell: ez történik a „folytatásban”.

Ha megvizsgáljuk azt a két változatot, amelyben a *nem volt messze* egység zárja le az első részmondatot, feltűnik, hogy a vonzatkeretbe tartozó (nem alanyi szerepű) elem — *a házunktól* — két különböző pozíciót foglalhat el: vagy a mondat elejére toldódik (c változat), vagy közvetlenül a régens elé kerül (b változat). Megkockáztatnám azt a hipotézist, hogy a legkevésbé jelölt (legtermészetesebb) a) változathoz képest a b) és c) közül a b) változat a feltűnőbbben jelölt, ahol a természetes sorrend felcserélése a részek közelsége okán is szemet szűrő. A másik — c) — változat, ahol a nem alanyi vonzat és a régens közé beiktatódik az alany, természetesebbnek tűnik. Ennek bizonyítására azonban nincsen semmilyen próbám. A folytatás mindkét esetben tipikusan háromféle lehet: kifejtő (1. változat), ellentétes (2. változat) vagy következményes (3. változat): mindhárom *elemi szöveg-szerveződések* tekinthető.

3. A legerősebben jelöltnek azok a mondatok tűnnek, amelyekben a cserebere szabály úgy érvényesül, hogy a *nem volt messze* egység mögé sorolódik az összes többi mondatrész. Ezek közül viszonylag kevésbé jelöltnek tűnik az a változat, amelyben legalább a közvetlen nem alanyi vonzat megtartja a helyét, vagyis a legtermészetesebb = a legkevésbé jelölt szórendű változat egy szorosabb egysége megőrződik: *Nem volt messze a házunktól....* Sokkal jelöltebb a másik lehetőség: *Nem volt messze a Bábirkó nevű falurész a házunktól*. E jelöltségi sorrend magyarázza, hogy a második esetben a folytatás ismétléssel is megerősíti a topik helyére került fókusz (e változat). Az e) és f) változatra az is jellemző, hogy ezek kívánják a legerősebben a lehetséges kiemelő partikulákkal történő megerősítést: l. pl. e): *UGYAN nem volt IGAZÁN messze a Bábirkó nevű falurész a házunktól, most mégis alig bírtam kivárni, hogy ...*; f1: *Nem volt UGYAN messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész, (MOST) mégis órákba telt, míg odaértünk*. stb.

A vizsgált példák prozódiailag is rendkívül érdekesek. A vonatkozó névmással folytatódó mondatok hangsúly- és intonációviszonyai egészen mások, mint a többié. A *nem volt messze* kezdetű, igen erősen jelölt szórendű mondatokban különös élességgel válik el a vonatkozó mondattal folytatódó példa (f2) a többitől (e, f1). Úgy tűnik, hogy minél bizonytalanabb szórendű és gondosabban kiegészítendő példával állunk szemben, annál nagyobb hangközökkel operálunk, illetve annál fontosabb az ún. „level prosody” szerepe.

Mindent egybevetve amellet szeretnék érvelni, hogy a szövegalkotás szabályai alapvetően a rendszermondat szabályaiból következnek, de megvalósulásuk a szöveg szintjén történik. Analógiaként — bár minden hasonlat sántít — szívesen hivatkoznék a természetes morfológiának arra a tételére, amely szerint a változások indítéka mindig fonológiai, eredményük azonban mindig morfológiai természetű. Ezzel együtt természetesen nem lehet kizárni további, e példakon túlmutató olyan eseteket, amelyekben a szövegalkotó sorrendiséget egyéb — pl. pszichológiai, kognitív, vizuális stb. — tényezők motiválják.

2.

Egy elfogadhatónak minősíthető prózarészlet-vehikulum létrehozása

SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER

Az elemzésre szolgáló vehikulum Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszélésének első öt bekezdése, amelyből törölték a 13. szövegmondatot. Feladat: a szövegrészletből törölt — 13. mondat — szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezésének vizsgálata kreatív-produktív megközelítésben.

A 13. szövegmondat távolságviszonyt nevez meg úgy, hogy tartalmazza a helyviszony kiinduló- és végpontját, valamint a két helyszín közötti távolságot.

A 13. szövegmondat variánsainak a szórendje más és más, ezért bennük a főhangsúly is mindig másutt van. Ebben a mondatban 3 szövegmondat-összetevővel kell számolnunk. Sematikus jelölésükre az A, B, C jelöléseket használom:

A = *A Bábirkó nevű falurész*;

B = *a házunktól*;

C = *nem volt messze*.

A lineáris elrendezés variációi e három komponens sorrendiségének a kombinációi mondatkezdő, -közti, -végi helyzetben.

A szövegmondat 6-féle elrendezésének sémái:

[13a]: A + C + B

[13b]: A + B + C

[13c]: B + A + C

[13d]: B + C + A

[13e]: C + A + B

[13f]: C + B + A

A variánsok elején, vagyis a hangsúlyos helyen található tömbök — helyzetük révén — kiemelkednek.

A [13a] és a [13b] variációkban a mondatkezdő *A Bábirkó nevű falurész* a megnevező funkción túl azt is tartalmazza implicit tartalomként, hogy a Bábirkóról és nem más helyről, nem más elnevezésű falurészről van szó.

A [13c] és [13d] változatokban a mondat élén álló *A házunktól* határozó a személyes birtokú helyszínt tekinti kiindulópontnak. Innen indulnak el majd az apa és fia. Lehetséges jelentése: 'a mi házunktól/tőlünk mint kiinduló helyszíntől nem volt távol a Bábirkó'.

A harmadik lényeges megoldási mód a [13e], [13f] mondatot kezdő *Nem volt messze* állítmányt magában foglaló távolság kifejezése. Ez kapja — talán — a legnagyobb nyomatékot, hiszen a mondatban van alany, így az állítmány mondatélre kerülése „inverzió értékű”. *Nem volt messze* = 'közel volt, nem kellett sokat menniük'.

A szövegmondat-összetevők jelentéshordozói szerepéről a fenti meg-állapításokat tartom lényegesnek. Ezek szerepén „erősít” vagy „tompít” a sorrendiség változása.

A vizsgálat 2. részében a 13. szövegmondat lineáris elrendezésének változatait az „elfogadhatóság mércéjével” tekintem át, illetve elemzem.

A rövidpróza vagy prózarészlet eredeti vehikulumának rekonstruálása, egy elfogadható prózavehikulum létrehozása, a helytelennek vélt szövegmondat-variánsok kiszűrése tartalmi, szemantikai, formai, szerkezeti, grammatikai és szövegkörnyezeti tényezők érvényesítésével történhet.

Nyelvhelyességi szempontból az adott kontextusban bármelyik változatot elképzelhetőnek gondolom.

Szórendje magyaros, a mondat élére kerülő alanya az új bekezdés történésének helyszínét nevezi meg, továbbblendíti a cselekményt. A [13a] mondatfelépítést (*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.*) elfogadhatóan jónak tartom, mert az új bekezdést indító mondat a szöveg „előremozgását” biztosító témaszót igényli.

Ugyanezt a kezdést találjuk a [13b] mondatváltozatban is (*A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze.*), de a további szórend alapján ez csak elfogadható variációként jöhet számításba. A távolságot kifejező állítmányi tömb mondatvégi szerepét, az alanytól elválasztva, közbeékelve a helyhatározót, akadozónak érzem.

A [13d] megoldás szórendje nem „arányos” a szövegmondat-összetevők információértékével, „újszerűségével”. A személyes kapcsolatra utaló kezdést az új bekezdés „veti vissza”. Ugyanis a távolság (*nem volt messze*) a 4. szövegmondat implicit utalása révén (*Bábirkóba? — kérdeztem csodálkozva, mert más vasárnapokon sokkal nagyobb sétákra indultunk...*) ismert közléselem.

A [13d] variáció egyenes folytatása lehetne a 12. szövegmondatnak, de új bekezdés élén még a 12. mondat is az új helyszín irányába utal előre: *Majd meglátod — felelte rejtélyeskedő apám.* A látvány várása Bárbikóba, az új helyszínre visz. Ez biztosítja a szöveg előremozgó lendületét, hogy a címben megnevezett témához érjen, amiről a társalgás folyt, és ami látványként megjelenik: ez a hiúz.

A korábbi szórendi, formai-tartalmi érvek alapján a távolság fogalmát előrevető [13e] variációt kevésbé, az új helyszínt hátravető [13f] megoldást pedig nehezen fogadnám el megfelelő mondatvariánsnak. Noha egy kapcsolóelemet találtam a [13f] megoldáshoz: ... *a Bábirkó nevű falurész: 14. Beléptünk a faragott kapun,* vagyis az összetartozást a *falurész* és a *kapu* megnevezése adja.

Egy elfogadható prózarészlet-vehikulum létrehozása mindig kísérlet is. Ebben azt az aspektust kell kiindulópontként kezelni, amelyből az interpretátor értelmezte a szövegmondatokat, a szöveg globális felépítését, és bizonyította a számára elfogadhatónak ítélt lineáris elrendezést.

3.

Egy adott verbális szöveg formációjával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlat

Vass László

1. Bevezető megjegyzések

Ebben a tanulmányomban egy szövegelemzést előkészítő kreatív-produktív gyakorlatot mutatok be és kommentálok röviden egy adott verbális szöveg formai felépítésével kapcsolatban. (A formációval kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlathoz lásd többek között: Vass 1993: 151—178; Vass 1994: 259—292.)

A kreatív-produktív gyakorlat alapjául *A hiúz* című Áprily-novella szolgált. Az ennek bevezető bekezdéseivel kapcsolatos II.B feladatot 15 másodéves magyar szakos főiskolai hallgatóval oldattam meg.

2. Megoldások — indoklások — kommentárok

A gyakorlatot elvégző személyek megoldását az 1. táblázat foglalja össze; a táblázat fejlécében a 13. szövegmondat megadott elrendezéseinek kódja szerepel, külön a leginkább elfogadható és külön a legkevésbé elfogadható variánsok számára, első oszlopa a résztvevők sorszámát tünteti fel, utolsó sora pedig a megoldásokat összegzi.

Ami az 1. táblázatban összegzett megoldásokat illeti, általánosságban a következők állapíthatók meg:

- a résztvevők zöme (több mint 73 %-a) az eredetivel megegyező [13a] jelű elrendezést tartotta a leginkább elfogadható megoldásnak; két hallgató (a 12. és 13. sorszámú) a [13f], egy-egy hallgató pedig a [13b], illetőleg a [13d] változatot választotta;
- a legkevésbé elfogadható elrendezések kiválasztásában már nagyobb szórás tapasztalható: a [13d] elrendezést öt hallgató (32 %) tartotta a legkevésbé elfogadhatónak, a [13f] változatot négy (26 %), a [13b] és a [13c] sorrendet két-két, míg a [13a] és a [13e] variánst egy-egy hallgató választotta;
- az eredetivel azonos sorrendhez leggyakrabban — öt, illetőleg négy esetben — a [13d] és a [13f] variáns társul legkevésbé elfogadhatónaként.

Sor-szám	Leginkább elfogadható						Legkevésbé elfogadható					
	[13a]	[13b]	[13c]	[13d]	[13e]	[13f]	[13a]	[13b]	[13c]	[13d]	[13e]	[13f]
1.	+									+		
2.	+									+		
3.	+									+		
4.	+									+		
5.	+											+
6.	+											+
7.	+											+
8.	+											+
9.	+								+			
10.	+								+			
11.	+										+	
12.						+	+					
13.						+		+				
14.		+								+		
15.				+				+				
Össz.	11	1	0	1	0	2	1	2	2	5	1	4

1. táblázat

Lássuk először az eredetitől eltérő megoldásokat!

A 12. és 13. sorszámú résztvevő által leginkább elfogadhatónak tartott elrendezéssel a következőképpen fest a szöveg(részlet): *Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.*

A 12. és a 13. sorszámú feladatmegoldó, nem tulajdonítva különösebb jelentőséget annak a ténynek, hogy a narrátor a [13] szövegmondatig még nem referencializálta a *Bábirkót* (más szóval: az interpretátor nem ismerheti a jelentését, esetleg csak a környékbeli), a [4] *más vasárnapokon sokkal nagyobb sétákra indultunk (a patakok mentén)* közlésegyeségéből indulhatott ki, s egyrészt ennek szemantikai tartalmát tekintve tematikusnak, másrészt kotextuális összefüggések és/vagy egyéb argumentumok alapján választotta ki leginkább elfogadhatóként a [13f] jelű elrendezést, melyben a *Nem volt (messze)* a szórendileg kiemelt és főhangsúlyos szólam, a *házunktól* pedig hangsúlyos bővítmény (lásd még a 12. sorszámú résztvevő indoklását is), és legkevésbé elfogadhatóként a [13a], illetőleg [13b] jelű változatot.

A 14. sorszámú résztvevő által leginkább elfogadhatónak tartott megoldás ez: *A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze.*

14. sorszámú hallgató megoldásában a leginkább elfogadható elrendezés a [13b], amelyben a *házunktól* bővítmény hangsúlyos, a legkevésbé elfogadható pedig a [13d], amelyben e határozó szórendileg kiemelt, főhangsúlyos helyzetbe kerül.

A 15. sorszámú résztvevő által leginkább elfogadhatónak tartott megoldás a következő: *A házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.*

Ebben ([13d]) a *házunktól* határozó főhangsúlyos, míg a legkevésbé elfogadhatóban ([13b]) hangsúlyos helyzetbe kerül.

Lássuk ezek után a résztvevők feladattal kapcsolatos indoklásait a maguk egészében. Sorszámuk után először a leginkább, majd a legkevésbé elfogadható elrendezés szerepel.

1. [13a]*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13d]*A házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.*

A [13a] mondat három részre tagolható. Benne a *Bábirkó nevű falurész* tag van kiemelve, ezért illik leginkább ez a változat a szöveg(részlet)be. A lényeges, az elsődleges, hogy *hova* mentünk. Ezt a gondolatmenetet kell továbbvinni. Meg akarom nézni! De *hol*? Az csak másodlagos szempont, hogy milyen messze van, de fontosabb a *házunktól* mondatelemnél, amely majdnem mellékes, mert ha elhagynánk, akkor is érthető lenne a szöveg. A *Bábirkó nevű falurész* és a *nem volt messze* ezzel szemben úgynevezett hírhordozó, hírértéke van, ezért nem cserélhető ki, és nem hagyható el. — A [13d] elrendezés éppen fordítottja a [13a]-nak. Azt emeli ki, ami nem fontos, s számomra nyakatekertnek is tűnik. Eszembe jutott a hanglejtés is: a [13a] hangzását tekintve beleillik a szövegbe, a [13d] nem.

2. [13a]*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13d]*A házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.*

A [13a] elrendezést tartom a leginkább elfogadhatónak, mert az ezt megelőző szövegrészlet nem magyarázta meg a nevet, a Bábirkót. Számunkra lényeges lehet, hogy a név mit is takar (*falurész*), ez a réma, s az talán másodlagos, hogy *nem volt messze a házunktól*, mert az már korábban kiderült a gyermek csodálkozásából. — A [13d] azért a legkevésbé elfogadható, mert itt nem a távolság közlése tartalmaz új információt, hanem a *Bábirkó* név magyarázata.

3. [13a]*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13d]*A házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.*

A 13.-at megelőző szövegmondatokban ([3] és [4]) utalás van a *Bábirkóra*, az embert kíváncsivá teszi, mi lehet az. Ezt a kíváncsiságot lenne a legsürgősebb kielégíteni. A [13] szövegmondatban tehát feltétlenül első helyre kell kerülnie a magyarázatnak, hogy tudniillik ez *falurész*. A második legfontosabb elem: *nem volt messze*, bár ezt a [4] jelű szövegmondatból is érezhetjük, az viszont, hogy *a házunktól*, nem hordoz új információt, mert a [2] jelű szövegmondatban explicit utalás van rá: *otthon*, tehát a házukban tartózkodnak. — A [13d]-ben a legfontosabb információ a mondat végére kerül, a kevésbé informatív pedig az elejére. Ez nehezíti a gyors megértést, ezért tartom ezt a legkevésbé elfogadható megoldásnak.

4. [13a]*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13d]*A házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.*

A [13a] a leginkább elfogadható, mert ebben a változatban az első, azaz kiemelt helyen a falurész neve áll, ahova tart az apa és a fiú. Az kevésbé fontos, hogy a házuktól számítva *nem volt messze* ez a falurész, fontosabb, hogy *nem volt messze*. — Legkevésbé a [13d] fogadható el, mert ez a [13a]-hoz képest fordított sorrendet képvisel, első helyen szerepel egy kevésbé informatív mondatrész, s csak utána következik a lényeges.

5. [13a]*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13f]*Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.*

A [13a] azért a leginkább elfogadható, mert szórendjében ez a „legmagyarosabb” mondat. — A [13f]-nek idegen a hangzása. Áprily valószínűleg nem akarja különösebben nyomatékosítani, hogy az illető falurész *nem volt messze*, azt inkább csak egyszerű megállapításként közli.

6. [13a]*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13f]*Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.*

A legelfogadhatóbb a [13a], mert ez azt hangsúlyozza, hogy a *Bábirkó* nevű falurész *nem volt messze*, és nem más falurésztől van szó. Azaz ebben a falurész névére kerül a hangsúly, és arra, hogy *nem volt messze*. Az elhanyagolható körülmény, hogy a *Bábirkó* éppen a házuktól *nem volt messze*, ezért a *házunktól* a mondat végére kerülhet. — Ennek éppen az ellenkezője a [13f], amelyben arra kerül a hangsúly, hogy a *házunktól nem volt messze* a Bábirkó, jóllehet ez elhanyagolható körülmény. A lényeg az, hogy *nem volt messze*, s az mellékes, hogy honnan számítva.

7. [13a]*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13f]*Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.*

A hangsúly a Bábirkón van, így ennek kell a mondat elején állnia. A [13a]-t ezért tartom a leginkább elfogadhatónak. — A legkevésbé elfogadható pedig a [13f], mert ebben a helyszín szinte teljesen elveszti a jelentőségét.

8. [13a]*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13f]*Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.*

Véleményem szerint a [13a] a legjobb megoldás, mert a szöveg elején arról van szó, hogy Bábirkóba hívja az apa a fiát, ezért ez a kiemelt, a leghangsúlyosabb mondatrész, azaz a [13] jelű mondatnak vele kell kezdődnie. Ennek a [13b] is eleget tesz ugyan, de célszerű, ha a *nem volt messze* megelőzi a *házunktól* mondatrészt. — A [13f] azért a legkevésbé elfogadható, mert benne a legfontosabb információ szorul leghátrább.

9. [13a]*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13c]*A házunktól a Bábirkó nevű falurész nem volt messze.*

A [3] mondatban esik szó először a Bábirkóról, majd a [4]-ben. Hogy valójában mi is az, csak a [13] mondatban derül ki. A [13a] változatban a korábbi közléselemhez, a Bábirkóhoz (téma) új közléselem, a *nevű falurész* (réma) járul, s ennek főhangsúlyos helyen, a mondat élén kell állnia. — A [13c] a közlés szempontjából legkevésbé fontos elemet emeli ki.

10. [13a]*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13c]*A házunktól a Bábirkó nevű falurész nem volt messze.*

A [13]-nak a *Bábirkó nevű falurész* szerkezettel kell kezdődnie, mert az olvasó még nem tudhatja, hogy a Bábirkó mire vonatkozik. Mivel a *házunktól* információértéke a legkisebb (nyilvánvaló, hogy onnan *nem volt messze*, ahol vagyunk), ez kerül a mondat végére. A *nem volt messze* így a második helyen szerepel. — Hasonló okok miatt a [13c] a legvalószínűtlenebb. A legkevésbé informatív *házunktól* aligha kerülhet a mondat élére, elszakítva ráadásul a *nem volt messze* szerkezettől.

11. [13a]*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* — [13e]*Nem volt messze a Bábirkó nevű falurész a házunktól.*

Legmegfelelőbb a [13a], mert a leghangsúlyosabb résszel kezdődik, s benne a szorosan összetartozó egységek egymás mellett állnak. — Ellenkező okok miatt a legkevésbé elfogadható a [13e].

12. [13f]*Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.* — [13a]*A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.*

A legvalószínűbb a [13f], mert a [4]-ben szó volt arról, hogy *nagyobb sétákra* is indultak már. A *nem volt messze* a mondat élén állva visszaüt a korábbi mondatra, s hangsúlyos szerepet kap, ami kiemeli a két szövegmondat ellentétét. A [14] tartalma miatt logikusan a *Bábirkó nevű falurésznek* kell a mondat végén állnia, mert a kapu, amin beléptek, ott található. A [13d]-vel ellentétben nem a *házunktól* a fontos, hanem a *messzeség*. — A [13a] megoldás azért a legvalószínűtlenebb, mert értelmi zavart okoz, hogy benne az utolsó szó a *házunktól*, s utána minden átmenet, utalás vagy jelzés nélkül egy másik házról esik szó.

13. [13f]*Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.* — [13b]*A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze.*

Azért tartom a [13f]-et a leginkább elfogadható megoldásnak, mert a szöveg szerintem kissé nehézkes mondatszerkezetei közé ez illik legjobban. Ha a többi mondattal is összevetjük, feltűnhet, hogy igen gyakori az állítmánnyal való indítás, így talán a [13f] harmonizál legjobban a környezetével, annak „hangnemével”. — A legkevésbé elfogadhatónak a [13b]-t tartom, valamiféle törést érzek benne.

14. [13b]*A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze.* — [13d]*A házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.*

A [13b]-t azért tartom a leginkább elfogadható elrendezésnek, mert a szöveg minden mondata magyarázó, az író kifejti, részletezi, hogy mire gondol. Több mondat is kezdődik azzal a szóval, amit utána megmagyaráz. A [13b]-ben is a legfontosabb szó van elől, amit hangsúlyoz. — A [13d] nemigen illik a szövegbe, mert „túlságosan tökéletes”. A többi mondat elég zaklatott, sok bennük az ige.

15. [13d]*A házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.* — [13b]*A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze.*

A *házunktól nem volt messze* véleményem szerint egybetartozik, s ezt kell kiemelni a [13d]-vel. A hangsúly főleg a *nem volt messze* szerkezeten van. Ennek a variánsnak a lejtése is narratívabb, mint például a *Bábirkóval* kezdődő elrendezéseknek. — A legkevésbé elfogadható a [13b], mert darabos, száraz.

A [13] szövegmondat lehetséges, illetőleg megadott elrendezéseinek grammatikai és kommunikatív minősítésekor abból a globális alapelvből indulhatunk ki, hogy összetevőinek sorrendje az adott (nyelvi) kontextusban tematikus fontossági sorrend. A szövegmondatban a legfontosabb összetevő a szerkezetes alany, a (nevű) *falurész* tematikus információval, ezután az állítmány következik (szólamába tartozónak tekintve a hangsúlytalan *messze* bővítményt), majd a *házunktól* határozói kiegészítő ([13a]). Minthogy e szövegmondat inkább tematikus, mint rematikus, összetevőinek sorrendjét, ahogy az a hallgatók többségének indoklásából is kitűnik, főként tematikus elvárások határozzák meg (lásd például az 1., 2., 3., 4. stb. sorszámú résztvevő indoklását). Erre utal az is, hogy a legkevésbé elfogadható megoldásnak legtöbbször a [13d] és a [13f] változatot választották a hallgatók, közülük az előbbi a [13a]-hoz képest szimmetrikusan ellentétes elrendezésű, az utóbbiban pedig az állítmány szólama a határozói bővítmény elé kerül.

3. Záró megjegyzések

Ebben a rövid írásomban, miként azt a bevezetésben jeleztem, egy szöveg formai felépítésével kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatról kívántam számot adni.

Ahogy a feladatot elvégző magyar szakos főiskolai hallgatók megoldása is mutatja, egy szövegmondatláncban valamely közbülső szövegmondat felépítését nem annyira nyelvi, grammatikai szempontok dominálják, mint inkább a téma-réma struktúra, a tematikus progresszió.

Irodalomjegyzék:

Vass László 1993. A vers vehikulumához rendelhető formai felépítés: Kálnoky László *Csak mint a fák* ...; Rakovszky Zsuzsa: *Van Gogh*. In: Petőfi S. János—Bácsi János—Benkes Zsuzsa—Vass László: *Szövegtan és verselemzés*. Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda. Budapest.

Vass László 1994. A szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezése. Somlyó György: *Mese az egyről és a kettőről*. Örkény István: *Élmény és művészet*. In: Petőfi S. János—Bácsi János—Békési Imre—Benkes Zsuzsa—Vass László: *Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez*. Trezor Kiadó. Budapest.

III.

Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszélésének szövegéből töröltük a 22. szövegmondatot, amely a következő öt egymástól (szintaktikailag) független — itt ábécé sorrendben felsorolt — összetevőből áll:

- (a) bajusza nagy macskabajusz;
- (b) bundája foltos;
- (c) erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben;
- (d) lába karmos;
- (e) szörpamacs a füle hegyén.

Külön megadtuk (5 csoportba osztva) ennek a szövegmondatnak mind a 120 lehetséges lineáris elrendezését.

[1]Őszi vasárnap volt. [2]Vasárnap, mert apám otthon foglalatoskodott, és őszi, mert napfényben ragyogtak a tarkuló erdők és bokrosok a falu felett.

— [3]Ebéd után eljössz velem a Bábirkóba, fordult hozzám apám. — [4]A Bábirkóba? — kérdeztem csodálkozva, mert más vasárnapokon sokkal nagyobb sétákra indultunk a patakok mentén. — [5]Megnézzük a vadat. — [6]Miféle vadat, apám? — [7]Amit a székely vadászok tegnap hoztak le a havasról. [8]Barabás lőtte bele az utolsó golyót, s most ott van az ő házában.

[9]A vad felizgatta képzeletem. [10]Medve? [11]Farkas? — [12]Majd meglátod — felelte rejtélyeskedő apám.

[13]A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól. [14]Beléptünk a faragott kapun. [15]Ismertem a veres bajuszú Barabást, ő volt a falu legszerencsésebb kezű vadásza. [16]Üdvözölte apámat, s megkérdezte: — [17]Vadat látni jöttek? — [18]S már be is tessékelt az alacsony mestergerendás mennyezetű szobába.

[19]Táguló szemem hamar meglátta a vadat. [20]A mestergerendában, kovácsolt vasszege hurok volt, abban volt a feje, teste lelógott a padló felé. [21]A padló és a farka vége között alig volt két arasznyi a távolság.

*[22].....
— [23]Hiúz — mutatta be apám. — [24]Hiúz — ismételte meg a szót Barabás mosolyogva. [25]Álmélkodva néztem a vadat: [26]hiúzt sose láttam.*

Az ezzel a szövegrésszel kapcsolatos feladatokat a következő módon fogalmaztuk meg:

III.A:

(a) Válasszon ki mindegyik csoportból az adott szöveghelyen az Ön számára két leginkább elfogadható és két legkevésbé elfogadható lineáris elrendezést, és okolja meg, miért tartja azokat leginkább, illetőleg legkevésbé elfogadhatóknak!

(b) Válassza ki azt az (egy, két vagy három) elrendezést, amely az Ön véleménye szerint az adott szöveghelyen a 120 lineáris elrendezés közül a leginkább elfogadható, és okolja meg döntését!

III.B:

Hozzon létre a hat összetevőből az adott szöveghelyen az Ön számára két leginkább elfogadható és két legkevésbé elfogadható lineáris elrendezésű szövegmondatot, és okolja meg, miért tartja azokat leginkább, illetőleg legkevésbé elfogadhatóknak!

[1.01]Bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, szörpamacs a füle hegyén.

[1.02]Bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén, lába karmos.

- [1.03]Bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.
- [1.04]Bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [1.05]Bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos.
- [1.06]Bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [1.07]Bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.
- [1.08]Bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén, lába karmos.
- [1.09]Bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.
- [1.10]Bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos.
- [1.11]Bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos, lába karmos.
- [1.12]Bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén, lába karmos, bundája foltos.
- [1.13]Bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.
- [1.14]Bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [1.15]Bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.
- [1.16]Bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos.
- [1.17]Bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [1.18]Bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos.
- [1.19]Bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos.
- [1.20]Bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [1.21]Bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos.
- [1.22]Bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bundája foltos.
- [1.23]Bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [1.24]Bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos.
- [2.01]Bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.
- [2.02]Bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén, lába karmos.
- [2.03]Bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.
- [2.04]Bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.

- [2.05]Bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos.
- [2.06]Bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, szörpamacs a füle hegyén, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [2.07]Bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, szörpamacs a füle hegyén.
- [2.08]Bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szörpamacs a füle hegyén, lába karmos.
- [2.09]Bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szörpamacs a füle hegyén.
- [2.10]Bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz.
- [2.11]Bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos.
- [2.12]Bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz.
- [2.13]Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén.
- [2.14]Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [2.15]Bundája foltos, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szörpamacs a füle hegyén.
- [2.16]Bundája foltos, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz.
- [2.17]Bundája foltos, lába karmos, szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [2.18]Bundája foltos, lába karmos, szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz.
- [2.19]Bundája foltos, szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos.
- [2.20]Bundája foltos, szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [2.21]Bundája foltos, szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos.
- [2.22]Bundája foltos, szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz.
- [2.23]Bundája foltos, szörpamacs a füle hegyén, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [2.24]Bundája foltos, szörpamacs a füle hegyén, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz.
- [3.01]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos, szörpamacs a füle hegyén.
- [3.02]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, szörpamacs a füle hegyén, lába karmos.
- [3.03]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, bundája foltos, szörpamacs a füle hegyén.
- [3.04]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, szörpamacs a füle hegyén, bundája foltos.
- [3.05]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szörpamacs a füle hegyén, bundája foltos, lába karmos.
- [3.06]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szörpamacs a füle hegyén, lába karmos, bundája foltos.

[3.07]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.

[3.08]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, lába karmos.

[3.09]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.

[3.10]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz.

[3.11]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos.

[3.12]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz.

[3.13]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.

[3.14]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos.

[3.15]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.

[3.16]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz.

[3.17]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos.

[3.18]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz.

[3.19]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos.

[3.20]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, bundája foltos.

[3.21]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos.

[3.22]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz.

[3.23]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos.

[3.24]Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén, lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz.

[4.01]Lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.

[4.02]Lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.

[4.03]Lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.

[4.04]Lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos.

[4.05]Lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.

[4.06]Lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos.

[4.07]Lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.

[4.08]Lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.

- [4.09]Lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szörpamacs a füle hegyén.
- [4.10]Lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz.
- [4.11]Lába karmos, bundája foltos, szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [4.12]Lába karmos, bundája foltos, szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz.
- [4.13]Lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, szörpamacs a füle hegyén.
- [4.14]Lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szörpamacs a füle hegyén, bundája foltos.
- [4.15]Lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, szörpamacs a füle hegyén.
- [4.16]Lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz.
- [4.17]Lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos.
- [4.18]Lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz.
- [4.19]Lába karmos, szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [4.20]Lába karmos, szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos.
- [4.21]Lába karmos, szörpamacs a füle hegyén, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [4.22]Lába karmos, szörpamacs a füle hegyén, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz.
- [4.23]Lába karmos, szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos.
- [4.24]Lába karmos, szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz.
- [5.01]Szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos.
- [5.02]Szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [5.03]Szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos.
- [5.04]Szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bundája foltos.
- [5.05]Szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [5.06]Szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos.
- [5.07]Szörpamacs a füle hegyén, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos.
- [5.08]Szörpamacs a füle hegyén, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [5.09]Szörpamacs a füle hegyén, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos.
- [5.10]Szörpamacs a füle hegyén, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz.

- [5.11]Szörpamacs a füle hegyén, bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [5.12]Szörpamacs a füle hegyén, bundája foltos, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz.
- [5.13]Szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos.
- [5.14]Szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, bundája foltos.
- [5.15]Szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos.
- [5.16]Szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz.
- [5.17]Szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos.
- [5.18]Szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz.
- [5.19]Szörpamacs a füle hegyén, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [5.20]Szörpamacs a füle hegyén, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos.
- [5.21]Szörpamacs a füle hegyén, lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.
- [5.22]Szörpamacs a füle hegyén, lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz.
- [5.23]Szörpamacs a füle hegyén, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos.
- [5.24]Szörpamacs a füle hegyén, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz.

1.

Tagmondatnyi szövegmondat-összetevők lineáris elrendezhetőségének kreatív megközelítése

Domonkosi Ágnes

0. Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszélésének első huszonhat szövegmondata önálló szövegegységként is felfogható. Az ebből a szövegből kiemelt 22. szövegmondat 5 egymástól független összetevőből áll, ezek 120 lehetséges lineáris elrendezésének elfogadhatóságát vizsgálom:

1. *bajusza nagy macskabajusz;*
2. *bundája foltos;*
3. *erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben;*
4. *lába karmos;*
5. *szőrpamacs a füle hegyén.*

A vizsgálat során a megadott feladattól több szempontból is eltértem: ugyanis az minden esetben a 24-es csoportok két-két tagjának kiválasztását kérte. Véleményem szerint azonban egyik csoportban sincs két legkevesbé, vagy akár két leginkább elfogadható változat, hanem az elfogadhatóság mértékét tekintve különböző csoportokba sorolhatók a lineáris elrendezések; ezért megpróbáltam valamilyen módon „skálázni” őket, s minden csoportból legalább egyet-egyet kiemelni a lehetséges okok bemutatására. Másrészt nem válik élesen ketté az a) és a b) feladat megoldása, hiszen részben már az összes elrendezés áttekintéséből kiderül, hogy melyeket tartom a legelfogadhatóbb változatoknak.

1. A megadott szövegmondat-összetevők mindegyike tartalmaz predikatív viszonyt (illetve az ötödik összetevő hiányos szerkezetű: a „van” létigei állítmánnyal a nyelvről való tudásunk alapján egészíthetjük ki), vagyis mindegyik önálló tagmondat, mondategység; s bármelyik lehetséges lineáris elrendezésüket valósítjuk is meg, egyik összetevő sem tekinthető valamelyik másik részének: a szövegmondat egyenrangú, egymás mellé rendelt, főmondat értékű tagmondatairól van szó.

Ha a szövegmondaton belül csak ezt az öt összetevőt különítjük el, akkor csak a tagmondatnyi/mondategységnyi összetevők szisztematikusan lehetséges sorrendjeivel számolunk, s eltekintünk attól, hogy a szövegmondat mondategységeken belüli elemeinek elrendezésével, sorrendjével is foglalkozzunk (vö. Békési 1983: 22—24).

Ezek az egymástól független összetevők külön-külön is képezhetnének mondategységeket, s a szövegmondat teljes aszindetonja tovább erősíti önállóságuk érzetét; bármilyen is legyen tehát lineáris elrendezésük, egységük — a kapcsolatos mellérendelés — megteremtésében mindenképpen meghatározó szerepe van az egészen az utolsó tagmondatig nyitott s csak az utolsóban zárt hanglejtésnek. Bármely lehetséges elrendezéshez egészen a szövegmondat végéig lebegtetett, csak az utolsó összetevő végén lezárt dallamív rendelhető.

Mivel az öt mondategységet/tagmondatot elképzelhetjük a szövegbe egymás után beszerkesztett önálló mondategysékként is (vö. Deme 1971: 99—102), egymásra vonatkoztatott egységüknek, a megvalósuló kapcsolatos mellérendelő viszonynak szemantikailag mást, ennél többet kell közölnie. E. Lang megfogalmazása szerint: „ha két mondatot egymás mellé rendelek, kikerülhetetlenül kényszerítem az értelmezőt arra, hogy azokat egy közös nevező mentén értelmezze, s így a mellérendelésnek olyan jelentést tulajdonítson, amellyel a részmondatok nem rendelkeznek” (idézi Kocsány 1996: 162). Mivel a vizsgált esetben a mondategységekhez rendelhető valóságtartalmak viszonya egyértelműen adott: tudniillik a hiúz tulajdonságai egyszerre és egységben vannak jelen, a mondategységek egymás mellé rendelésében, az együttesükben megjelenő többlet az lehet, ahogy az észlelés egyes szabályszerűségei megjelennek a leírás menetének megszerkesztésében.

Ehhez az ötszörösen összetett mondathoz mint önálló szövegegységhez rendelhető tehát egy olyan összegző képzet, amely nemcsak a témáját, hanem bizonyos mértékig struktúráját, részben

összetevőinek lineáris elrendezhetőségét is megszabja. Ez az összegző képzet összefügg a leírás struktúrájához, egy-egy dolog jellemzéséhez kapcsolható lehetséges deskriptív sémákkal.

2. Az öt összetevőnek 120 különböző, a nyelv rendszerében egyaránt megengedett konfigurációs variánsa képzelhető el. A referenciális, sőt az értelmi jelentés szintjén elfogadhatónak tűnik e szisztematikusan lehetséges lineáris elrendezések mindegyike, vagyis az összetevők szabadon felcserélhetők, mivel:

- mindegyik teljes állítás;
- kötőszó nélkül kapcsolódnak;
- egyikben sem szerepelnek a sorrendiséget befolyásoló koreferáló elemek, az egyetlen koreferáló kapcsolat közöttük grammatikai természetű: a mindegyikben szereplő, a vadra visszautaló birtokos személyrag;
- a tematikus előrehaladást tekintve mindegyik új információt hordoz, a szövegmondat újabb és újabb rémák sorozata;
- szemantikáját tekintve egy adott dolog egységben levő és egyszerre látott különböző sajátosságai jelennek meg mindegyikben, vagyis a szemantikai kapcsolat bármely megadott úton kiépülhet, nincsen a sorrendet megszabó időbeli kötöttség sem;
- bármely elrendezés esetén csak az ötödik összetevő végén zárul le a hanglejtés; az összetevők hasonló információs viszonyai miatt hangsúlyviszonyaik is hasonlóak; egyedül a harmadik összetevőhöz (*erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben*) járulhat esetleg egy fokkal nagyobb nyomaték, hiszen információtartalma sajátosabb, ez fejez ki egyedül erre a hiúzra jellemző sajátosságot.

E hat feltétel együttes teljesülése teszi lehetővé azt, hogy referenciálisan és értelmileg bármely lehetséges elrendezést elfogadhatónak tekinthessünk.

3. A referenciálisan elfogadható elrendezések között azonban a kommunikatív jelentés szempontjából vannak jobban és kevésbé elfogadhatónak tűnő variánsok; az elfogadhatóság mértékét elsősorban egyrészt a leírás különböző szempontok által irányított menete (I), vagyis valamilyen adott deskriptív sémához való igazodása és ennek szövegbe ágyazódása, másrészt egyes szintaktikai (II) és ritmikai sajátosságok (III) határozzák meg. (Az egyes elrendezések elfogadhatóságának megítélésakor jelzésként zárójelben használok majd e jelenségek számait.)

3.1. A 24 lehetséges lineáris elrendezést tartalmazó első csoportban szereplő variációk mindegyike azonos kiindulóponttól, a hiúz bajuszától kezdi a leírást. A szövegben szereplő szituációban elfogadhatóbbnak tűnne a térbeli leírás lentről történő indítása, ugyanis az előző szövegmondatban a padló és az állat közötti távolság szerepel; másrészt pedig egy jellegzetesebb tulajdonságtól történő kiindulás, mivel a szemlélő most lát először hiúzt.

A leírás ilyen kezdete eleve megszabja a szemantikai előrehaladás, a leírás további menetének lehetőségeit.

E variációk közül az egyik legkevésbé elfogadhatónak a 18. mondatot tartom: – **[1.18]***Bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos.*

A leírás struktúrája semmilyen követhető menethez, deskriptív sémához nem igazodik (I):

- nincs a térben meghatározott iránya, ide-oda ugrál;
- nincs fontossági sorrend az átfogó benyomás és a részlet között;
- nem különül el az egyedi és a sajátos, nem válnak ki a hiúzra mint fajra jellemző és egyedül erre a hiúzra jellemző sajátosságok.

A hiányolt sajátosságokból kiderül, hogy deskriptív sémán a leírás valamilyen struktúrájában mentálisan előre adott menetét (I) értem, amely lehet:

- a) valamilyen térbeli irányt követő (közelítő, távolító, lentről felfelé, fentről lefelé haladó stb.);
- b) egy átfogó képzettől a részletek felé haladó és fordítva;
- c) az egyedítől az általános felé haladó és fordítva.

Ezek a deskriptív sémák szorosan összefüggnek a már említett, a szövegegység verbális kifejeződése előtt adott összegző képzetrel is.

A vizsgált elrendezésben a hasonló és eltérő szintaktikai felépítettségű mondategységek váltakozva követik egymást: az első tagmondat egy jelzős névszói állítmányból és egy alanyból áll (*bajusza nagy macskabajusz*), a második ehhez hasonló módon névszói állítmányból és alanyból (*lába karmos*) formálódik, a harmadik tagmondatból hiányzik a létigei állítmány (*szőrpamacs a füle hegyén*), a negyedik tagmondatban igei állítmány és több bővítmény szerepel (*erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben*), az ötödik tagmondat pedig ismét az első kettővel paralel felépítésű (*bundája foltos*) (II).

A hasonló ritmikai felépítésű egységek is elválnak egymástól: a leghosszabb, a negyedik tagmondat szinte kettőtöri a szövegmondat ritmusát, főként mivel ezt zárásként a legrövidebb összetevő követi (III).

A felsorolt érvek részben csaknem minden, az első csoportban szereplő variációra érvényesek ([1.01]-[1.06], [1.13]-[1.24]); azért a 18. elrendezést választottam példának, mert ebben a változatban az elfogadhatóság mértékét csökkentő mindhárom ok nagymértékben hat.

Bár ezek a sajátosságok szintén érvényesek rájuk, mégis elfogadhatóbb séma mentén haladnak azok a mondatváltozatok, amelyekben a harmadik összetevő (*erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben*) kerül az utolsó helyre ([1.04], [1.06], [1.14], [1.17], [1.23]), mivel ezekben a hiúzra mint fajra általánosan jellemző tulajdonságok után, a szövegmondat lezárásaként szerepel a legsajátosabb, csak erre a hiúzra jellemző sajátosságot tartalmazó összetevő (I.c). Ebből az elrendezéscsoportból szintaktikai és ritmikai sajátosságai (II-III) a 4. variációt teszik a legelfogadhatóbbá:

+ [1.4] *Bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.*

Ebből a 24 variációt tartalmazó első csoportból ennél is elfogadhatóbbnak tartom az eddig nem említett variációkat ([1.07]-[1.12]), elsősorban azért, mert ezekben a második összetevő a bajusz után a száj: vagyis a leírás menete elkezd követni valamilyen irányt (I.a). Ez a két összetartozó elem az első huszonnégyes csoport összes többi elrendezésében távol kerül egymástól, teljesen kizárva a leírás térbeli követhetőségének lehetőségét. E hat lehetőség közül a szintaktikai és ritmikai szempontokat is figyelembe véve (I-II) a 11. és a 12. variáció elképzelhető elrendezésnek tűnik, mivel a leírás menete megmarad: a harmadik összetevő is a fejre vonatkozik, majd két hasonló szintaktikai felépítésű és ritmusú összetevő zárja a mondatot. A kettő közül a 11. elrendezés tűnik valószínűbbnek, mivel a bunda általánosabb benyomásként, észleletként hamarabb szerepel, az apróbb részletnek tűnő lábnál (I.b):

+ [1.11] *Bajusza nagy macska bajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos, lába karmos.*

Hasonló érvek alapján képzelhető el a 7. variáció is, ebben elsősorban a ritmikai felépítés változik meg, a két hosszabb tagmondatot követik az egymással szintaktikailag is paralel rövidebb összetevők, s a szövegmondatot újra egy hosszabb egység zárja (III):

+ [1.7] *Bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

3.2. A elrendezések második 24 lehetőséget tartalmazó csoportjában minden variáció a másodikként megadott mondatösszetevővel nyit (*bundája foltos*), ezáltal az állat jellemzése annak bundájától indul el. A leírás ilyen indítása egy olyan általános deskriptív sémának feleltethető meg, amelyben a leírás egy általános benyomást nyújtó sajátosságtól kezdve halad az apróbb részletek felé (I.b). A szöveg egészére nézve, a szövegbe szerkesztettséget figyelembe véve ez az indítás látszik a legvalószínűbbnek, mivel az előző szövegmondatokból kiderül, hogy a szemlélő már látta a vadat, azonban eddig csak átfogó képet kapott róla, és most kezd tüzetesebb szemlélésébe.

Az egyik legkevésbé elfogadhatónak ítélt szövegmondat ebben a csoportban az ötödik:

– [2.05] *Bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos.*

Az elfogadhatóság mértékét a következő tényezők csökkentik: átfogó benyomásból indul ki a leírás, utána azonban nincs sem a térben követhető (I.a), sem az általánostól az egyedi felé haladó menete (I.b), nincs kiemelt helye a legegységesebb sajátosságot kifejező mondategységnek (I.c), a szintaktikailag és

ritmikailag hasonló összetevők nem egymás mellett találhatóak, a rövidebb és hosszabb összetevők rendezetlenül követik egymást (II-III).

Azok a variációk, amelyekben a harmadikként megadott összetevő (*erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben*) található a szövegmondat végén — hasonlóan az előző 24 variációt tartalmazó csoport ilyen elrendezéseihez — az általánostól haladnak az egyedi felé ([2.04], [2.06], [2.14], [2.20], [2.23]). Bár ezekben az esetekben a legsajátosabb információt tartalmazó szövegmondat-összetevő áll a mondat legvégén, hangsúlyát ebben a pozícióban is megtartja, sőt még kiemelt szerepbe is kerül, mivel itt zárul le a hanglejtés. Ezek közül is kiemelkedik a [2.14], amelyben a leírás ilyen menetén kívül szintaktikai és ritmikai elrendezettséget is érzékelhetünk:

+ [2.14] *Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szörpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.*

Szintaktikai szempontból erősíti az elrendezés elfogadhatóságát, hogy az azonos felépítésű első két összetevőt hasonló harmadik követi, majd az a mondat egység, amelyből hiányzik a verbálisan kifejezett létigei állítmány (ezt indokolhatja ebben az elrendezésben az is, hogy három névszói állítmányú mondat előzi meg), s végül az egyetlen igei állítmányú összetevő zárja a szövegmondatot (II).

Ritmikai szempontból az összetevők a szövegmondaton belül egyre hosszabbak lesznek, sőt az első két, azonos ritmusú egység rimel is (III).

A leírás menetét azonban megtöri az, hogy az állat bajszának és szájának leírása nem kerül egymás mellé. Ebből a szempontból hatásosabb a 13. elrendezés:

+ [2.13] *Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén.*

Ebből az elrendezésből azonban hiányzik az az összetartó erő, amely magyarázhatja az egyik összetevőben az igei állítmány hiányát.

3.3. A lehetséges elrendezések harmadik csoportjában szereplő 24 variáció olyan összetevővel indul, amely a többitől sok tekintetben eltér: a leghosszabb, igei állítmányú, csak erre a hiúzra jellemző információt tartalmaz (*erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben*). Mivel ezekben a változatokban az egyetlen egyeditő sajátosság az első helyen található, pusztán egy az egyeditől az általános felé haladó deskriptív sémához igazodva (I.c) a másik négy összetevő sorrendje tetszőleges is lehetne. A hiúzra általánosan jellemző egyenrangú elemek felsorakoztatásában is célszerű azonban valamilyen rendet követni, vagy az összetevők által megjelölt dolgok térbeli elhelyezkedését követve, vagy pedig az átfogó benyomástól a részletekig haladva. A csoport 12. elrendezésétől kezdve egyik esetben sem fedezhető fel ilyen következetes rend, mindegyikük kevésbé elfogadható variáció. Ezek közül kiemelhető például a 17. változat:

– [3.17] *Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos.*

Ebben a változatban azon túl, hogy a leírás menete teljesen rendszertelen, a szintaktikai és ritmikai hasonlóságok összetartó ereje sem érvényesül (II).

Elfogadhatóbbnak tűnik ebből a csoportból az első hat lehetőség ([3.01]-[3.06]), mivel ezekben a második összetevő a vad bajszára vonatkozik, tehát a leírás térbeli rendet követ (I.a). Ezek közül is az első elrendezés az egyik legvalószínűsíthetőbb:

+ [3.01] *Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos, szörpamacs a füle hegyén.*

Ez a variáns az először feltűnő száj és bajusz után rögzíti az átfogó benyomást, majd az utolsó két összetevő sorrendjét ritmikai és szintaktikai okok teszik valószínűvé. Elképzelhetőnek tűnik ebből a hatos csoportból a [3.05] és [3.06] megoldás is, mivel ezekben a harmadik összetevő a fülre vonatkozik, tehát továbbra is a fejnél maradva nem törik meg a leírás menetének térbeli követhetősége (I.a).

Külön egységet képez az elfogadhatóság szempontjából ebben a csoportban a második hat elrendezés ([3.07]-[3.12]), mivel ezekben minden esetben megszakad ugyan a leírás térbelileg rendezett menete, azonban a legnagyobb információtartalmú rész, azaz a legfeltűnőbb sajátosság közlése után haladhat a leírás az átfogó kép felől az egyes részletek felsorakoztatása felé (I.b).

3.4. A negyedik csoport 24 elrendezésében a leírás a vad lábától indul el, ez az előző szövegmondatok ismeretében azért lehet lényeges, mert az eddigiekben a szemlélő megpillantotta az állatot, majd végigkövette tekintetével a farkáig. Mivel a tekintet éppen a padlónál jár, elképzelhetőnek látszik, hogy a felfüggesztett állat lába az első kiemelt részmotívum. Ebben az esetben azonban mindenképpen a térbeli elrendeződéshez kell igazodnia a leírás menetének (I.a), közel azonos mértékben elfogadhatatlanok tehát azok a lineáris elrendezések, amelyek nem követik a térbeliség deskriptív sémáját.

Ezek rendezetlenségének szemléltetésére jó példa lehet a csoportban szereplő első lehetőség:

– **[4.01]***Lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle helyén.*

Bár ritmikailag hatásos variáció, hiszen egy rövidebb tagot mindig egy hosszabb tag követ (III), a tekintet ide-oda ugrál, nincs a leírásnak követhető menete. Hasonló a helyzet a csoport szinte valamennyi elrendezésében a leírás irányának megszerkesztetlensége miatt.

A felfelé haladó tekintet vonalához igazodó megoldás egyetlen egy van, a kilencedik:

+ **[4.09]***Lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

Ha bármelyik összetevő más helyre kerül, megtörik ez az ív, valójában ez a változat nagymértékben elfogadhatóbbnak tartható a csoportjában szereplő többi variációnál.

3.5. Az ötödik csoportban található elrendezések a fül szőrpamacsától kezdik a leírást.

A szőrpamacs azért kerülhet a jellemző sajátosságok közül esetleg legelőre, mivel — előzetes világra vonatkozó tudásunk alapján — a macskaféléken belül ez speciálisan a hiúzra jellemző sajátosság. Ráadásul ahogy a szöveggörnyezetből megtudhatjuk, a szemlélő most lát először hiúzt, ez lehet az a tulajdonság, amely legjobban meglepi.

A szövegmondat ilyen nyitása után a leginkább elfogadhatónak tartható változatokat két leíró séma mentén képzelhetjük el. Egyrészt feltételezhető egy fentről lefelé haladó térbeli struktúrát követő leírás (I.a), amelynek leginkább a harmadik változat felel meg:

+ **[5.03]***Szőrpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos.*

Az előző csoport alulról felfelé haladó példájához hasonlóan ebből a szempontból ebben a helyzetben ez az egyedüli elfogadható sorrend.

A másik feltételezhető séma nem térbeli elhelyezkedése, hanem egyedisége miatt emeli előre a szőrpamacsot. Ebben az esetben az a megoldás is elfogadható, ha az első elem után az átfogó benyomástól haladunk a részletek (I.b), illetve az általános tulajdonságok felől az egyediek felé (I.c). Erre példa lehet a 11. variáció:

+ **[5.11]***Szőrpamacs a füle helyén, bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.*

Az elrendezés elfogadhatóságát ebben az esetben is növeli a szintaktikai és ritmikai szempontból hasonló elemek egymás melletti helyzete (II-III), illetve az utolsó két összetevővel jelölt dolgok térbeli közelsége (I.a).

Kevésbé fogadható el e csoport többségének elrendezése, vagyis azok az esetek, amelyek egyik említett sémához sem igazodnak:

– **[5.24]***Szőrpamacs a füle hegyén, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz.*

Ebben a példában a leírt sajátosságok sorrendje esetleges, és ráadásul elfogadhatóságát a leírás menetén kívüli tényezők sem erősítik.

4. Az egyes csoportok elrendezéseiből leginkább elfogadhatónak ítélt változatokon végigtekintve az is kiderülhet, hogy a 120 elrendezés közül melyeket tartom a leginkább elképzelhetőnek a novella 22. szövegmondataként.

Mivel a szövegmondat első összetevőjének szerepére a *bundája foltos* mondategységet tartom a legalkalmasabbnak, a leginkább elfogadhatónak tartható mondategységek elsősorban az elrendezések második csoportjából kerülnek ki.

Abban, hogy ezt tartom a legmegfelelőbb nyitó szövegmondat-összetevőnek, a szövegbeli szituációnak van a legmeghatározóbb szerepe. A szemlélő már megpillantotta a vadat, már egyszer végighaladt rajta a tekintete, de még semmit nem tudtunk meg az állat sajátosságairól. Ebben a helyzetben olyan deskriptív séma érvényesülését látom a legvalószínűbbnek, amely az átfogó képtől halad a részletek felé. Bár az előző mondat a padlóig vezeti a tekintetet, mégsem választottam a térben letről felfelé haladó leírási módot, mivel az előző szövegmondat egy fentről lefelé haladó sémát követ, s nagyon megtörné a leírásnak a szövegmondat határain túl is mutató menetét, ha a térben követett irány itt így megfordulna.

Másrészt a vad egészében van a szemlélő előtt, ezért is célszerű, hogy a már megszemlélte jelenség bemutatása egy átfogóbb képből induljon ki, nem pedig egy kiválasztott térbeli pontból. Ez az irány hasonló ahhoz a leírási módhoz, ahogy például egy biológia tankönyv vagy egy lexikon szócikke jellemezheti a hiúz; ezt a hasonlóságot az is magyarázhatja, hogy a leírás ott azért indul ki legátfogóbb jellemzőkből, mivel ismeretlennek tételezi a jelenséget, s itt, ebben a szövegben pedig szintén olyan szituációval találkozunk, amelyben a szemlélő először lát ehhez a fajhoz tartozó állatot.

Ezen — az elrendezések öt csoportja közül legelfogadhatóbbnak ítélt — csoporton belül pedig a már ismertetett okok miatt a [2.13] és a [2.14] számokkal megjelölt szövegmondatokat találok a legmegfelelőbbnek.

E két példánál kevésbé, de a többi elrendezéstípusnál nagyobb mértékben tartok elfogadhatónak egy a legegyszerűbb, tehát csak erre a hiúzra jellemző sajátosságból kiinduló, vagyis a harmadik csoportba tartozó elrendezést is. Ebből a csoportból pedig a már leírt tényezők miatt a [3.01]-es elrendezés a legvalószínűbb.

5. Áprily novellájában a lehetséges variációk közül a [2.13] számokkal jelölt sorrendet találjuk. Ebben az elrendezésben a leírás egy általános benyomástól indul el, a vad fejére vonatkozó információkat egymás után, térbeli rendet követve ismerjük meg, a három névszói állítmányú összetevő után áll az igei állítmányt tartalmazó tagmondat, a ritmikailag hasonló mondategységek pedig egymás mellett találhatók.

A variációk elfogadhatóságának mérlegelésére felállított kritériumok — a leírás menetének lehetséges sajátosságai, szintaktikai és ritmikai sajátosságok — alapján az általam egyik legvalószínűbbnek tartott elrendezés tehát valóban a szövegben eredetileg szereplő szövegmondat.

Irodalomjegyzék:

- Békési Imre 1983. A sorrend szerepe a komponensek beszerkesztésében. In: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó. Budapest. 15—30.
- Deme László 1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kocsány Piroska 1996. Szövegnyelvészet és szövegtan. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 152—164.
- Petőfi S. János 1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti kutatóprogram*. *Officina Textologica* 1. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Varga László 1989. Szintaktikai szerkezet és intonációs tagolás a magyar mondategységben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XVII. 241—278.

2.

Mellérendelt tagmondatok lineáris elrendezési lehetőségeinek elemzése

Petőfi S. János

0. Az elemzés céljára Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszélésének első öt bekezdése szolgál. (Ennek a szövegrésznek szövegmondat-kódokkal kiegészített változatához lásd *T; a kódokban a kurzívval szedett számok a bekezdéseket, illetőleg szövegmondataikat jelzik, a kövérrel szedettek az adott szövegrész szövegmondatait, a bekezdésekre való tekintet nélkül.)

*T

[1.1/1]Őszi vasárnap volt. [1.2/2]Vasárnap, mert apám otthon foglalatoskodott, és őszi, mert napfényben ragyogtak a tarkuló erdők és bokrosok a falu felett.

— [2.1/3]Ebéd után eljössz velem a Bábirkóba, fordult hozzám apám. — [2.2/4]A Bábirkóba? — kérdeztem csodálkozva, mert más vasárnapokon sokkal nagyobb sétákra indultunk a patakok mentén. — [2.3/5]Megnézzük a vadat. — [2.4/6]Miféle vadat, apám? — [2.5/7]Amit a székely vasászok tegnap hoztak le a havasról. [2.6/8] Barabás lőtte bele az utolsó golyót, s most ott van az ő házában.

[3.1/9]A vad felizgatta képzeletem. [3.2/10]Medve? [3.3/11]Farkas? — [3.4/12]Majd meglátod — felelte rejtélyeskedő apám.

[4.1/13]A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól. [4.2/14]Beléptünk a faragott kapun. [4.3/15]Ismertem a veres bajuszú Barabást, ő volt a falu egyik legbátrabb és legszerencsésebb kezű vadásza. [4.4/16]Üdvözölte apámat, s megkérdezte: — [17]Vadat látni jöttek? — [18]s már be is tessékelt az alacsony, mestergerendás mennyezetű szobába.

[5.1/19]Táguló szemem hamar meglátta a vadat. [5.2/20]A mestergerendában, kovácsolt vasszege hurok volt, abban volt a feje, teste lelógott a padló felé. [5.3/21]A padló és a farka vége között alig volt két arasznyi a távolság. [5.4/22].....
..... — [5.5/23]Hiúz — mutatta be apám. — [5.6/24]Hiúz — ismételte meg a szót Barabás mosolyogva. [5.7/25]Álmélkodva néztem a vadat: [26]hiúzt sose láttam.

Ebből a szövegrészből az [5.4/22] sorszámú szövegmondat törölve lett, s tagmondatai az alábbi módon — első szavuk ábécé sorrendjének megfelelően — lettek megadva:

[5.4-/22-a]: bajusza nagy macskabajusz;

[5.4-/22-b]: bundája foltos;

[5.4-/22-c]: erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben;

[5.4-/22-d]: lába karmos;

[5.4-/22-e]: szörpamacs a füle hegyén.

Öt tagmondat $5 \times (4 \times 3 \times 2 \times 1)$, azaz $5 \times 24 = 120$ -féleképpen rendezhető lineáris sorrendbe. A III.A feladat az, hogy mind az öt csoportból ki kell választani az adott szöveghelyen két leginkább és két legkevésbé elfogadható sorrendet.

1. A feladat megoldásához — ha nem kívánunk kizárólag intuíciónkra támaszkodni — természetesen kritériumokat kell találni. Ezeket én a következő lépésekben keresem:

(1) elemzem az egyes tagmondatok **logikai struktúráját**, és megpróbálom azokból kritériumokat levezetni;

(2) elemzem a tagmondatok lehetséges egymásutánjainak **ritmikai struktúráját**, mint lehetséges kritériumalkotó elemet;

(3) végül elemzem a **percepció folyamatok** feltételezhető hatását az elrendezésekre, és megpróbálom annak alapján kritériumokat megfogalmazni.

Jóllehet nem csupán a ritmikai struktúrát kellene elemezni, hanem a teljes prozódiait, a csupán ritmikai elemzésnek itt azáltal van létjogosultsága, hogy a törölt szövegmondatban lényegében tulajdonságleírások felsorolásáról (szintaktikailag egymástól független tagmondatok lehetséges sorrendjeiről) van szó.

A prozódiai elemzést egyébként Wacha Imre elvégezte *A hiúz* teljes szövegére vonatkozóan (lásd *Szemiotikai szövegtan* 6. 35—79). A bekezdések szövegmondatösszámait azért tüntettem fel a **T***-ben, hogy azok alapján az egyes szövegmondatok könnyebben visszakereshetők legyenek Wacha elemzésében. (Ezzel a megjegyzéssel természetesen azt is elárultam, hogy elemzésem az eredeti szöveg ismeretében végzem el! Ennek következtében a feladatot a magam számára azzal egészítem ki, hogy a lehetséges elrendezések elemzése útján megpróbálom Áprily választásának motivációját is megállapítani.)

2. A feladat megoldásának alapjául szolgáló kritériumok megállapításához vegyük sorra a fent felsorolt lépéseket.

2.1. A logikai struktúra elemzéséhez lássuk mindenekelőtt, hogy az ötödik bekezdés szövegmondatai — illetőleg törölt szövegmondatának összetevői — milyen **koreferenciarelációk** révén kapcsolódnak a szövegnek ezt a bekezdést megelőző részeihez. Az egymással koreferenciarelációban álló és az adott feladat szempontjából elsődleges relevanciájú elemeket kövér szedéssel, a másodlagos relevanciájúakat kurziválással, aláhúzással, illetőleg ritkított szedéssel jelzem, a szövegben explicit módon jelen nem lévőket, de a szövegből kikövetkeztethetőket ezenkívül zárójelbe is teszem. Az apára és a fiúra (a narrátorra) utaló kifejezéseket és az azokkal koreferenciális elemeket azonban itt nem veszem figyelembe.)

[2.3/5]Megnézzük **a vadat**. — [2.4/6]Miféle **vadat**, apám? — [2.5/7]**Amit** a *székely vadászok* tegnap hoztak le a havasról. [2.6/8]*Barabás* lőtte bele (**a vadba**) az utolsó golyót, s most (**a vad**) ott van az ő (*Barabás*) házában.

[3.1/9]**A vad** felizgatta képzeletem. [3.2/10]**Medve?** [3.3/11]**Farkas?** — [3.4/12]Majd meglátod (miféle **vad**) — felelte rejtélyeskedő apám.

[4.3/15]Ismertem a veres bajuszú *Barabást*, ő (*Barabás*) volt a falu egyik legbátrabb és legszerencsésebb kezű *vadásza*. [4.4/16](*Barabás*) Üdvözölte apámat, s (*Barabás*) megkérdezte: — [17]**Vadat** látni jöttek? — [18]s (*Barabás*) már be is tessékelt az alacsony, mestergerendás mennyezetű szobába.

[5.1/19]Táguló szemem hamar meglátta **a vadat**. [5.2/20]A mestergerendában, kovácsolt vasszegen hurok volt, abban volt a feje (**a vadé**), teste (**a vadé**) lelógott a padló felé. [5.3/21]A padló és a farka (**a vadé**) vége között alig volt két arasznyi a távolság. [5.4/22].....

..... [5.4-/22-a]: bajusza (**a vadé**) nagy macskabajusz, [5.4-/22-b]: bundája (**a vadé**) foltos, [5.4-/22-c]: erős fogú szája (**a vadé**) tátva maradt a halálos görcsben, [5.4-/22-d]: lába (**a vadé**)karmos, [5.4-/22-e]: szőrpamacs a füle (**a vadé**) hegyén.

— [5.5/23]**Hiúz** — mutatta be apám (**a vadat**). — [5.6/24]**Hiúz** — ismételte meg a szót *Barabás* mosolyogva. [5.7/25]Álmélkodva néztem **a vadat**: [26]**hiúzt** sose láttam.

A bennünket közelebből érdeklő koreferencialánc [5.2/20]-at megelőző részének konstitutív eleme a *vad*, amelyet az [5.2/20]-[5.4/22]-ben a *vadra* utaló birtokos személyragok követnek:

[5.2/20]: *feje, teste*;

[5.3/21]: *farkas*;

[5.4/22]: *bajusza, bundája, szája, lába, füle*.

Elemezzük most röviden az [5.4/22] jelzésű törölt szövegmondat összetevőit az adott ko- és kontextusban hozzájuk rendelhető **T-P-** (téma-propozitum/topic-predikátum) relációk szempontjából. Elméleti alapként ehhez Elekfi László „Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése” című művét választom. Ő nemcsak egyes szövegmondatok (az általa használt terminológia szerint „aktuális mondatok”) **T-P**-struktúráját elemzi, hanem mondatláncokét is. Elekfi elemzése különben azok érdeklődésére is számot tarthat, akik a Chomsky-típusú magyar strukturális mondattant tekintik elméleti keretnek, mert terminusai viszonylag könnyen „lefordíthatók” e mondattan fogalmaira.

Elekfi számunkra itt leginkább relevánsnak tűnő megállapításai a következőkben foglalhatók össze:

Aktuális mondatról akkor beszélünk, ha a mondat myelvtani szerkezetén túl arra is tekintettel vagyunk, hogy a szóban forgó (lexikai és grammatikai elemekből álló) konstrukció egy adott beszédhelyzetben vagy egy leírt szövegösszefüggésben meghatározott közlési funkciót tölt be. (17)

Ennek a mondatnak aktuális tagolását — állapítja meg Elekfi Petőfi „Mivé lesz a föld” verssorának elemzésekor — két formális körülmény határozza meg: van benne névmási kérdőszó (ez mondathangsúlyos, ezért súlyszó), és van benne olyan határozott névelős főnév, amelyre a kérdőszót tartalmazó állítmányi szakasz vonatkozik. A kérdő mondat eszerint két aktuális mondattagra oszlik: a pusztá propositumot magában foglaló *s ú l y s z a k a s z r a* (**P**, teljes propositum: *Mivé lesz*) és a *t é m a s z a k a s z r a* (**T**), mely itt egybeesik a pusztá témával, nem mutat további tagolódást. Az ige (*lesz*) a propositumhoz tartozik, hiszen az egész határozós szintagma sokkal szorosabb egységet alkot, mint az ige és alánya. A propositum, mely itt a mondat állítmányi szakasza, altagolást mutat: névmási tagja a propositumon belül is lényeges, tehát **P** értékű (**P**² = másodfokon is propositum), igei tagja a propositumon belül a kommunikáció szempontjából viszonylag kevésbé fontos, **T** értékű (**T**² = másodrendű téma). E kérdés aktuális mondattagolási képlete tehát:

$$S = P(P^2 T^2) + T.$$

A „+” jel a képletben az aktuális mondattagok határát jelzi, olyan metszési pontot, amely a mondat két szórendileg kötött szakaszát választja el. A mondatnak „+” jel előtti és utáni része felcserélhető anélkül, hogy a mondat (intellektuális) értelme lényegesen megváltozna (*A föld mivé lesz?*). A zárójel azt jelenti, hogy a zárójel előtti szimbólummal jelölt mondattag (**P**) a zárójelen belüli sorrendű két altagra oszlik. Az altagok sorrendje nem cserélhető fel. (29)

A személyragos alany **T**-szerepe akkor is tisztán felismerhető, ha (hangsúlyos szakaszban levő) igei vagy melléknévi állítmány után áll. (38)

A mondat témájára rendszerint az jellemző, hogy olyasmit jelent, ami az adott helyzetben vagy a mondat előzményéből ismeretes, a propositum pedig olyat, ami a közlésben új. De ez [...] csak tendencia. (41)

Eddigi fejtegetéseinkből nyilvánvaló lehet, hogy az aktuális tagolás **T-P** sorrendje elsősorban azt fejezi ki, hogy a közlésben a gondolati tartalom vagy — ahol ez a tartalom a külső valóságra vonatkozik — a valóság ábrázolása uralkodik, mégpedig úgy, hogy a közlő személy (a kommunikációs üzenet „feladója”: a beszélő vagy író) előkészíti a „címzettet” (a hallgatót, ill. olvasót) az üzenet lényegére. Ezért nevezzük ezt a sorrendet „racionálisnak”. (74)

[A **P**-vel kezdődő mondatoknak] több az érzelemkifejező erejük, mint a témával induló, tehát racionális mondatoknak, mivel nem azzal kezdődnek, ami a körülöttünk levő világban vagy a beszéd előzményeiben adottat jelenti, tehát nem „objektív” indításúak. Nem készítik elő az üzenet címzettjét a voltaképpen mondanivaló befogadására, hanem mindjárt a lényeggel kezdik, [...] Több szempontból jogosult tehát a **P+T** sorrendű formát fő funkciója alapján emocionális formának nevezni. (76)

A **T** és **P** kategóriákat alkalmazva a törölt szövegmondat tagmondatai az alábbi módon elemezhetők:

[5.4-/22a]:

bajusza nagy macskabajusz \Leftarrow [**T** bajusza] [**P** nagy macskabajusz];

- minthogy ebben a (mondat nagyságrendű) összetevőben a már korábban többször is említett *vad* bajuszáról van szó, a *bajusza* elem a téma;
- a **T** és **P** rész csak az adott sorrendben állhat, mert a sorrend felcserélhetőségéhez az lenne szükséges, hogy a **T** rész *a bajusza* legyen.

[5.4-/22b]:

bundája foltos \Leftarrow [**T** bundája] [**P** foltos];

- minthogy ebben a (mondat nagyságrendű) összetevőben a már korábban többször is említett *vad* bundájáról van szó, a *bundája* elem a téma;
- a **T** és **P** rész csak az adott sorrendben állhat, mert a sorrend felcserélhetőségéhez az lenne szükséges, hogy a **T** rész *a bundája* legyen.

[5.4-/22c]:

erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben \Leftarrow [**T** erős fogú szája] [**P** tátva maradt a halálos görcsben];

- minthogy ebben a (mondat nagyságrendű) összetevőben a már korábban többször is említett *vad* szájáról van szó, az *erős fogú szája* kifejezés a téma (amelyben az *erős fogú* elem témán belüli — másodlagos — propozitumnak tekinthető);
- a **T** és **P** rész ebben az esetben felcserélhető lenne;
- bár az egyes összetevőkön belüli lehetséges elrendezések itt nem képezik elemzés tárgyát, talán célszerű azt is megjegyezni, hogy ennek az összetevőnek elméletileg a következő hat sorrendi variációja képzelhető el:
 - erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben;
 - erős fogú szája a halálos görcsben tátva maradt;
 - tátva maradt erős fogú szája a halálos görcsben;
 - tátva maradt a halálos görcsben erős fogú szája;
 - a halálos görcsben erős fogú szája tátva maradt;
 - a halálos görcsben tátva maradt erős fogú szája.

[5.4-/22d]:

lába karmos \Leftarrow [**T** lába] [**P** karmos];

- minthogy ebben a (mondat nagyságrendű) összetevőben a már korábban többször is említett **vad** lábáról van szó, a *lába* elem a téma;
- a **T** és a **P** rész csak az adott sorrendben állhat, mert a sorrend felcserélhetőségéhez az lenne szükséges, hogy a **T** rész *a lába* legyen.

[5.4-/22e]:

szörpamacs a füle hegyén \Leftarrow [**P** szörpamacs (van)] [**T** a füle hegyén];

- minthogy ebben a (mondat nagyságrendű) összetevőben a már korábban többször is említett **vad** füléről van szó, „a füle hegyén” elem a téma;
- a **T** és a **P** rész ebben az esetben felcserélhető lenne.

Az Elekfi által alkalmazott tagolástípus-megkülönböztetés értelmében a **22a-22d** tagmondatok **racionális** tagolásúak, a **22e** ezekkel szemben **emocionális** tagolású. Minthogy — ismét Elekfi megállapításaira hivatkozva — a szóban forgó szövegmondatban „a valóság ábrázolása uralkodik”, amelynek a **T+P** tagolás felel meg, a sorrend megválasztásakor elsődleges (kommunikáció-logikai) kritériumként abból indulhatunk ki, hogy a **T+P**-tagolású összetevőknek kell a tagmondatlácban elől

állniuk, és oly módon dominálniuk, hogy láncukat nem szakítja meg emocionális (azaz **P+T**) tagolású összetevő. Ezt a kiindulást elfogadva a **22e** tagmondatnak az utolsó helyre kell kerülnie.

Ezzel egybehangzóan egyetlen tagmondatlánc sem tekinthető elfogadhatónak, amelyben a **22e** tagmondat a racionális tagolású tagmondatok láncát megelőző elem vagy e lánc valamelyik belső eleme.

A feladat ennek következtében a négy racionális tagolású tagmondat leginkább és legkevésbé elfogadható sorrendjének/sorrendjeinek a megállapítására redukálódik.

Nem érdektelen itt azt sem megjegyezni, hogy a tagmondatok sorrendjének megválasztásakor kiindulhatnánk a fentiekben levezetett kritériumnál erősebb kritériumból is. Ha ugyanis figyelembe vesszük azt, hogy a **22c** tagmondat **T** eleme egy másodlagos **P** elemmel indul — azaz e tagmondat szerkezete Elekfi jelölését alkalmazva $S = T(P^2T^2)+P$ — ezt a tagmondatot szemi-emocionális tagolásúnak tekinthetjük. Következésképpen a **22c** tagmondatnak az utolsó előtti helyre kellene kerülnie, aminek következtében a tagmondatok sorrendje az aktuális tagolás szempontjából a következő kellene legyen: racionális, racionális, racionális, szemi-emocionális, emocionális.

A feladat ennek következtében a három (tiszta) racionális tagolású tagmondat leginkább és legkevésbé elfogadható sorrendjének/sorrendjeinek a megállapítására redukálna. (Az alábbi elemzésben azonban ezt az erősebb kommunikáció-logikai kritériumot először nem alkalmazom.)

2.2. A ritmikai struktúra elemzéséhez lássuk mindenekelőtt az egyes tagmondatok szótagszám-szerkezetét:

[5.4-/22-a]: bajusza nagy macskabajusz	(8 szótag)
[5.4-/22-b]: bundája foltos	(5 szótag)
[5.4-/22-c]: erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben	(16 szótag)
[5.4-/22-d]: lába karmos	(4 szótag)
[5.4-/22-e]: szőrpamacs a füle hegyén.	(8 szótag)

A szótagszámok alapján rövid [= r] és közepes hosszúságú [= k] tagmondatokról, valamint egy hosszú [= h] tagmondatról beszélhetünk.

A fenti öt tagmondat sorrendjének megállapításakor — a különböző sorhosszúságok miatt — inkább gondolhatunk „arany metszést” követő ritmikai struktúrákra, mint „szimmetrikusakra”, bár ez utóbbiak sincsenek teljesen kizárva. Azt a dinamizmust figyelembe véve, amelyet az arany metszés lehetővé tesz, öt elemből a következő arany metszés-struktúrák hozhatók létre (a „X” szimbólumok itt a tagmondatok helyett állnak, a „|” szimbólum a fő metszethatárt, a „|” szimbólum pedig a mellék-metszethatárt jelöli):

(1a) XX X XX	(2a) X XX XX
(1b) XX XX X	(2b) XX X XX

Amint látható a (2a) és a (2b) struktúra az (1a), illetőleg az (1b) struktúrából jön létre azáltal, hogy azok két fő metszetét felcseréljük.

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy azokat az elrendezéseket, amelyekbe a **2.1.** pontban végrehajtott elemzés eredményeként kapott kritérium értelmében a **22e** (*szőrpamacs a füle hegyén*) tagmondat áll az utolsó helyen (s ilyen elrendezés összesen $4 \times 6 = 24$ van), hogy írhatjuk fel az összetevők szótag-hosszúságára utaló betűszimbólumokkal, és milyen „arany metszés-struktúra”-kat rendelhetünk hozzájuk.

A metszés határok meghatározásakor a következő szempontokat tartottam célszerűnek érvényesíteni:

- (a) egyrészt azt, hogy minden újabb „metszet” az öt megelőző tagmondat hosszúságától eltérő hosszúságú tagmondatlával kezdődjön;
- (b) másrészt azt, hogy az azonos (vagy közel azonos) hosszúságú tagmondatok — lehetőleg mind az „r”, mind a „k” hosszúságú tagmondatok esetében — ugyanazon metszetbe (azaz egymás mellé) kerüljenek,

(c) végül azt, hogy szótagszámát tekintve az első metszet lehetőleg ne legyen aránytalanul hosszabb a többinél. Ez utóbbi szempont azt a feltevést tükrözi, hogy különböző szótagszámú elemek esetén a felsorolás „ritmikusabb”, ha a leghosszabb elem nem a felsorolás elején áll, ahol a „felsorolás eleje” öt elem esetében az első két helyet jelenti.

[1.01] *Bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

k r h r k

Ez az elrendezés a h-ra vonatkozóan tükörszimmetrikusnak tekinthető; ettől függetlenül aranymetszés-struktúra is helyezhető rá: vagy az (1a) XX||X|XX, vagy a (2b) XX|X||XX; (itt és a továbbiakban a „k” szimbólum a mindvégig konstans *szőrpamacs a füle hegyén* tagmondatra utal).

[1.03] *Bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

k r r h k

Ez az elrendezés leginkább a (2a) X|XX||XX aranymetszés-struktúrának felel meg.

[1.07] *Bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

k h r r k

Ez az elrendezés leginkább az (1b) XX||XX|X aranymetszés-struktúrának felel meg.

[1.09] *Bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.*

k h r r k

Ez az elrendezés leginkább az (1b) XX||XX|X aranymetszés-struktúrának felel meg.

[1.13] *Bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

k r r h k

Ez az elrendezés leginkább a (2a) X|XX||XX aranymetszés-struktúrának felel meg.

[1.15] *Bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.*

k r h r k

Ez az elrendezés — az 1.01 szövegmondat elrendezéséhez hasonlóan — a h-ra vonatkozóan tükörszimmetrikusnak tekinthető; ettől függetlenül aranymetszés-struktúra is helyezhető rá: vagy az (1a) XX||X|XX, vagy a (2b) XX|X||XX..

[2.01] *Bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

r k h r k

Ez az elrendezés mind az (1a) XX||X|XX, mind a (2b) XX|X||XX aranymetszés-struktúrának megfelel.

[2.03] *Bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

r k r h k

Ez az elrendezés leginkább a (2a) X|XX||XX aranymetszés-struktúrának felel meg.

[2.07] *Bundája foltos, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

r h k r k

Ez az elrendezés leginkább az (1a) XX|X|XX arany metszés-struktúrának felel meg.

[2.09] *Bundája foltos, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

r h r k k

Ez az elrendezés leginkább az (1a) XX|X|XX arany metszés-struktúrának felel meg.

[2.13] *Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

r r k h k

Ez az elrendezés leginkább a (2b) XX|X|XX arany metszés-struktúrának felel meg.

[2.15] *Bundája foltos, lába karmos, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

r r h k k

Ez az elrendezés leginkább a (2b) XX|X|XX arany metszés-struktúrának felel meg.

[3.01] *Erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

h k r r k

Ez az elrendezés leginkább az (1b) XX|XX|X arany metszés-struktúrának felel meg.

[3.03] *Erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.*

h k r r k

Ez az elrendezés leginkább az (1b) XX|XX|X arany metszés-struktúrának felel meg.

[3.07] *Erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

h r k r k

Ez az elrendezés leginkább az (1a) XX|X|XX arany metszés-struktúrának felel meg.

[3.09] *Erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

h r r k k

Ez az elrendezés leginkább a (2a) X|XX|XX arany metszés-struktúrának felel meg.

[3.13] *Erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.*

h r k r k:

Ez az elrendezés leginkább az (1a) XX|X|XX arany metszés-struktúrának felel meg.

[3.15] *Erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

h r r k k

Ez az elrendezés leginkább a (2a) X|XX|XX arany metszés-struktúrának felel meg.

[4.01] *Lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

r k r h k

Ez az elrendezés leginkább a (2a) X|XX|XX arany metszés-struktúrának felel meg.

[4.03] *Lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.*

r k h r k

Ez az elrendezés mind az (1a) XX||X|XX, mind a (2b) XX|X||XX arany Metszés-struktúrának megfelel.

[4.07] *Lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

r r k h k

Ez az elrendezés leginkább a (2b) XX|X||XX arany Metszés-struktúrának felel meg.

[4.09] *Lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

r r h k k

Ez az elrendezés leginkább a (2b) XX|X||XX arany Metszés-struktúrának felel meg.

[4.13] *Lába karmos, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.*

r h k r k

Ez az elrendezés leginkább az (1a) XX||X|XX arany Metszés-struktúrának felel meg.

[4.15] *Lába karmos, erős fogú szája táva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

r h r k k

Ez az elrendezés leginkább az (1a) XX||X|XX arany Metszés-struktúrának felel meg.

Az ötödik csoportból nem választhatunk elrendezéseket, mert ezt a csoportot az jellemzi, hogy elemeiben a **22e** tagmondat áll az első helyen. Ez ellentmond a **2.1.** pontban végrehajtott elemzésből levezetett kritériumnak.

A négy csoportból kiválasztott 24 elrendezés az alábbi módon sorolható be arany Metszés-struktúra-típusokba, feltüntetve minden esetben az egyes metszettagok szótagszámát is (ahol a szóban forgó elrendezés sorszáma utaló kód mellett alsó számindex áll, az azt jelzi, hogy az adott elrendezés — ugyanolyan módon indexelt kóddal — egy másik arany Metszés-struktúra-típusban is megtalálható):

(1a) XX || X | XX

(2a) X | XX || XX

k r h r k 8 5 || 16 | 4 8

[1.01]₁

k r h r k 8 4 || 16 | 5 8

[1.15]₂

r k h r k 5 8 || 16 | 4 8

[2.01]₃

r h k r k 5 16 || 8 | 4 8

[2.07]

r h r k k 5 16 || 4 | 8 8

[2.09]

h r k r k 16 5 || 8 | 4 8

[3.07]

h r k r k 16 4 || 8 | 5 8

[3.13]

r k h r k 4 8 || 16 | 5 8

[4.03]₄

r h k r k 4 16 || 8 | 5 8

k r r h k 8 | 5 4 || 16 8

[1.03]

k r r h k 8 | 4 5 || 16 8

[1.13]

r k r h k 5 | 8 4 || 16 8

[2.03]

h r r k k 16 | 5 4 || 8 8

[3.09]

h r r k k 16 | 4 5 || 8 8

[3.15]

r k r h k 4 | 8 5 || 16 8

[4.01]

[4.13]

r h r k k 4 16 || 5 | 8 8

[4.15]

(1b) XX || XX | X

k h r r k 8 16 || 5 4 | 8

[1.07]

k h r r k 8 16 || 4 5 | 8

[1.09]

h k r r k 16 8 || 5 4 | 8

[3.01]

h k r r k 16 8 || 4 5 | 8

[3.03]

(2b) XX | X || XX

k r h r k 8 5 | 16 || 4 8

[1.01]₁

k r h r k 8 4 | 16 || 5 8

[1.15]₂

r k h r k 5 8 | 16 || 4 8

[2.01]₃

r r k h k 5 4 | 8 || 16 8

[2.13]

r r h k k 4 5 | 16 || 8 8

[2.15]

r k h r k 4 8 | 16 || 5 8

[4.03]₄

r r k h k 4 5 | 8 || 16 8

[4.07]

r r h k k 5 4 | 16 || 8 8

[4.09]

Az arany metszés-struktúrák létrehozásához fentiekben megfogalmazott (a), (b) és (c) szempont érvényesíthetőségének felülvizsgálása alapján a 24 szövegmondat közül a további elemzés számára csupán a következők vehetők figyelembe:

Az (1a) csoportból csak a [2.09] és a [4.15], mert az (a) és a (b) szempont érvényre jut bennük; ha a szótaghosszúságot tekintve első metszetük aránytalanul hosszabb is, mint a második.

A (2a) csoportból az [1.03], az [1.13], a [3.09] és a [3.15]; ezekben a másik két szempont érvényesülése mellett mind az „r”, mind a „k” hosszúságú tagmondatok egymás mellé kerülnek.

Az (1b) csoportból az [1.07], az [1.09], a [3.01] és a [3.03] szövegmondat mindegyike figyelembe vehető, mert az (a) és a (b) szempont érvényre jut bennük; ha a szótaghosszúságot tekintve első metszetük aránytalanul hosszabb is, mint a második.

A (2b) csoportból a fentiekkel azonos megfontolások alapján a [2.13], a [2.15], a [4.07], a [4.09].

2.3. A percepció folyamatok lehetséges sorrendisége tagmondatsorrendet befolyásoló szerepének elemzéséhez abból indulhatunk ki, hogy az öt tagmondat egyike a hiúz bundájára [= b] — mint a hiúz legterjedelmesebb és ezért leginkább/azonnal szembeötlő részére — utal, egy másika a lábára [= l], a többi három a fejére [= f], illetőleg annak különböző részeire (a szájára, bajuszára, fülére).

A „b”, „l” és „f” szimbólumok alkalmazásával jelzett percepció folyamatokhoz a 2.1. pontban levezetett kritérium alapján kiválasztott 24 tagmondat a következőképpen rendelhető hozzá (az aláhúzott szövegmondat-szimbólumok azt jelzik, hogy a szóban forgó szövegmondatok a 2.2. pontban érvényes kritériumoknak is eleget tesznek, tehát elemzendők a percepció folyamatok szempontjából is):

b f f l f **2.01, 2.07**

b f l f f **2.03, 2.09**

b l f f f **2.13, 2.15**

f b f l f **1.01, 3.07**

f b l f f **1.03, 3.09**

f l b f f **1.13, 3.15**

f l f b f **1.15, 3.13**

f f b l f **1.07, 3.01**

f f l b f **1.09, 3.03**

l b f f f **4.07, 4.09**

l f b f f **4.01, 4.15**

l f f b f **4.03, 4.13**

Elemezzük tehát az aláhúzott szimbólumokkal jelzett szövegmondatokat a bennük kifejezésre jutó percepciók folyamat szempontjából.

Általános megállapításként, azt hiszem, elfogadható az, hogy nem indulhatunk ki abból a feltevésből, hogy vannak semmilyen módon el nem képzelhető percepciók folyamatok, más szóval, hogy a szemlélő figyelme nem ugrálhat tetszés szerint ide-oda egy megfigyelt tárgyon. Ez nyilvánvalóan nem jelenti azt, hogy nem beszélhetünk i n k á b b természetesnek tűnő, illetőleg k e v é s b é természetesnek tűnő (azaz kevesebb, illetőleg több percepciók ugrást tartalmazó) percepciók folyamatokról! (Az alábbiakban a percepciók folyamatok természetességének interpretált mértékét — a természetesség növekvő mértékének sorrendjében — a kommentárok elé helyezett „*”, „**”, „***”, illetőleg „****” szimbólum jelzi.)

[2.09]*Bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

** A kifejezésre jutó percepciók ugrások természetesnek tűnnek, de a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások nem maradnak egy tömbben.

[2.13]*Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

*** A kifejezésre jutó percepciók ugrások természetesnek tűnnek, a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak.

[2.15]*Bundája foltos, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

*** A kifejezésre jutó percepciók ugrások természetesnek tűnnek, a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak.

[1.03]*Bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

** A kifejezésre jutó percepciók ugrások természetesnek tűnnek, de a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások nem maradnak egy tömbben.

[3.09]*Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

** A kifejezésre jutó percepciók ugrások természetesnek tűnnek, de a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások nem maradnak egy tömbben.

[1.13]*Bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

** A kifejezésre jutó percepciók ugrások természetesnek tűnnek, de a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások nem maradnak egy tömbben.

[3.15]*Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

** A benne kifejezésre jutó percepciók ugrások természetesnek tűnnek, de a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások nem maradnak egy tömbben.

[1.07]*Bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

** A benne kifejezésre jutó percepciók ugrások természetesnek tűnnek, de a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások nem maradnak egy tömbben.

[3.01]*Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

** A benne kifejezésre jutó percepciós ugrások természetesnek tűnnek, de a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások nem maradnak egy tömbben.

[1.09]*Bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.*

** A benne kifejezésre jutó percepciós ugrások természetesnek tűnnek, de a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások nem maradnak egy tömbben.

[3.03]*Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.*

** A benne kifejezésre jutó percepciós ugrások természetesnek tűnnek, de a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások nem maradnak egy tömbben.

[4.07]*Lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

*** A kifejezésre jutó percepciós folyamat ugrásokat nem tartalmazó módon egyirányú, a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak.

[4.09]*Lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

*** A kifejezésre jutó percepciós folyamat ugrásokat nem tartalmazó módon egyirányú, a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak.

[4.15]*Lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

* A kifejezésre jutó percepciós folyamat, az l-f-b-f-f percepciós ugrások következtében kevésbé természetesnek tűnik.

A fenti elemzés alapján — amint láttuk — annak eldöntése, hogy a percepciós folyamatok szempontjából melyik szövegmondat a leginkább elfogadható (a) egyrészt attól függ, hogy a kifejezésre jutó percepciós ugrások természetesnek tűnnek-e, (b) másrészt pedig attól, hogy a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak-e.

Ennek az elemzésnek az eredményeképpen a [2.13] és a [2.15], valamint a [4.07] és a [4.09] sorszámu szövegmondatok bizonyultak a legelfogadhatóbbaknak.

2.4. A szövegmondatok „leginkább elfogadhatósága” fenti kritériumok alapján történő elemzésének befejezésekként vizsgáljuk meg tüzetesebben a „hármasszűrőn” fennmaradt négy szövegmondatot. A tüzetes vizsgálat itt (1) egyrészt azt jelenti, hogy szigorúbban vesszük a 2.2. pont (c) kritériumát, (2) másrészt azt, hogy alkalmazzuk a 2.1. pontban említett „erősebb” kritériumot, annak tulajdonítva a döntő fontosságot. (Az ennek a vizsgálatnak az eredményéül kapott leginkább elfogadható szövegmondatot a kommentárja elé helyezett „****” szimbólummal jelezzük.)

[2.13]*Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

**** A felsorolás a hiúz testének leginkább/azonnal szembeötlő részére utaló tagmondat (bundája foltos) kezdődik, a kifejezésre jutó percepciós ugrások természetesnek tűnnek, a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak, és e szövegmondat eleget tesz a 2.1. pontban említett „erősebb” kritériumnak (s ezáltal a 2.2. pont (c) kritériumának is).

[2.15]*Bundája foltos, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

*** A felsorolás a hiúz testének leginkább/azonnal szembeötlő részére utaló tagmonddal (*bundája foltos*) kezdődik, a kifejezésre jutó percepciók ugrások természetesnek tűnnek, a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak, e szövegmondat eleget tesz a 2.2. pont (c) kritériumának, nem tesz viszont eleget a 2.1. pontban említett „erősebb” kritériumnak.

[4.07]*Lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

**** A felsorolás a hiúz lábára utaló tagmonddal (*lába karmos*) kezdődik, a kifejezésre jutó percepciók folyamat ugrásokat nem tartalmazó módon egyirányú, a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak, és e szövegmondat eleget tesz a 2.1. pontban említett „erősebb” kritériumnak (s ezáltal a 2.2. pont (c) kritériumának is).

[4.09]*Lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

*** A felsorolás a hiúz lábára utaló tagmonddal (*lába karmos*) kezdődik, a kifejezésre jutó percepciók folyamat ugrásokat nem tartalmazó módon egyirányú, a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak, ez a szövegmondat eleget tesz a 2.2. pont (c) kritériumának, nem tesz viszont eleget a 2.1. pontban említett „erősebb” kritériumnak.

A 2.1.-2.3. pontokban levezetett — és szigorú értelemben vett — kritériumok alapján végrehajtott elemzés eredményeképpen a két leginkább elfogadható szövegmondat tehát a [2.13] és a [4.07]-es sorszámú.

3. A feladat megoldása — a „megoldás”-t abszolút értelemben véve — ezzel természetesen nem történt meg: (a) egyrészt azért nem, mert nem elemeztem, hogy a 2.2. és a 2.3. pontban alkalmazott szempontok együttes alkalmazása a 2.1. pontban kiválasztott 24 szövegmondat közül nem zár-e ki olyan szövegmondatokat, amelyeket intuitíve a leginkább elfogadható szövegmondatok közé lehetne/kellene sorolni, (b) másrészt (s talán főleg!) azért nem, mert nem vizsgáltam, hogy a 2.1. pontban alkalmazott szempontok valóban olyan dominálóknak/döntőknak tekinthetők-e/tekintendők-e, mint amilyeneknek én tekintettem őket, s (c) végül azért nem, mert nem adtam teljes választ az eredeti feladat kérdésére, illetőleg ha a kérdést esetleg eredeti formájában nem tartanám megválaszolhatónak, nem okoltam meg, hogy miért nem.

3.1. Az (a) pontban említett elemzés elvégzése viszonylag egyszerű, mert csupán a 2.3. pontban a fentiek során figyelmen kívül hagyott (mert a 2.2. pont alapján kizárt!) 10 szövegmondatot kell a **percepciók folyamat** szempontjából elemezni. Vegyük sorra ezeket a szövegmondatokat:

[2.01]*Bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

[2.07]*Bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

[2.03]*Bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

** Annak alapján, hogy bár a hiúz fejére vonatkozó utalások egyikben sem maradnak egy tömbben, a kifejezésre jutó percepciók ugrások viszont mindegyikben természetesnek tűnnek, a fenti három szövegmondat is **-nak minősülhet, mint olyanok, amelyek nem képezhetnék volna azonban tárgyát a végső elemzésnek!

E három szövegmondatnak a fenti percepciók elemzéséből való kizártsága azért elgondolkodtató, mert valamennyi a hiúz leginkább/azonnal feltűnő részére utaló tagmonddal kezdődik, s a bennük

kifejezésre jutó percepció ugrások nem tűnnek kevésbé természetesnek, mint az említett elemzésben résztvevő többiében megnyilvánulóké. A [2.03]-mal kapcsolatban továbbá az is említést érdemel, hogy kizárásával egyidejűleg a percepció folyamat szempontjából a vele azonos szintre helyezett a [2.09] szövegmondat viszont részt vett az elemzésben, mert az a 2.2. pontból levezett kritériumnak eleget tesz.

[1.01]*Bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

[3.07]*Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

[1.15]*Bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.*

[3.13]*Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.*

* A fenti négy szövegmondat — annak alapján, hogy (a) ugyan mind a négyben maximális számú percepció ugrás nyilvánul meg, (b) viszont az ebben a tanulmányban elemzés tárgyát képező szövegmondatokban kifejezésre jutó egyetlen lehetséges percepció folyamatot sem lehet valamilyen általános kritérium alapján elfogadhatatlannak minősíteni — a percepció folyamat elemzése szempontjából csupán *-nak minősülhet.

[4.01]*Lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

[4.03]*Lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.*

[4.13]*Lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.*

** A fenti három szövegmondatnál kapcsolatban ugyanaz mondható, mint a [2.01], a [2.03] és a [2.07] szövegmondatnál kapcsolatban: Annak alapján, hogy bár a hiúz fejére vonatkozó utalások egyikben sem maradnak egy tömbben, a kifejezésre jutó percepció ugrások viszont mindegyikben természetesnek tűnnek, a fenti három szövegmondat is **-nak minősülhet, mint olyanok nem képezhetnék volna azonban tárgyát a végső elemzésnek!

Kiegészítésül továbbá itt is megjegyezhető, hogy e három szövegmondatnak a fenti percepció elemzésből való kizártsága azért elgondolkodtató, mert a bennük kifejezésre jutó percepció ugrások nem tűnnek kevésbé természetesnek, mint az említett elemzésben résztvevő többiében megnyilvánulóké. A [4.01]-gyel kapcsolatban továbbá az is említést érdemel, hogy kizárásával egyidejűleg a vele a percepció folyamat szempontjából azonos szintre helyezett a [4.15] szövegmondat viszont részt vett az elemzésben, mert az a 2.2. pontból levezett kritériumnak eleget tesz.

Az ebben a pontban végrehajtott elemzések alapján — amelyek nem módosítják a 2. pontban végrehajtott elemzés végső eredményét — az látszik nyilvánvalónak, hogy a **percepció folyamat** elemzése hierarchikusan magasabb rendű, mint a **ritmikai struktúráé**, aminek következtében azt az elemzés folyamatában meg kell előznie.

3.2. A 2.1. pontban alkalmazott szempontok státusának felülvizsgálatára jelenleg nincs lehetőség, s — bár a két feladat bizonyos szempontból egymástól függetlennek tekinthető — ennek következtében itt

annak elemzését sem tartom célszerűnek, hogy ezeknek a szempontoknak az alkalmazása esetleg kizárt-e szövegmondatokat az intuitíve elfogadhatónak ítélt szövegmondatok sorából.

Nem véletlenül használtam az előbbi bekezdésben a „bizonyos szempontból” kifejezést, mert lényegében véve a két feladatot ugyanakkor egymással a következő módon összekapcsolandónak vélem: (a) egyrészt szükségesnek tartom a **T+P** és a **P+T** struktúrák tematikai szempontból azonos jellegűnek tartható, szintaktikailag azonban egymástól független tagmondatok/szövegmondatok láncában való együttlőfordulása aspektusainak általános elméleti vizsgálatát, (b) másrészt ilyen láncok empirikus vizsgálatát (beleértve az Elekfi említett könyvében találhatókénak újraelemzését is), végül (c) annak — szűrőpróbaszerű — elemzését, hogy az (a) és a (b) eredményei alapján érvényesnek tekinthető kritériumok mily mértékben kifejezői a szóban forgó láncokkal kapcsolatos intuíciónknak.

Azt hiszem, nyilvánvaló, hogy az elemzendő szövegmondatokra vonatkozóan ebben az alponthan elvégzendő feladatot a (c) csoportba sorolható feladatnak tartom, de természetesen csak akkor, ha a **2.1.** pontban alkalmazott szempontoknak valamiképpen általános érvényt tulajdonítunk. Minthogy azonban én ezt az általános érvényűséget is elemzendőnek ítélem, nem tudnék jelentőséget tulajdonítani e szűrőpróbaszerű elemzés elvégzésének.

3.3. Mindezek alapján az marad hátra, hogy — megmaradva a **2.** és a **3.** pontban végrehajtott elemzések elméleti/módszertani keretében — eleget tegyek (ha szükségképpen részlegesen is) az eredeti feladat követelményének. Itt több okból is csupán szükségképpen részleges eleget tevéstől lehet szó: egyrészt azért, mert a tanulmányban alkalmazott módszer az elfogadható szövegmondatok kiválasztásának a módszere, aminek következtében az adott keretben csak legfeljebb kevésbé elfogadható szövegmondatok megnevezéséről lehetne szó, a legkevésbé elfogadhatókéról nem; másrészt pedig azért, mert, minthogy a **2.1.** pontban levezett kritérium azt a 24 szövegmondatot, amelyben a *szörpamacs a füle hegyén* tagmondat áll az első helyen, kizárta a vizsgálatból, ebből a csoportból az adott módszert alkalmazva a leginkább elfogadható szövegmondatok kiválasztása sem vihető végbe.

Részleges megoldásként lássuk tehát, hogy az adott módszer alkalmazásával az első négy csoportból mely szövegmondatok minősíthetők a leginkább elfogadhatónak.

3.3.1. Az első csoportból a leginkább elfogadható szövegmondatok a következők:

[1.03] *Bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén.*

[1.13] *Bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén.*

*** E két szövegmondat, minthogy bennük a kifejezésre jutó perцепciós ugrások természetesnek tűnnek, de a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások nem maradnak egy tömbben, a perцепciós folyamat szempontjából **-nak minősült, éppúgy, mint az [1.07] és az [1.09] (lásd a **2.3.** pontot). Minthogy azonban — szemben ez utóbb említett kettővel — mindkettő eleget tesz a **2.1.** pontban említett „erősebb” kritériumnak (s ezáltal a **2.2.** pont (c) kritériumának is), az elfogadhatóság mértékének e végső megállapítása során ***-sá minősíthetők.

3.3.2. A második csoportból a leginkább elfogadható szövegmondatok a következők:

[2.13] *Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén.*

**** A felsorolás a hiúz testének leginkább/azonnal szembeötlő részére utaló tagmondat (bundája foltos) kezdődik, a kifejezésre jutó perceptions ugrások természetesnek tűnnek, a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak, és ez a szövegmondat eleget tesz a **2.1.** pontban említett „erősebb” kritériumnak (s ezáltal a **2.2.** pont (c) kritériumának is (lásd **2.4.**)).

[2.15]*Bundája foltos, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

*** A kifejezésre jutó percepciós ugrások természetesnek tűnnek, a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak (lásd 2.3.) Ez a minősítés — járulékos „jó pontok” hiányában! — nem változott a 2.4. pontban végrehajtott elemzés, és nem változik e végső minősítés során se.

3.3.3. A harmadik csoportban azonos mértékben leginkább elfogadhatónak ítéltető szövegmondatok a következők (lásd 2.3.):

[3.09]*Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

** A benne kifejezésre jutó percepciós ugrások természetesnek tűnnek, de a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások nem maradnak egy tömbben.

[3.15]*Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

** A benne kifejezésre jutó percepciós ugrások természetesnek tűnnek, de a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások nem maradnak egy tömbben.

[3.01]*Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

** A benne kifejezésre jutó percepciós ugrások természetesnek tűnnek, de a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások nem maradnak egy tömbben.

[3.03]*Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén.*

** A benne kifejezésre jutó percepciós ugrások természetesnek tűnnek, de a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások nem maradnak egy tömbben.

Ezeknek a szövegmondatoknak a csupán **-os jellege elsősorban attól függ, hogy mivel — a csoport természetéből következően — mindegyikben a leghosszabb tagmondat a kezdőmondat, nemcsak hogy nem tesznek eleget a kritériumok, de éles ellentétben állnak a 2.1. pontban említett „erősebb” kritériummal.

3.3.4. A negyedik csoportból a leginkább elfogadható szövegmondatok a következők (lásd 2.4.):

[4.07]*Lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

**** A felsorolás a hiúz lábára utaló tagmondattal (*lába karmos*) kezdődik, a kifejezésre jutó percepciós folyamat ugrásokat nem tartalmazó módon egyirányú, a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak, és ez a szövegmondat eleget tesz a 2.1. pontban említett „erősebb” kritériumnak (s ezáltal a 2.2. pont (c) kritériumának is).

[4.09]*Lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

*** A felsorolás a hiúz lábára utaló tagmondattal (*lába karmos*) kezdődik, a kifejezésre jutó percepciós folyamat ugrásokat nem tartalmazó módon egyirányú, a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak, ez a szövegmondat eleget tesz a 2.2. pont (c) kritériumának, nem tesz viszont eleget a 2.1. pontban említett „erősebb” kritériumnak.

4. Az 1. pontban tett megjegyzésemmel összhangban az elemzés befejezéseként az adott szövegben található eredeti szövegmondatokhoz kívánok egy-két megjegyzést fűzni. Árily szövegében az [5.4/22] helyen a következő szövegmondat áll:

Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.

A 3.3. pontban végrehajtott végső minősítés során a következő két szövegmondat bizonyult — az elemzés adott metodológiai keretében abszolút értelemben — a legelfogadhatóbbnak:

[2.13] *Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

**** A felsorolás a hiúz testének leginkább/azonnal szembeötlő részére utaló tagmondat (bundája foltos) kezdődik, a kifejezésre jutó percepciós ugrások természetesnek tűnnek, a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak, és e szövegmondat eleget tesz a 2.1. pontban említett „erősebb” kritériumnak (s ezáltal a 2.2. pont (c) kritériumának is).

[4.07] *Lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén.*

**** A felsorolás a hiúz lábára utaló tagmondat (lába karmos) kezdődik, a kifejezésre jutó percepciós folyamat ugrásokat nem tartalmazó módon egyirányú, a hiúz fejével kapcsolatos megállapítások egy tömbben maradnak, és ez a szövegmondat eleget tesz a 2.1. pontban említett „erősebb” kritériumnak (s ezáltal a 2.2. pont (c) kritériumának is).

Ahhoz, hogy e két szövegmondat egyikét elfogadhatóbbnak minősíthessük a másiknál, nem áll rendelkezésünkre döntő kritérium. Az a percepciós folyamat, amelyet tükröznek, a kettőben különböző ugyan, de mindkét esetben egyformán természetesnek tűnik, a többi alapul választott kritériumnak pedig azonos módon tesznek eleget.

Áprily szövegmondata e két (legelfogadhatóbbnak nyilvánuló) szövegmondat egyike, és pedig a [2.13]. Ezt csupán tényként állapítom meg, anélkül, hogy ebből — akár az általam alkalmazott módszer Áprily által ily módon bizonyított érvényességére, akár Áprily választásának a módszer által bizonyított indokoltságára vonatkozóan — bármiféle (kötelező érvényűnek tekinthető) következtetést kívánnék levonni. Ugyanakkor azt a feltevést sem tudom minden alapot nélkülözőként kezelni, hogy ez nem lehet teljesen véletlen. A további spekuláció helyett azonban inkább Wacha említett tanulmányából kívánom idézni itt e szövegmondat két alternatív prozódiai elemzését/reprezentációját (lásd jelen kötet 118. oldala: 5.4./PR).

5. Az *Officina Textologica* 1. füzetében a szövegnyelvészetnek mind a rendszernyelvészet, mind a szövegtan tartományát érintő két alapfeladatuként a koreferenciaelemzést és a szövegmondat-összetevők lineáris elrendezésének elemzését említettem.

Ez utóbbit illetően egy irodalmi rövidpróza és egy költemény kapcsán azt mutattam be, hogy összetett szövegmondatok (egymástól szintaktikailag függetlenként kezelhető) tagmondatai hányféleképpen rakhatók lineáris sorrendbe, s hogy ezekből a lehetőségekből az eredeti szöveg hány variánsa hozható létre. Arra a kérdésre azonban, hogy vajon lehet-e az egyes variánsok többé vagy kevésbé elfogadható voltának szemléltetéséhez meggyőző érveket találni, ott nem kerestem választ. A jelen tanulmányban — úgyszintén egymástól szintaktikailag független tagmondatok lineáris elrendezési lehetőségeinek vizsgálata révén — elsődleges célom az elfogadhatóság alátámasztására alkalmas (vagy legalább alkalmasnak látszó) érvek/érvtípusok keresése volt.

Irodalomjegyzék:

Elekfi László 1986. *Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Petőfi S. János 1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram*. *Officina Textologica* 1. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.

Wacha Imre 1993. Az irodalmi mű szövegszerkezetének és a szöveg hangzásbeli jellemzőinek összefüggéseiről, a szöveg fonetikai szemléletéről. A prózai (elbeszélő) irodalmi mű és megszólaltatása. Áprily Lajos: A hiúz. In: Petőfi S. János—Békési Imre—Vass László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*. JGYTF Kiadó. Szeged. 35—79.

(5.3)

A padló és a farka vége között ' alig volt két
ə pədlo:_e:ʃ ə fərka_və:gə_kəzət: ' alig_volt_ke:t__

(5.4)

arasznyi a távolság. || Bundája foltos, | lába karmos,
əɾəsɲi__ə_tə:volʃa:g || bunda:jo_foltoʃ | la:bə_kəɾmoʃ

bajusza nagy macskabajusz, | erős fogú szája ' tátva
bojusə_nəʃ_məʃkəbojus | ɛɾø:ʃ_fogu:_sa:jo ' ta:tvə__

maradt a halálos görcsben, | szőrpamacs a füle hegyén. ||
məɾət:_ə_həla:loʃ_gøɾdʒbən | sø:ɾpəməʃ_ə_fylə_hɛjɛ:n ||

(5.5)

(5.6)

-- Híűz, |-- mutatta be apám. || -- Híűz |--
-- hiju:z | mutot:ə_bə_əpa:m || hiju:z |

ismételte meg a szót ' Barabás ' mosolyogva. ||
iʃmɛ:tɛlə_meg_ə_so:t ' bəɾəba:ʃ ' moʃoʃogvə ||

(5.7)

Álmélkodva néztem a vadat: || hiűzt ' səse láttam. ||
a:lme:lkodvə_nɛ:stɛm_ə_vədət || hiju:st ' ʃəʃe_la:t:əm ||

(5.3)

A padló és a farka vége között ' alig volt két
ə pədlo:_e:ʃ ə fərka_və:gə_kəzət: ' alig_volt_ke:t__

(5.4)

arasznyi a távolság. || Bundája foltos, | lába karmos, |
əɾəsɲi__ə_tə:volʃa:g || bunda:jo_foltoʃ | la:bə_kəɾmoʃ |

bajusza nagy macskabajusz, | erős fogú szája ' tátva
bojusə_nəʃ_məʃkəbojus | ɛɾø:ʃ_fogu:_sa:jo ' ta:tvə__

maradt a halálos görcsben, | szőrpamacs a füle hegyén. ||
məɾət:_ə_həla:loʃ_gøɾdʒbən | sø:ɾpəməʃ_ə_fylə_hɛjɛ:n ||

(5.5)

(5.6)

-- Híűz, |-- mutatta be apám. || -- Híűz ' --
hiju:z | mutot:ə_bə_əpa:m || hiju:z '

ismételte meg a szót Barabás mosolyogva. ||
iʃmɛ:tɛlə_meg_ə_so:t bəɾəba:ʃ moʃoʃogvə ||

(5.7)

Álmélkodva néztem a vadat: || hiűzt ' səse láttam. ||
a:lme:lkodvə_nɛ:stɛm_ə_vədət || hiju:st ' ʃəʃe_la:t:əm ||

3.

A kommunikatív jelentés vizsgálata egy szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezésében

B. Fejes Katalin

0. Összevető elemzésem Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszéléséből vett részlet kommunikatív jelentésének vizsgálatán alapul. Huszonhét (JATE BTK II. évfolyamos magyar szakos) hallgatóm oldotta meg a III.B feladatot.

Megoldásakor mind a legjobbnak, mind a leggyengébbnek tartott lineáris elrendezésből 2-2 változatot írtak a hallgatók, a megoldások száma így 54 megjelölt szövegmondat lett. Tekintsük át először a legjobbnak ítélt sorrendvariációkat csökkenő mennyiségi egymásutániségben. (A szögletes zárójelben a variációs táblázat „kódszámát” adtam meg.)

1. A szövegmondatok összetevőinek leginkább e l f o g a d h a t ó lineáris elrendezése:

1.1. A [2.14]-es változatból volt a legtöbb, összesen nyolcan írták ezt a lineáris elrendezést: *Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.*

A választás indoklása:

- a) A hiúz külsejének leírása megkívánja az állat „fontosabb”, bizonyos értelemben szembeötlőbb testrészeitől az apróbb, finomabb, csak a hosszabb megfigyelés során észrevehető jellegzetességeikig történő haladást (*bunda – láb – bajusz* stb.).
- b) Távolról (a bundájától) kell haladni a szája felé, amely itt egyáltalán nem a szokásos állapotban van. Valószínű, a fiút is leginkább ez lepte meg.
- c) Valószínűleg a foltos bundát veszi észre legelőször a kisgyerek, az a legszembeötlőbb. Annak a résznek, hogy *erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben*, a végén kell lennie, mert ez a legmegdöbbentőbb tulajdonsága a hiúzknak, meg a hangzása miatt is: ez a leghosszabb, és ebben van egyedül ige; rosszul hangzik a mondat közepén.
- d) A végén van a csattanó, a leglényegesebb információ a mondatban. A hiúz jellemzőinek felsorolásával csak előkészítjük a halálos görcs látványát. A hiúz bemutatása során az egész testről haladva a fejre szűkítjük a képet.
- e) Az *erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben* tagmondat egyetlen olyan összetevő, amely csak erre a hiúzra jellemző, a többi felsorolt jellemző jegy bármely más hiúzra is érvényes. Egyedi a tagmondat az ige használatában is. Továbbá a két rövid tagmondat (*lába karmos* és a *bundája foltos*) a szerkezete és a rövidsége miatt kerül egymás mellé.

1.2. Második helyen (7 választással) a [4.08]-as kódszámú szövegmondat áll. Érdekes fölfigyelnünk arra, hogy az első helyen tárgyalt mondat lineáris sorrendjével összevetve, a különbségek ellenére lényeges egyezés, hogy az összetevők utolsó eleme ebben a változatban is az egyedített sajátosság, az állat szája: *Lába karmos, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.*

A választás indoklása:

- a) A 21. számú szövegmondat tartalma miatt először az állat lábát kell említeni, majd a bundáját. Az alliteráció miatt következhet a bajusz, s a hatás fokozása végett utolsóként a tátott száj jelenne meg. Nem beszélve arról, hogy igen jó szövegmondat-lezárás a *halálos görcsben* szerkezet, amelynek a célja nem közvetlenül az állat testrészeinek a bemutatása.
- b) Az utolsó tagmondatot el kell különíteni, mert ez olyan jellemzője az állatnak, amely csak e miatt az állapot miatt (*lelőtték*) ilyen, a többi jellemző jegy általánosan érvényes a hiúzra.

c) Az utolsó tagmondatnak mindenképpen a mondat végén kell állnia. Egyrészt azért, mert viszonylag hosszú szerkezet, így némileg elűt a többi összetevőtől; másrészt a többi összetevő hiányos szerkezetű igei, illetőleg névszói állítmányú, ebben az egyben viszont megjelenik az állítmány.

d) Az előző szövegmondat miatt letről kezdhetjük az összetevők felsorolását. A kezdeti jellemzők a hiúzok általános tulajdonságait jelzik, de az utolsó már csak a jelenlegi, meghalt hiúzra vonatkozik.

1.3. Harmadik helyen a [3.01] kódszámú változat található, ezt a lineáris elrendezést öten ítélték az egyik legelfogadhatóbbnak: *Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

A választás indoklása:

a) Mivel a kisfiú már előzőleg végignézett az állaton a fejtől a farkáig, valószínű, hogy a számára legerősebb hatású részt kezdi el mondani, majd utána a külső tulajdonságokat fentről (a szájtól) lefelé haladva. (Az utolsó tagmondat nem követi a sorrendet, mivel a *szájával* kezdődik a felsorolás.) A *bundája foltos* és a *lába karmos* összetevők azért kerülnek egymás mellé, mert rímelnek.

b) Először az állat rémisztő része és a hozzá kapcsolódó *bajusz* tűnhet föl egy gyereknek, utána pedig a nagyobb részletektől jut el az apróbb sajátosságokig.

c) A legjobb az, ha az *erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben* összetevő a mondat elejére kerül, mert valahogy jobban hangzik, mintha a közepén lenne. A többi összetevőnek nem olyan fontos a sorrendje.

d) Az 1. tagmondatot mindenképpen a mondat elejére tenném, mert az adott helyzetben valami kezdetnek, egésznek érzem. Utána pedig a kisebb részeket: *bundája foltos, lába karmos* (de ezeket sem választanám el egymástól a ritmusuk miatt). A *szőrpamacs a füle hegyén* kifejezést a végére tenném, mert a szerkezet más, mint az előző tagmondatoké.

1.4. A negyedik helyen (4-4 választással) az alábbi lineáris elrendezésű szövegmondatok állnak. Egyenként vegyük sorra mindhárom változatot.

1.4.1. A [3.09]-es kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

A választás indoklása:

a) A szemlélő szemszögéből nézve az állat két leginkább feltűnő tulajdonságát kell kiemelni, és utána következhetnek az apró részletek.

b) Logikusan kell haladni a nagyobb, figyelemfelkeltőbb látványoktól az apróbb részletekig. Ebben a megoldásban a legkülönösebb látvány előtérbe helyezése volt a legfontosabb szempont.

c) Ennek az összetevőnek bevezetőként kell állnia ígés szerkezete miatt, hogy az előző mondat igei-elbeszélő jellegét folytassa.

1.4.2. A [3.16]-os kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz.*

A választás indoklása:

a) Az *erős fogú szája* kezdetű tagmondat cselekvést ír le, s ez csak ennek a konkrét hiúznak a cselekedete, de a többi a *hiúzokra* jellemző, általános tulajdonság. A kezdő tagmondat nem magát az állatfaj jellemző tulajdonságát, hanem csak az adott egyedet, a felfüggesztett, elejtett vad jellemző jegyét adja meg.

b) Az elbeszélés első 21 szövegmondatában nem mondták meg, hogy mi is ez a vad pontosan. Ebben a lineáris sorrendben fokozatosan következnek az állatra jellemző, egyre szűkítő tulajdonságok, s így még az izgalmat is lehet fokozni.

c) Ez a lineáris elrendezés megfelel a megpillantás sorrendjének. Legmegdöbbentőbb látvány a görcsben megmerevedett száj volt, aztán az állat karmai, majd a szelíd macskához hasonló tulajdonságok jöhetnek.

1.4.3. A [4.09]-es kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Lába karmos, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

A választás indoklása:

- a) Azért a leginkább elfogadható, mert ahogy a kisfiú nézte a hiúzt letről felfelé, ilyen sorrendben láthatta meg az állat testrészeit.
- b) A szoba padlóján álló kisfiú alulról fölfelé, logikusan közeledik a nagyobb, észrevehetőbb momentumoktól a kisebb, apróbb részletekig.
- c) Az előző mondatban a szerző a *padlóról* és a hiúz *farkáról* beszél, azaz letről kezdi bemutatni a hiúzt. Így illeszkedik a szövegbe legjobban a kérdéses szövegmondat.

1.5. Ötödik helyen (3-3 választással) az alábbi variációk állnak.

1.5.1. A [2.17]-es kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Bundája foltos, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.*

A választás indoklása:

- a) Ebben a lineáris elrendezésben végig lehet kísérni a szemlélő szemével, hogy milyen is a hiúz: bundája, lába, fején a füle, bajusza, szája. A *szájra* vonatkozó összetevőnek mindenképpen a végére kell kerülnie, mert a többihez képest csattanószerű, megdöbbentő, nem közömbös jellemzők felsorolása.
- b) A *bajusza nagy macskabajusz* és a *halálos görcsben tátva maradt száj* egymás mellé kerülése feszültséget teremt, amelynek fontos tartalmi-jelentésbeli és főképpen stilisztikai szerepe van a szövegnek ezen a részén.
- c) Ha egy kisgyerek meglát egy számára ismeretlen állatot, akkor valószínűleg az egésztől halad a kisebb részletek felé.

1.5.2. A [3.05]-ös kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos, lába karmos.*

A választás indoklása:

- a) A hiúz bemutatásán túlmutat az az összetevő, amely a *halálos görcsre* utal, ezért a mondat hangsúlyos pozíciójába kell kerülnie, nem szerepelhet az általános jellemzők között.
- b) A kisfiú először a hiúz fejét láthatta meg. E mellett szól egyrészt a megelőző két szövegmondat sorrendje is: a mestergerendától a padlóig halad a kisfiú tekintete. Másrészt pedig az is valószínű, hogy a tátott száj hívhatta fel magára legelőször a figyelmet.

1.5.3. A [4.11]-es kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Lába karmos, bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.*

A választás indoklása:

- a) A megpillantott állat legjellemzőbb, legkarakterisztikusabb tulajdonságaival kezdődik a mondat, majd a kisebb részleteket írja le a kisfiú. Az *erős fogú szája* kezdetű tagmondatot valamelyest különálló egységnek kell tekinteni: vagy a mondat végére, vagy a mondat elejére kell tenni.
- b) A padló és az állat farka közötti távolságra hívta fel a szerző a figyelmet a 21. szövegmondatban. Így az állat szemlélése a lábnál, aztán följebb, a bunda, a fül, a bajusz leírásában fejeződhet be. Végül a legmegdöbbentőbb részletet említi az író, a halálos görcsöt, amely a 23. szövegmondatban szereplő rámutatással (*Hiúz*) még nagyobb hatásúvá fokozódhat.

1.6. A hatodik csoportban (2-2 választással) az alábbi variációk találhatók.

1.6.1. A [2.20]-as kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Bundája foltos, szőrpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.*

A választás indoklása:

- a) Az első összetevő a 19. szövegmondat globális képére utal, a második, harmadik és negyedik összetevő a 20. szövegmondat főnről lefelé pásztázó képét követi, az ötödik összetevő a legnagyobb meglepetést okozó látvány leírása.
- b) A szövegmondat a testi jellemzőket tartalmazza. A leírás sorrendjében pedig a legnagyobb szerepet, az első sorrendi helyet a legáltalánosabb dolognak kell kapnia, aztán jöhetnek az „apróságok”, és legutoljára az egyedi jellemző.

1.6.2. A [3.06]-os kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, lába karmos, bundája foltos.*

A választás indoklása:

- a) Az első összetevő a 21. szövegmondatban leírt, az óriási tetemre vonatkozó rácsodálkozás folytatása, a második és harmadik összetevő a fej leírását adja, a negyedik és ötödik összetevőben pedig tágul a látótér.
- b) Az első összetevő tartalmaz igei állítmányt, a többi összetevő nominális felsorolás.

1.6.3. Az [5.02]-es kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Szőrpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.*

A választás indoklása:

- a) A főnről haladó felsorolástól, mely a hiúzokra jellemző általános jegyeket tartalmazza, az utolsó összetevő elkülönül, mert ez csak erre a felfüggesztett hiúzra vonatkozik.
- b) Nem igazán lehet látni fontossági sorrendet az összetevők között, lehet szempont például az is, hogy a kisgyerek az állat fejét és a testét egymás után nézi meg. De annak a résznek, hogy *erős fogú szája* stb. a végén kell lennie, mert ez a legmegdöbbentőbb tulajdonsága a hiúznak, továbbá ritmikailag is ez a leghosszabb összetevő, nem lehet a szövegmondat belsejében.

1.7. A hetedik csoportba mindössze hét variáció került, melyek mindegyike más-más lineáris elrendezést mutat: 1.20, 1.23, 2.04, 2.15, 3.10, 4.05, 5.03.

Mivel mindegyikből csak 1-1 választás van, indoklásukat nincs mihez hasonlítanom. Ezért az eddig kialakult magyarázatokkal vetem őket egybe. Ennek megfelelően két fő csoportba sorolhatók. Valamennyiben érvényesül a térbeli, illetőleg az egész-rész elrendezés fontossága, de ötben ezeket a sorrendi elveket keresztezi az egyedi és általános jellemzés szempontjából az elkülönítés is. Így mindössze két variáció követi szigorúan a térbeli sorrendiséget, az egyik főnről lefelé ([5.03]), a másik lenről fölfelé ([2.15]) haladó következetességgel. Ebben a két választásban belső sorrendi helyen áll az egyedi jellegzetesség: *erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.*

A csoport további öt választásában a térbeli, illetőleg az egész-rész logikai szempontot háttérbe szorítja az egyedi jelleg kiemelése. A lineáris sorrendben az *erős fogú szája* kezdetű összetevő vagy a szövegmondat első eleme, vagy az utolsó helyen álló rész.

1.8. Összefoglaló rész, következtetések:

Az *el fog a d h a t ó s á g* érvei négy fő csoportba sorolhatók. (Vö. a 3/a táblázattal!) Az egyes fő csoportok szempontjai egymással kombinálódnak, de egyedüli érvként is előfordulnak. A fő csoportokon belül alpontokba gyűjtöttem a fő csoportra jellemző kiegészítő szempontokat.

1. Térbeli elrendezés: fentről lefelé haladva/lentről fölfelé haladva.
 - A térbeli elrendezést szövegösszefüggéssel indokolja.
2. Az egész-rész (nagyobb-kisebb) szempontja alapján történő elrendezés.
 - A szövegben leírt szituációval indokolja az elrendezést.
3. Általános és egyedi jellegzetességek szerinti elrendezés.
 - Érzelmi motivációval (megdöbbenés, rácsodálkozás) indokolt elrendezés.
 - Szintaktikai felépítéssel (igei állítmány) indokolt elrendezés.
4. Szintaktikai-ritmikai érvek a sorrendi elrendezésben:
 - a hosszúság-rövidség;
 - az igés-igétlen szerkesztés;
 - a ritmusból eredő feszültség;
 - az egymás mellé kerülő összetevők rímelésének szempontja.

2. Az *elutasítás* érveinek csoportjai.

Összevető elemzésemben továbbra is a csökkenő sorrendet követem, vagyis azokat a variációkat tekintem át mennyiségi adatok alapján, amelyekben van összehasonlítási lehetőségem a variációkhoz fűzött megjegyzésekben, indoklásokban. Nézzük az egyes csoportokat!

2.1. Az első helyen (4-4 választással) két változatot találtam.

2.1.1. Az [1.01]-es kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén.*

A választás indoklása:

- a) Az emberi megfigyelés nem így működik, a tekintet nem ugrál össze-vissza. Nincs benne fokozatosság, az elemek között semmiféle kapcsolatot nem lehet felfedezni.
- b) Nincs benne logikai csoportosítás, csak egymásra halmozva, esetlegesen követik az összetevők egymást.

2.1.2. A [3.09]-es kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz.* (Az indoklások összefoglalása előtt érdemes megjegyezni, hogy ezt a változatot négy hallgató ugyancsak beválasztotta a legjobbnak ítélt sorrendű szövegmondatok közé is.)

A választás indoklása:

- a) Nem kerülhet az első összetevő helyére ez a leglényegesebb, legkifejezőbb elem, mert a hiúz további leírása így unalmassá, csaknem lényegtelené válik. A leghangsúlyosabb résznek a mondat végére kell kerülnie.
- b) Ha a kisfiú mindjárt észrevenné az *erős fogú szájat*, a döbbenettől talán nem is folytatná tovább a minden hiúzra jellemző jegyek felsorolását. Ezért ez a tagmondat nem kerülhet sem a mondat elejére, sem pedig a belsejébe.

Két hallgató megjegyzése ennél a variációnál általánosítást is tartalmaz: minden olyan lineáris elrendezést rossznak ítélnék, amely a tárgyalt összetevővel (*erős fogú szája ...*) kezdődik.

2.2. Második helyen (3 választással) az [5.23]-as kódszámú szövegmondat áll. Összetevőinek lineáris sorrendje a következő: *Szőrpamacs a füle hegyén, lába karmos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bajusza nagy macskabajusz, bundája foltos.*

A választás indoklása:

- a) Azért rossz, mert össze-vissza figyeli meg az állatot: ha valaki észreveszi az állat száját, akkor a bajuszát és a fülét is, s csak utána pillant a lábára, illetve fordítva.
- b) Ebben a sorrendben semmi kötődés nincs az előző mondathoz, csak az utána következőhöz.
- c) Azért rossz, mert nem emelkedik ki az összetevők sorrendjéből az *erős fogú szája* kezdetű rész, amely ebben a szövegmondatban a téma. Ugyanis az kapcsolódik szervesen az előző részhez, hogy a mestergerendán egy halott állat látható. Az új információ pedig, vagyis a réma az állatot jellemző jegyek felsorolása, mely ahhoz a következtetéshez vezet, hogy ez az állat a hiúz. Tehát el kell különülnie a témának (*erős fogú szája ...*) és a rémának (a többi, leíró rész).

2.3. A harmadik csoportban (2-2 választással) összesen hatféle sorrendi variáció található.

2.3.1. Az [1.17]-es kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.*

A választás indoklása:

- a) Nincs semmi rendszeresség a megfigyelésben, ide-oda ugrál a megfigyelő tekintete.
- b) Nem lehet a szövegmondatot az állat bajuszával kezdeni, mert bár a fiú még nem látott hiúzt, s a bajusza különös neki, de mégsem olyan könnyen észrevehető, hogy ezt láthatná meg először.

2.3.2. Az [1.18]-as kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Bajusza nagy macskabajusz, lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos.*

A választás indoklása:

- a) Rossz, mert ez a szemléltetés teljesen vibráló tekintetre utal, és mert az apró dolgok tűnnek fel először.
- b) Nincs semmiféle logikai sorrend az összetevők között, és a mondat végén nem érződik a lezárttság.

2.3.3. A [2.09]-es kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén.*

A választás indoklása:

- a) Nincs logikailag felépítve, tehát semmilyen sorrendet nem követ.
- b) Mindenképpen rossz, ha az *erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben* tagmondat nem a mondat végén áll.

2.3.4. A [4.05]-ös kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, szőrpamacs a füle hegyén, bundája foltos, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben.*

A választás indoklása:

- a) Rossz, mert az apró részletek kerülnek előtérbe, nem a nagybóltól halad a kisebb részek felé.
- b) Teljesen értelmetlen a sorrend, ugrál a tekintet.

2.3.5. A [4.24]-es kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Lába karmos, szőrpamacs a füle hegyén, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, bajusza nagy macskabajusz.*

A választás indoklása:

- a) A szemlélő tekintete össze-vissza csapong; így nem tudni, melyik a lényeges, melyik a lényegtelen a tulajdonságok közül. Nem válik szét az általános tulajdonság az egyeditől.
- b) Nincs benne semmiféle logikai felépítettség, követhető sorrend.

2.3.6. Az [5.03]-as kódszámú szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezése: *Szörpamacs a füle hegyén, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, bundája foltos, lába karmos.*

A választás indoklása:

- Következtelen a sorrend, mert nem tesz különbséget az általános és egyedi tulajdonságok között.
- Ha az ember egy festményt vagy bármilyen képzőművészeti alkotást figyel meg, akkor először az egészret nézi, és csak azután tér rá a részletekre. A totális felől haladunk a részletek felé.

2.4. Ebbe a csoportba 31 sorrendi változat tartozik. Az ezekhez írt indoklásokat külön-külön nem tekintem át. A felsorolt érvek azonban felhasználhatók az általánosan megfogalmazható szempontok megerősítésére. Érdemes elgondolkodnunk azon, hogy a 31 legkevésbé elfogadhatónak tartott egyedüli választással szemben mindössze 7 leginkább elfogadhatónak ítélt egyedüli válasz található.

Az elfogadhatatlannak ítélt 31 szövegmondat a következő:

- az 1-es csoporton belül: 05, 08, 10, 11, 15, 20, 24;
- a 2-es csoporton belül: 01, 11, 13, 15;
- a 3-as csoporton belül: 02, 04, 05, 12, 16, 20, 21;
- a 4-es csoporton belül: 01, 12, 13, 20, 22, 23;
- az 5-ös csoporton belül: 06, 08, 13, 16, 17, 19, 23, 24.

2.5. Összefoglaló rész, következtetések:

Az elutasítás érvei öt csoportba sorolhatók. (Vö. a 3/b táblázattal!) Az indoklásokban azonban ritkán találok a csoportok kombinálódásával. A legtöbb hallgató elégségesnek tartott egyetlen, általa fontosnak ítélt elutasító érvet megfogalmazni.

- Nincs térbeli vagy logikai rend az összetevők sorrendjében (ugrál a tekintet).
- Nem különül el az állat általános és egyedi sajátága a sorrendben.
- Lényegtelen tulajdonsággal (apró részlettel) kezdődik az összetevők sora.
- A leghangsúlyosabb elem nem a szövegmondat végén áll.
- Rossz az adott sorrend szövegtani beszerkesztődése, azaz nem jó az előző és a következő szövegmondatokkal való kapcsolata.

Az elfogadás érveinek mennyiségi adatai:

Azonosító sorszám	Térbeli elrendezés				Egész-rész (nagyobb-kisebb) elrendezés		Általános és egyedi sajátság szerinti elrendezés			Szintaktikai-ritmikai szempontok			
	Főnről lefelé		Lentről fölfelé			Szövegbeni szituáció szerepe		Érzelmi moti- váció szerepe	Szintaktikai felépítés szerepe	Hosszú- ság- rövid- ség	Igés- igétlen szer- kesztés	Ritmusból eredő feszültség	Rímelés kérdése
		Szöveg- össze- függés		Szöveg- össze- függés									
1.					+						+	+	
2.			+	+									
3.	+	+											
4.			+				+	+					
5.	+	+	+				+						+
6.					+					+	+		
7.	+										+		
8.			+										
9.	+						+	+					+
10.					+	+							
11.					+		+	+					

12.			+		+		+	+					
13.							+	+	+				+
14.			+	+			+	+					
15.							+		+	+	+		
16.	+		+	+			+		+				
17.							+		+				
18.					+	+	+		+				
19.					+		+		+				
20.			+				+	+					
21.			+				+	+					
22.							+		+	+	+		
23.					+		+						
24.							+	+					
25.					+		+						
26.							+	+					
27.					+		+				+		

3/a táblázat

Az elutasítás érveinek mennyiségi adatai:

Azonosító sorszám	Nincs térbeli vagy logikai rend	Nem különül el az általános és az egyedi sajátosság	Lényegtelen (apró részlet) áll első helyen	A szövegmondat végén áll a leghangsúlyosabb elem	Rossz a beszerkesztődés a szövegbe
1.				+	+
2.			+		+
3.	+	+			
4.	+		+		
5.	+	+	+		
6.	+			+	
7.	+				
8.	+			+	
9.	+		+		+
10.	+	+		+	
11.		+		+	
12.	+				
13.	+				
14.	+				
15.		+			+
16.				+	
17.	+				
18.	+	+			
19.	+				
20.		+		+	
21.	+		+		
22.	+	+			
23.	+	+			
24.	+				
25.	+				
26.	+	+			
27.	+			+	

3/b táblázat

Tűnődés a linearitás kérdésein – Utószó –

Szikszaíné Nagy Irma

1. A linearitás fogalma a szakirodalomban két jelentésben használatos: „Fogalmi tartalmában egy kettősséggel kell számolnunk. Egyrészt azzal, hogy a linearitás szövegszerkezetet alakító, strukturáló eljárás, módozat, aminek a jelzésére a linearizáció lehetne a legjobb műszó (ez azonban alig fordul elő, l. pl. Van Dijk: 1972. 229; Grimes: 1978. 129; Enkvist: 1978. 177). Másrészt pedig azzal, hogy ennek az eljárásnak, módozatnak az eredménye a linearitásnak, lineárisnak nevezett sajátosság, szövegszerkezetek helyzeti összefüggésrendje, aminek tér- és időbeli irányultsága, továbbá szervezettsége (rendezettsége, strukturáltsága) van” (Szabó Zoltán 1996: 303).

2. A linearitás két megnyilvánulása: a szórend és a mondatrend a mondatgrammatikának sokat vizsgált kérdése. A klasszikus nyelvtan többnyire a már kész irodalmi vagy írásban rögzített mondatformákból igyekszik levonni a sorrendre vonatkozó törvényszerűségeket, amelyeket a hangsúllyal hoz kapcsolatba. A generatív grammatika mondatvariánsokat teremt annak kipróbálására, hogy milyen mondatok grammatikálisak, és milyenek nem felelnek meg a felszíni elrendezésnek a grammatikalitási szabályoknak. A strukturalista nyelvtanok szellemében a prágai nyelvész kör kutatói és különösen Daneš a mondat standard (azaz grammatikai-mondatrészi) tagolásával szemben a mondat hírértékétől függő aktuális mondattagolást vizsgálja, azaz a hangsúllyal összefüggésben levő szórendet.

Valójában a klasszikus és a modernként emlegetett grammatikák következtetései egybehangzók: ami lényeges, ami újszerű, az hangsúlyos, tehát a hírértéktől függő hangsúly és a szórend között szoros összefüggés van.

A mondatant továbbfejlesztő Deme László *Mondattani sajtságok gyakorisági vizsgálta* című monográfiájában szövegrészként vizsgálta a mondatot, kimutatva benne a kontextuális függés jegyeit, így az általa felfedett jellemzők a mondatnak mint szövegelemnek is sajátosságai, tudva azt, hogy a mondatnak a kontextuális függésben való vizsgálata fontos és hasznos eredményeket hoz konstrukcionális és aktuális jellemzőinek: a hangsúllynak és a szórendnek a megismerésében (Deme 1971: 26–27). Deme több közleményében is megfogalmazta: „A mondatot nemcsak megszerkesztettsége jellemzi, hanem beszerkesztettsége is. Ettől lesz a szöveg szöveg. A beszerkesztettséget az önálló mondatok egymáshoz kapcsolódása biztosítja” (1975: 129). Külön tanulmányban is felhívta a figyelmet Deme arra, hogy a mondat hangsúlyozásának kialakításában meghatározó szerep jut a szórendnek (1964: 11–35). — A magyar mondatrend kérdéseit vizsgálva Rácz Endre *A többszörösen összetett mondat altípusai a magyar nyelvben* című dolgozatában nagy rendszerességgel állapította meg a nyelvünkre vonatkozó szabályszerűségeket (1965). — Wacha Imre 1973-ban a *Nyelvtudományi Közlemények* 75. számában *Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközeinek rendszere és összefüggései* című tanulmányában részletesen kifejtette, hogy a mondatfonetikai eszközökön kívül a kutatást ki kell terjeszteni a szövegfonetikai eszközökre és összefüggéseikre is, és az egy évvel később született dolgozatában (1974) pedig már rá is irányította a figyelmet az akusztikus jegyeknek a szövegalkotáshoz és a beszélő szándékához fűződő szoros kapcsolatára. — A generatív grammatika szellemében munkálkodó É. Kiss Katalin bebizonyította, hogy a topikra és fókuszra épülő mondat szerkezet meghatározza a mondat elemeinek felszíni szerkezetét (1983, 1992: 79–177, 1998: 17–184).

Magában a magyar nyelvű szövegtanban sem előzmények nélküli ennek a kérdéskörnek a kutatása, hiszen Békési Imre több dolgozatát (1975–1976, 1976, 1983) is ennek a kérdéskörnek szentelte. Elképzelésének magva Deme funkcionális mondatelméletére épül, vagyis „a beszerkesztettség függvényében álló megszerkesztettség elve nemcsak a különféle szerkezetű mondatokra érvényes, hanem a mondatokból felépülő, mondat feletti szövegszerkezeti egységekre is” (Békési 1986: 18). — Elekfi László pedig sok szempontból: kommunikációelméleti, stilisztikai és grammatikai összevetéssel vizsgálta dolgozataiban (1964, 1967, 1973) az aktuális mondattagolás kérdéskörét, sőt egész monográfiát szánt Petőfi versmondatai aktuálistagolás-vizsgálatának (1986). — Petőfi S. János két írásában is foglalkozott a lineáris elrendezés metodológiai és elemzési kérdéseivel (1984, 1985).

Mivel tehát a témának jelentős szakirodalma van a magyar nyelvben is, ezek után mi újat hozhat még ezen a téren a kutatás? Ennek a kötetnek a problémafelvetése két szempontból is eltérő az előbbieken vázoltaktól. Egyrészt a téma megközelítésének módjában, mivel túllépve a mondatgrammatikán a szöveg felől közelíti meg a kérdést, másrészt módszerében is különbözik, hiszen egyfajta játékkal teszi próbára a magyar beszélők nyelvi kompetenciáját, azaz egy létező szöveg törölt elemeinek (szavainak-szintagmáinak, illetve tagmondatainak) sorrendjét kell kikövetkeztetniük, azaz rekonstruálniuk kell jó filológus módjára a szöveget.

3. A linearitás kérdése vonatkozhat egyrészt a szövegmondat mondatrész értékű elemeinek sorrendiségére, azaz a szórendre, másrészt a szövegmondat tagmondatainak sorrendjére, vagyis a mondatrendre, harmadrészt a szöveg mondatainak egymásutániságára.

Ez a kötet az első két kérdéskörrel foglalkozik, méghozzá úgy, hogy a szórend kérdéséhez két feladatot is kapcsol, vagyis az I. feladat egy tagmondat, a II. egy teljes szövegmondat mondatrész értékű elemeinek sorrendjét, a III. pedig mellérendelő tagmondatok sorrendiségét vizsgálhatja.

A feladatokban megadott szórendi variációk nemcsak grammatikailag, hanem szemantikailag is helyes mondatok, illetve tagmondatok. A szövegbe illőség szempontjából viszont különböznek ezek a jól formált, azaz megszerkesztett mondatok, tagmondatok, hiszen a szövegbe való beépítésük, vagyis beszerkesztésük éppen lineáris elrendezésük miatt nem egyformán lehetséges.

Ez a kötet a Petőfi S. János főszerkesztőtől megszabott feladatok révén a jelzett két grammatikátípus és elemzési módszer közé helyezhető el, mivel nem a már kész mondat mondatrész értékű elemei sorrendjének, azaz lineáris elrendezésének magyarázatára készített, de nem is szövegtől független mondatváltozatoknak az elemzésére, hanem manipulált átrendezések felkínálásával a beszélő nyelvtudás-ismeretét, azaz szabálytudását s ugyanakkor nyelvképességét, mondatot létrehozó-átalakító képességét vizsgálhatja, de a szöveggörnyezet megadásával le is szűkíti a lehetőségek közötti választások körét. Nemcsak azt gondoltatja végig, hogy elvben milyen lineáris elrendezések lehetségesek a megadott elemekből, hanem a konkrét szöveggörnyezetbe, illetve az adott műben megjelenített szituációba illőséget is analizáltatja. A kérdés tehát az, hogy változatlan kontextus fenntartása mellett változó szórenddel vagy mondatrenddel melyek a legelfogadhatóbb, azaz a szövegbe beszerkeszthező mutató, illetve melyek a legelfogadhatatlanabb, vagyis a szövegbe építhező nem mutató mondatvariánsok, és milyen grammatikai, szemantikai, pragmatikai, stiláris, műfaji és prozódiai érvek támogatják meg ezek kiválasztását.

4. A kötetben a linearitás kérdésköréhez kapcsolódó feladatok A. és B. típusúak.

Az A. típuson belül minden egyes feladatra (I., II., III.) két kutató vállalkozott. Az általuk készített elemzések grammatikai, szövegtani felkészültségre alapozott fejtegetéseket tartalmazó írások, amelyek a következő kérdésekre is választ próbálnak adni: Mi szabályozza vagy mik szabályozzák a szavak, tagmondatok és szövegmondatok lineáris elrendezését? Milyen fókig irányítja a magyarul beszélőt a nyelvi kompetenciája a lineáris elrendezés megítélésében az egzakt szabályok ismerete híján? Miféle latens elemei feltételezhetők nyelvtudásunknak, amelyek a lineáris elrendezés elfogadását vagy elutasítását kiváltják? Létezik-e (létezhet-e) abszolút biztos döntés a lineáris elrendezést illetően?

Más jellegű munka hárult a B. típusú feladatokat megoldó főiskolai-egyetemi hallgatókra, akik a szöveghelyek pótlásakor a lineáris elrendezési variációk közül a legelfogadhatóbbat és a legkevésbé elfogadható nagyrészt intuitív indoklással választották ki. Az ő feladatmegoldó-tevékenységük többnyire az ösztönös nyelvi kompetenciára hagyatkozó próbálgatások szintjén mozog, vagyis megokolásaik a nyelvtan általánosan művelt emberek véleményét tükrözik vissza. A hallgatói válaszokat ismertető cikkek (B. Fejes Katalin, Dobi Edit, Vass László) rögzítik, esetleg tipizálják a megokolásokat, sőt esetleg azokat megjegyzésekkel ki is egészítik.

4.1. A I. feladat megoldására vállalkozók egy szövegegységből kitörölt tagmondat több feltételezhető lineáris elrendezését tanulmányozták a szemantikai elfogadhatóság és a szövegösszefüggésbe illőség szempontjából.

Hogy melyik szórendi variáció felelhet meg leginkább és legkevésbé Áprily Á. *hiúz* című novellája nyolcadik szövegmondata első tagmondatának, erre a kérdésre Skutta Franciska a lineáris elrendezésnek a tematikus progresszióval való összefüggése alapján ad választ *Tematikus progresszió és lineáris elrendezés* című tanulmányában. A szerző a dolgozat első részében magát a tematikus progressziót és a hozzá kapcsolódó szövegtani fogalmakat (téma, réma, fókusz) tisztázza. Ezt követően részletesen

taglalja a szöveg kérdéses mondatát megelőző mondatok aktuális tagolását és azok funkcióját. — A különböző sorrendi variációkban megadott mondatváltozatokon túl arra is tekintettel van: milyen szórendi lehetőségeket nem kínált fel a feladat. Így jut el a dolgozatíró gondolatmenetében oda, hogy a megadott, meglehetősen sok hasonlóságot mutató változatokat ne egymástól függetlenül, hanem egymáshoz viszonyítva elemezze a lehetséges jelentésváltozatok függvényében, nagyon célszerűen a novella szereplőinek és olvasóinak befogadását is nyomon követve.

Wacha Imrének *A prozódia szerepe a lineáris elrendeződés kialakulásában* című tanulmányából — amely az I. feladatra ad választ — egyértelműen kitűnik, hogy ő a lineáris elrendeződés vizsgálatában kitüntetett szerepet szán a prozódiának: a mondatritmusnak és a hangsúlyozásnak. Kiindulópontja (Deme kifejezéseivel) a szövegmondat(egység) meg- és szerkesztettségének a ténye. A szerző elemzésében először a feladatban megadott tagmondat hat szórendi variációját boncolgatja hangsúlyozás szempontjából, megállapítva, hogy mindegyik tartalmaz főhangsúlyos elemet, és fejtegetése igazolására négy ellenpéldát is felhoz mint a szövegösszefüggésbe nem illő változatot. Magát a feladatban megadott hat mondatvariánst alapvetően két verzióra vezeti vissza, mivel úgy érzi, hogy a *bele* szófajiságán fordul meg a mondat mondatrészi tagolása és hangsúlyozása. Magyarázataiban először a szöveggörnyezetükből kiszakított egyes mondatok értelmét, jelentéstartalmát veszi szemügyre a szövegelőzmény figyelembevétel nélkül, a mondat szórendjéből következtetve információs viszonyaira. Ezt követően a mondatváltozatokat szövegbe szerkesztett szövegmondatokként vizsgálja, és alapos vizsgálódással vezeti el az olvasót a leginkább elfogadhatónak tartott változatig.

Dobi Edit *A lineáris felszíni struktúrák vizsgálata Áprily Lajos A hiúz című elbeszélésének öt bekezdése alapján* című dolgozata a kötetnek azok közé az írásai közé tartozik, amelyek csoportos kísérlet eredményeit elemzik. A szerző úgy építi fel dolgozatát, hogy a hallgatói megokolásokhoz saját megjegyzéseit, kiegészítéseit is hozzákapcsolja. A hallgatók választásaiból és főként az azokhoz fűzött indoklásaikból az tűnik ki, hogy a szöveggörnyezettől való függőséget tartják meghatározó elemnek. Magyarázataikból az is szemléletesen kirajzolódik, hogy milyen nyelvre és nem nyelvre vonatkozó ismeretekre támaszkodnak a lineáris elrendezések megítélésükor. A szerző hangsúlyozza, hogy egy szövegmondat szövegben való aktuális megformáltságára és ezáltal mondatrész értékű elemeinek a lineáris elrendezésére is mind az adott kontextus, mind az aktuális kommunikációs szituáció hatással van. Elemzésében generatív szemléletű megközelítéssel ábrázolja a mondatösszetevőket, majd a fókusz hangsúlyozását kommentálja és az ezzel járó intonációt.

4.2. A II. feladat elvégzésére vállalkozók egy szövegegységből kiemelt teljes, egyszerű szerkezetű mondat lineáris elrendezését elemzik mind az elfogadhatóságot, mind pedig a kontextusba illőséget figyelembe véve.

Kocsány Piroska *Szórendváltozatok a szövegben: melyik az „igazi”?* című dolgozatában abból — az első pillanatra talán meglepő — igazságból indul ki, hogy egy bekezdés első mondata jobban kötődik a következő szövegrészlethez, mint a szövegelőzményhez. Éppen ezért a szerzőnek variánsok közötti választását az motiválja, hogy a szövegben milyen folytatás következik. — Kocsány Piroska először is evidenciákra hivatkozik: grammatikai, konkrétan mondattani és prozódiai szabályokra, mint amelyek meghatározzák a mondat szórendjét, és azt tartja feltérképezendőnek, hogyan írják felül a mondattani kereten belül érvényesülőket az azokon túlmutató prozódiaiak.

Szikoráné Kovács Eszter *Egy elfogadhatónak minősíthető prózarészlet-vehikulum létrehozása* című írásában szintén a II.A feladat megoldására vállalkozott. Dolgozatában arra a következtetésre jut, hogy az Áprily-szöveg törölt 13. szövegmondatában levő három helyjelölő funkciójú elem sorrendisége hírérték és hangsúlyviszonyok alapján ítélté elfogadhatónak vagy kevésbé elfogadhatónak.

Vass László *Egy adott verbális szöveg formációjával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlat* című írásában arról ad számot, hogy tizenöt magyar szakos főiskolai hallgató miként végezte el a II.B feladatot. Erről a szerző az indoklások közlésével híven ad számot, és emellett szemléletes táblázatba foglalja a hallgatói megoldásokat aszerint, hogy mit tartanak leginkább és legkevésbé elfogadhatónak. Kimutatásában szembejövő az a tény, hogy a többség ugyanazt a mondatot tartja a leginkább elfogadhatónak, ugyanakkor viszont nagy a szóródás a legkevésbé elfogadhatónak ítélt mondat kiválasztásakor.

4.3. A III. feladat megoldását vállalók egy szövegegységből kiemelt, öt mellérendelő tagmondatból álló mondategész tagmondatainak lehetséges lineáris elrendezését vizsgálták az elfogadhatóság, azaz a kontextusba illőség alapján.

Domonkosi Ágnes *Tagmondatnyi (mondategységyi) szövegmondat-összetevők lineáris elrendezhetőségének kreatív megközelítése* című dolgozatában úgy véli, hogy a referenciális, sőt az értelmi jelentés szintjén is elképzelhető mondatnak minősül a megadott 120 lehetséges variáció mindegyike, mivel a tagmondatok kötőszó nélkül kapcsolódnak, és nem tartalmaznak sorrendiséget befolyásoló korreferáló elemeket, sőt egy adott dolog egységben és egy időben jelenlevő sajátosságaira vonatkozóan egyaránt új információt hordoznak. Viszont a kommunikatív jelentést tekintve ezek a variánsok nagymértékben különböznek. — A szerző szerint az elfogadhatóság mértékét a leírás különböző szempontok által irányított menete, illetve szintaktikai és ritmikai sajátosságok határozzák meg. A leírás menetének szokás szerint valamilyen deskriptív sémához kell igazodnia: követhet egy térben adott irányt; haladhat egy átfogó képzettől a részletek felé vagy fordítva; illetve haladhat az egyeditől az általános felé vagy fordítva. A szerző e szempontok alapján vizsgálja és minősíti a különböző variációkat, kiválasztva a legkevésbé és leginkább elfogadhatókat.

Petőfi S. János ugyanennek a feladatnak a kapcsán azzal az általános kérdéssel foglalkozik című tanulmányában, hogy milyen elemek határozhatják meg egy egymástól szintaktikailag független, azaz mellérendelt tagmondatokból álló szövegmondatban a tagmondatok sorrendjét. Hogy erre a kérdésre választ találjon: egyrészt elemzi az egyes tagmondatok logikai struktúráját — elsősorban Elekfi kategóriáit alkalmazva —, és megpróbál azokból sorrend-meghatározó kritériumokat levezetni; másrészt vizsgálja a tagmondatok lehetséges egymásutánjainak ritmikai struktúráját mint lehetséges kritériumalkotó elemet; és végül analizálja a percepciók folyamatok feltételezhető hatását az elrendezésekre, és annak alapján törekszik meghatározó jegyeket megfogalmazni. Ezekkel az ismérvekkel kapcsolatban azután azt a kérdést is felveti, hogy ezeknek „hármasszűrővé” formálásában milyen hatással van/lehet az elemzés eredményeire az egyes kritériumok „szűrőbeli” sorrendje. — Ami tanulmányában különösen figyelmet érdemel, az egyrészt a kritériumok „szűrőként” való felfogása, másrészt az „arany metszés” alkalmazása a metrikai szerkezet elemzésében.

B. Fejes Katalin a III.B feladattal foglalkozó egyetemi hallgatóinak feladat-megoldásáról *A kommunikatív jelentés vizsgálata egy szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezésében* című dolgozatában jól áttekinthető képet rajzolt, mert a hallgatói magyarázatokat a megadott lineáris elrendezések elfogadhatósága vagy elutasítása szerint rendszerezte, és az elfogadást és elutasítást megalapozó érveket tipizálva, mennyiségi adatok alapján táblázatosan össze is foglalta. Összesítéséből kitűnik, hogy a hallgatói döntéseket a térbeli, az általános és az egyedi sajátosságok szerinti elrendezés, azaz logikai-szemantikai jellemzők motiválták: az egész-rész (a nagyobb kisebb), a lényeges-lényegtelen elemek sorrendje, illetve szintaktikai-ritmikai szempontok: hosszúság-rövidség, ígés-ígétlen szerkesztés, ritmikusság, rímelés.

5. A kutatási feladatra vállalkozó szerzők bár jobbra más-más oldalról közelítették meg vizsgálati anyagukat, mégis levonhatók a kötet dolgozataiból bizonyos általánosítható elméleti és módszertani következtetések.

5.1. Mivel lényeges különbség mutatkozik az első két feladatnak és a harmadiknak a megoldási módja között, ezért mindenképp különválasztva érdemes a rájuk vonatkozó megállapításokat összegezni.

Az egyszerű mondat és egyetlen tagmondat elemeinek lineáris elrendezésekor nyilvánvaló annak kontextusfüggősége, sőt az is, hogy a sorrendiség a szövegben vázolt szituációnak is függvénye. Ennek több jele van: prozódiai és aktuális mondattagolási. Közismert tény ugyanis, hogy a szórend, a téma-réma tagolás és a szupraszegmentális elemhasználat szervesen összefügg. A szövegmondat hangsúlyviszonyait (főhangsúlyos, átlagos, emelt vagy kisebb erejű nyomatékait) információs viszonyai határozzák meg, azaz nyilvánvaló, hogy a kisebb-nagyobb hírérték, azaz hírértékrend függvényében vonzzák a szavak magukra a kiemelő hangsúlyt szemben az elhangsúlytalanodókkal. Az entrópia adódhat értelmi, logikai vagy érzelmi okból. Ugyanakkor viszont a grammatikai meghatározottság: a mondatrészek sorrendje is nyomatékos vagy nyomatéktalanná teszi a szövegmondatot: az igei állítmány vagy az igei állítmány előtti fókuszpozíció mondathangsúlya kiemelt hangerőtöbblettel jár, illetve a jelentéstartalom éreztetésére a mondatot indító szónak is kitüntetett szerep jut hangsúlyozáskor.

A lineáris elrendezések közül „... az a változat lesz elfogadható, melynek kommunikatív jelentése összhangban van a szöveggörnyezetben megvalósuló tematikus progresszióval, s amely ugyanakkor stílusában, hangnemében sem üt el a szöveg egészétől” (Skutta 31), „... az elbeszélésnek olyan általánosabb műfaji jegyei, mint a szereplők (s különösen beszédmódjuk) jellemzése, a különböző nézőpontok érvényre juttatása vagy az elbeszélő stílusa erőteljesen befolyásolják, sőt talán meg is határozzák a szövegben kialakuló — s a lineáris elrendezések változatosságában megnyilvánuló — tematikus progressziót” (Skutta 33).

A beszerkesztettségre és belső hallással a mondatprozódia figyelemmel lehet sikeres a legelfogadhatóbb mondatvariáns megtalálása (Wacha).

Egy szövegmondat kapcsolódása nem kizárólag az előzményhez nyilvánvaló, hanem a folytatáshoz is. Ez egyértelműen kitűnik a grammatikai/mondattani és a prozódiai szabályok megtartása, illetve „felülírása” kapcsán (Kocsány).

Talán nagyobb hangsúlyt kaphatott volna a dolgozatokban a grammatikának több felismerése: az igei állítmány mondatsszervező szerepe, az igekötők preferált helye preverbális pozícióban (Pléh 1998: 198), a horizontális vonzás, azaz a mondatrészek közötti függés (Fónagy 1992: 80), a magyar mondat-egészben a szintaktikai szerkezet és az intonációs tagolás összefüggése (Varga 1989: 241—278), illetve a magyar alapszórendnek a kérdéses szövegegységben megvalósulása, különös tekintettel a pszichikai tényezőkre.

Az elemzések azt jelezték, hogy azonos módon vizsgálható egyetlen egyszerű mondat és egy tagmondat mondatrész értékű elemeinek lineáris elrendezése, mert ezek az elemek nemcsak mondatként megszerkesztettek, hanem egyben a szövegbe is beszerkesztettek.

A lehetséges variációk közül a kizárás lépései módszeresen követhetik egymást (Skutta nyomán):

- először zárható ki a jelentése miatt a kontextusba nem való,
- másodszor az érzelmi hangoltsága következtében nem megfelelő,
- harmadszor a tematikus progresszióba nem illeszkedő,
- és végül a stílusban nem adekvát.

A kizárás folyamatának e lépései után az értelmi, logikai és érzelmi hangsúly által megtámogatott variáns a szövegbe illő.

5.2. Az aszindetonos kapcsoltságú többszörösen összetett mondat mellérendelő tagmondatai sorrendiségének megítélésével kapcsolatban is több lényeges megállapítás született.

Egyrészt fogódzó lehet az ilyen típusú lineáris elrendezés megítélésében a logikai és a ritmikai struktúrának, illetve a percepció folyamatnak mint a kritériumrendszernek „hármasszűrőként” való felfogása, másrészt eredményre vezethet a metrikai szerkezet elemzésében az „arany metszés” alkalmazása (Petőfi S. János).

A kommunikatív jelentés szempontjából a referenciálisan elfogadható tagmondat-elrendezések közül jobban és kevésbé elfogadhatónak tűnő variánsok adódnak, és ilyenkor „az elfogadhatóság mértékét elsősorban egyrészt a leírás különböző szempontok által irányított menete, [...] másrészt egyes szintaktikai és ritmikai sajátosságok határozzák meg” (Domonkosi 88), illetve ezek növelhetik vagy csökkenthetik az elfogadhatóság mértékét. Valóban nem elhanyagolható tényező a szövegműfaj technikája, vagyis az, hogy a novellai leírás az észlelés szabályszerűségeivel kapcsolható egybe, azaz azzal, ahogy a deskriptív sémák strukturálódnak.

6. Több elméleti és módszertani kérdést viszont továbbra is felvet a nyelv különböző szintjein jelentkező lineáris elrendezések megítélése. Különösen pszichológiai megközelítéséből nincs kellően tisztázva: miféle döntés haladhat át az agyban a variánsok közti választáskor; milyen tudatban elraktározott információk lépnek működésbe, amikor elfogadunk vagy elvetünk egy-egy nyelvi variánst; miféle pszichikai folyamatok irányítják az érvelési folyamatot, az öngazolási struktúrákat. — Módszertani dilemmaként az is felvetődik, hogy milyen irányba kellene terelni az argumentációt.

7. Mind a hallgatói, mind a tanári elemzések egyszerre szövegalkotás- és befogadás-magyarázatok. Hiszen a magyarázatokat kész és lezártnak tekinthető szöveg rekonstruálása előzi meg, a dolgozatokban pedig visszatükröződik az egyes szövegváltozatoknak az elfogadhatóság foka szerinti mérlegelésekor a szövegalkotás ösztönösségét ellenőrző mechanizmusok működésbe lépése. Így a megközelítések egyrészt

grammatikai tudásból fakadó tudatos indoklások, másrészt az ösztönös megérzést igazolni kívánó argumentációk.

Ez a kötet kapcsolódott tehát a különböző grammatikatípusokhoz és azok módszeréhez, de tanulmányírói a szöveg felől közelítve igyekeztek továbbgondolni a szövegmondat linearitásának kérdéseit anélkül, hogy lezártak lehetne tekinteni az ebben a témakörben végzett vizsgálatokat.

Irodalomjegyzék:

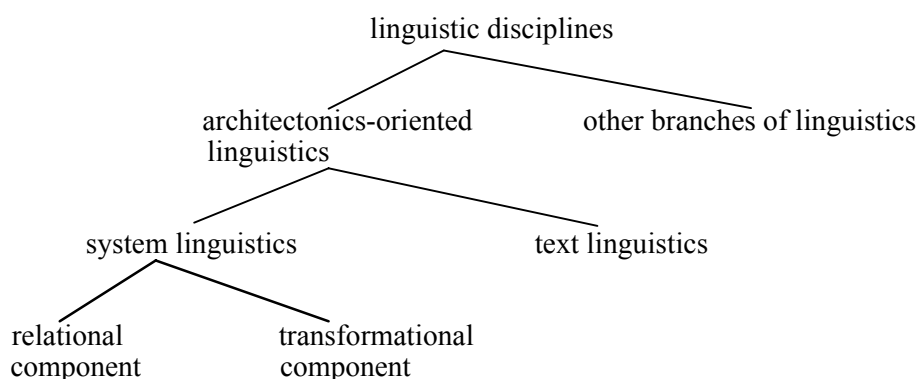
- Békési Imre 1975—1976. A mondatok sorrendjének és logikai kapcsolásának összefüggése négymondatos beszédművekben. *Néprajz és Nyelvtudomány* 19—20: 311—329.
- Békési Imre 1976. A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének kísérleti vizsgálatáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 11: 15—25.
- Békési Imre 1983. A sorrend szerepe a komponensek beszerkesztésében. In: Rácz Endre—Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó. Budapest. 15—30.
- Békési Imre 1986. *A gondolkodás grammatikája*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Deme László 1964. Szórendi problémák az értekező prózában. *Műszaki Nyelvőr* 11—35.
- Deme László 1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Deme László 1975. Bevezető. A szövegalkotás szerkezeti-szerkesztési kérdései. In: Deme László (összeállította): *Szónokok, előadók kézikönyve*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 9—24, 116—51.
- Elekfi László 1964. Az aktuális mondattagolás egyik alapformája a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények* 66: 331—370.
- Elekfi László 1967. A racionális mondattagolás stilisztikai szerepe Petőfi verseiben. *Nyelvtudományi Értekezések* 58: 434—439.
- Elekfi László 1973. Közlélmélet, grammatika, aktuális mondattagolás. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 9: 65—85.
- Elekfi László 1986. *Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése*. (Különös tekintettel az aktuális mondattagolásra) Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fónagy Iván 1992. A költői kutatásról. In: Petőfi S. János—Békési Imre—Vass László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*. JGYTF Kiadó. Szeged. 6: 77—117.
- É. Kiss Katalin 1983. A magyar mondat szerkezet generatív leírása. *Nyelvtudományi Értekezések* 116.
- É. Kiss Katalin 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. 79—177.
- É. Kiss Katalin 1998. Mondattan. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó. Budapest. 17—184.
- Petőfi S. János 1984. Szövegkompozíció makro- és mikroszinten. Metodológiai megjegyzések a kompozíció kohezív szerkezetének elemzéséhez. *Híd* 856—873.
- Petőfi S. János 1985. Szövegszerkezet és jelentés. Kosztolányi „Akarsz-e játszani?” című versének elemzése. *Híd* 1313—1329.
- Petőfi S. János 1997. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. *Officina Textologica* 1.
- Pléh Csaba 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben. Pszicholingvisztikai kísérletek és modellek*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Rácz Endre 1965. A többszörösen összetett mondat altípusai a magyar nyelvben. *Nyelvtudományi Értekezések* 46: 85—92.
- Szabó Zoltán 1996c. Stílusirányzati sajátosságok lineáris szövegszerkezetben. In: R. Molnár Emma (szerk.): *Absztrakció és valóság*. JGYTF Kiadó. Szeged. 303—311.
- Varga László 1989. Szintaktikai szerkezet és intonációs tagolás a magyar mondategységben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17: 241—278.
- Wacha Imre 1973. Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközeinek rendszere és összefüggései. *Nyelvtudományi Közlemények* 77—102.
- Wacha Imre 1974. Az elhangzó beszéd főbb akusztikai stíluskategóriái. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 10: 203—216.

Officina Textologica 3.

Towards the analysis of the linear arrangement
of text sentence constituents
(Analysis of Hungarian language texts)

0. *Officina Textologica*, a new periodical by the Publishing House of Lajos Kossuth University of Debrecen, has been originated in order to contribute to the elaboration of a text linguistic – textological method for analysing text sentences. (As regards the main functions of this periodical, see its first issue: János S. Petőfi, *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram* [= A polyglot research program in textology / text linguistics]. *Officina Textologica* 1. 1997.)

As far as linguistics is concerned, we should draw a clear distinction between the so-called architectonics-oriented linguistics and other branches of linguistics (e.g. psycholinguistics, ethnolinguistics, sociolinguistics) on the one hand; and, within the scope of architectonics-oriented linguistics, we should separate system linguistics and text linguistics on the other hand. Moreover, system linguistics should be divided into two components: the relational component and the transformational component, respectively. The system of linguistic disciplines outlined above can be illustrated in a tree-like diagram as shown in **Fig 1**:

(Fig. 1)

1. *Architectonics-oriented linguistics* deals with the lexicogrammatical structure and formation, as well as prosodic, metric and rhythmic characteristics of verbal units.

– The *relational component* of *system linguistics*, studying the construction of basic lexicogrammatical structures as elements of the language system, elaborates methods for representing the existing lexicogrammatical relations between components of these lexicogrammatical structures.

– The *transformational component* of *system linguistics* studies all possible linear manifestations of basic lexicogrammatical structures within a specific language, and attempts to outline the conditions under which a certain manifestation could be applied.

– The function of *text linguistics* is, on the one hand, to assign a 'basic lexicogrammatical structure'-representation (hereafter referred to as BLS-representation) to the text sentences of those texts that are being examined, and to provide information about all possible linear arrangements of basic lexicogrammatical structures having been assigned to text sentences. On the other hand, another function of text linguistics is to present arguments for explaining the occurrences of the specific manifestations of basic lexicogrammatical structures that have been actually applied in different places of texts.

Since text sentences seem to be incomplete in most cases, that is, they cannot be considered, as opposed to system sentences, to be independent of each other, it is necessary to transform text sentences

into something like system sentences by completing them before the assignment of BLS-representation. When completing text sentences and presenting arguments about their manifestations, we need, of course, *competence in linguistics*; however, in most cases, it is essential to have *special knowledge about textology*, and *general knowledge about 'the world-fragments'* that can be associated with all the verbal expressions concerned.

When analysing a selected text the following steps should be executed in order that the lexicogrammatical structure and formation of each text sentence can be interpreted:

(1) the text sentence should be completed with all the necessary information that can be acquired from (mostly previous) text sentences;

(2) a BLS-representation should be assigned to the completed version of the text sentence; then

(3) the BLS-representation of Step 2 should be provided with information about its possible linear manifestations; and finally,

(4) arguments are to be sought that can explain

(a) why a specific linear manifestation is applied in a given place of text; and

(b) why and how this linear manifestation can be deduced by transformation from the representation created in Step 2 (by means of deleting some parts of the BLS-representation or replacing them with pronouns) taking into account whether the text sentence in question is complete or incomplete.

Both in Step 1 and Step 4, it is important to consider co-reference relations between text sentences. That is the reason why we need general knowledge for executing the process, beyond the necessary competence in linguistics.

2. The four steps described above can be considered as *text linguistic* operations. By them, the conceptional framework of our research program in textology / text linguistics can be further specified as a framework covering all aspects of architectonics-oriented (text) linguistics. The thematical volumes of *Officina Textologica*, which will contain studies on architectonics-oriented (text) linguistics, will be in accordance with this framework. (As for the conceptual framework, see the first issue of *Officina Textologica*.)

The main function of architectonics-oriented linguistics — as we have seen — is the analysis of text sentences. The planned thematic volumes of *Officina Textologica*, in which the main issues of the analysis of text sentences are going to be discussed in order that these volumes should also be used as textbooks, can be classified into the following groups (the order of items corresponds to the logic of the research strategy):

(a) completing the text sentences of various texts with verbal elements and reference or co-reference indices;

(b) analysing the possible internal linear arrangements of text sentences of various texts;

(c) assigning BLS-representations as well as information on their possible linear manifestations, to the completed text sentences of texts;

(d) generating text sentences from the BLS-representations on the basis of the information having been assigned to the representations.

3. In the Foreword of *Officina Textologica 2: Koreferáló elemek – koreferenciarelációk (Magyar nyelvű szövegek elemzése)* [= Coreferential elements, co-reference relations. (Analysis of Hungarian texts)] the aims of the volume have been summarized as follows:

(1) to show how reference is made, in different text types, to the entities (e.g. persons, objects, events, etc.) of a specific world-fragment presumably represented in the selected text, according to the sender (author, speaker, etc.) and/or the receiver (reader, listener, etc.) of the text; in other words, what sort of words and/or suffixes can be used as referential units for these entities?

(2) to show what kind of linguistic, textological, or general knowledge (knowledge about the World, so to say) is needed for revealing the co-reference relations between words or phrases referring to the same entity;

(3) to search for the most effective way of representing and illustrating the coreferential elements and co-reference relations.

These aims were previously explained in Section 3.1 [=Coreferential elements and co-reference relations] of Chapter 3 of *Officina Textologica 1*. In that section two selected texts were analysed with the aim of demonstrating some possible ways of co-reference analysis.

Vol. 2. of Officina Textologica belongs to Group (a) within the classification listed above.

4. **The present volume of *Officina Textologica: Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez (Magyar nyelvű szövegek elemzése)* [Towards the analysis of the linear arrangement of text sentence constituents (Analysis of Hungarian language texts) – corresponding to its title – contains essays on the possible internal linear arrangements of text sentences.**

This issue was previously discussed in Section 3.2 [The possible linear arrangements of the components of text sentences] in Chapter 3 of *Officina Textologica 1*.

For the purpose of analysis, we selected 3 parts from the first 5 paragraphs of a short story (Lajos Áprily: *A Hiúz* [=Lynx]). Those parts were as follows:

(i) a *clause* which was the first clause of a compound text sentence (i.e. a text sentence containing two or more independent clauses which are joined by co-ordination);

(ii) a *complete but simple text sentence*;

(iii) a *complex text sentence* containing five independent clauses which are joined by co-ordination.

Some experts have been invited to analyse the possible arrangements of the components of the selected units listed above (hereby referred to as Task (i), Task (ii), and Task (iii), respectively).

In all cases, the analysis of the possible arrangements has been prepared as follows: firstly, the selected clause or text sentence has been deleted from the text containing it; secondly, all the acceptable arrangements of the components of the deleted clause or text sentence have been made available without indicating the proper arrangement that has been actually occurred in the text. The object of the analysis was to select the acceptable and unacceptable arrangements in the given context.

Three persons have been invited to analyse each task. Two of them have been asked to perform the analysis themselves (Version A), and one of them to have students analyse the selected units in a seminar as well as to summarise and evaluate the obtained results (Version B).

The essays are inserted in three sections each corresponding to one of the selected units and starting with the description of the task in question; it is followed, in each part, by the analyses performed by the

two persons assigned to Task A and the description and summary of the work of the group of students who have been asked to accomplish Task B.

As almost all of the nine essays seem to use different methods, this current volume of *Officina Textologica* certainly makes important and varied contributions to analyses of this sort.

4.1 In her essay entitled “Thematic progression and linear arrangement”, FRANCISKA SKUTTA examines the relation between thematic progression and linear arrangement in order to select those arrangements of words that correspond most (or least) of all to the first clause in Task (i).

IMRE WACHA emphasizes the role of prosody (that is, the rhythm of sentence and stress) in the examination of the question of linear arrangement in his essay entitled “The role of prosody in the formation of linear arrangement”.

EDIT DOBI’s essay with the title “Examination of linear surface structures on the basis of five selected paragraphs from Lajos Áprily’s short story entitled «A Hiúz»” studies the results of the work of a student group. It turns out from the selections and comments of students that they seem to consider context dependency as the most important factor. The author follows a generative approach to the representation of sentence constituents, then comments on the effects of focus and the intonation it involves on linear arrangement.

4.2. Among the essays written by the authors invited to elaborate Version A of Task (ii), the starting point of PIROSKA KOCSÁNY’s essay entitled “Word-order variations in texts: which are “true”?” is as follows: the first sentence of a paragraph is more closely connected with the part of text that follows it than with the part that precedes the paragraph. As a consequence of that, the author’s selection of a specific variant is determined by the part of text that follows it.

In her essay entitled “Creation of a fairly acceptable vehiculum for a piece of prose”, ESZTER SZIKORA KOVÁCS declares that the sequence of those three elements that accomplish place-assignment function in the deleted 13th text sentence of Áprily’s text, can be considered to be fairly or poorly acceptable on the basis of information value and stress relations.

In his essay entitled “A creative-productive exercise in the formation of a selected verbal text”, LÁSZLÓ VASS describes the results of the group work of fifteen college students of Hungarian who were dealing with Version B of Task (ii). It is quite clear that the vast majority of students consider the same sentence as the most acceptable one; nonetheless the selections of students concerning the least acceptable sentence are very scattered.

4.3. Among the authors invited to elaborate Version A of Task (iii), ÁGNES DOMONKOSI expresses her opinion about the acceptability of all the 120 possible variations in her essay entitled “A creative approach to the linear arrangement of text sentence constituents of the order of clauses (or simple sentences)”. According to the author, all the variations seem to be acceptable at the level of mental and referential meaning because the clauses are joined without conjunctions and they do not contain coreferential elements which might influence the order of clauses. At the level of communicative meaning, however, these variations are quite different. The final conclusion is that the measure of acceptability is determined, on the one hand, by the ‘flow of depiction’ (that is, the sequence and link of sentences in the text) influenced by different aspects, and, on the other hand, by syntactic and rhythmic characteristics.

In his essay entitled “Contributions to the analysis of text sentence constituents of the order of a sentence”, JÁNOS S. PETŐFI deals with the general question as to which elements have any influence

on the order of clauses in a text sentence containing syntactically independent clauses which are joined by co-ordination. To answer this question, firstly, the author analyses the logical structure of each clause and attempts to obtain some criteria that can determine the order of clauses. Secondly, he studies the rhythmic structure of all the variations in the sequence of clauses which may be a possible element of those criteria; finally, he discusses the presumable impact of perceptual processes on the arrangements of clauses and, on the basis of that, he tries to specify determining characteristics. As regards these criteria and the formation of a so-called three-dimensional 'filter' from them, the author raises the question as to what effect the order of the criteria in the 'filter' has or might have on the overall result of the analysis.

In her essay entitled "The study of communicative meaning in the linear arrangement of text sentence constituents", KATALIN B. FEJES gives a clear picture of the work done by her students who dealt with the solution of Version B of Task (iii). The author arranges systematically the students' comments according to the acceptability or unacceptability of the given linear arrangements. Her summary model shows that the decisions of students have been influenced by logical-semantic factors; that is, the spatial arrangement of constituents determined by general and specific characteristics including those referring to the whole or part of something (e.g., being greater or lesser than others), the order of important or unimportant elements, and considerations about syntax or rhythm: length (long-short), sentences with or without verbs, rhymes, etc.

Both the analyses of students and those of teachers are explanations about the creation and reception of texts at the same time because, on the one hand, those explanations are preceded by the reconstruction of a complete text-segment that might be considered as closed; and, on the other hand, the essays reflect the inner mechanisms used for controlling the way of creating texts instinctively, especially when someone makes a decision on the acceptability of the variations of texts. The approaches followed by the authors are consistent explanations based on the knowledge about language and world as well as arguments which are intended to justify the authors' intuitive understanding of the subject.

Vol. 3. of *Officina Textologica* belongs to Group (b) within the classification presented above in the section 2.

A kötet munkatársai:

B. FEJES KATALIN, József Attila Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet, Szeged, Egyetem utca 2. 6722

DOBI EDIT, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

DOMONKOSI ÁGNES, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

KOCSÁNY PIROSKA, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Germanisztikai Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

PETŐFI S. JÁNOS, Università degli Studi di Macerata, Facoltà di Filosofia e Lettere, Dipartimento di Filosofia e Scienze umane, Macerata, Via Garibaldi 20. I-62100

SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tanítóképző Kara, Magyar Nyelvi Tanszék, Nyíregyháza, Sóstói u. 31/B 4401

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

SKUTTA FRANCISKA, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Francia Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

VASS LÁSZLÓ, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722

WACHA IMRE, Budapest, Aradi u. 52/B 1062

Az Officina Textologica kötetei:

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó

Szerkesztő: PETŐFI S. JÁNOS

Megjelent:

1. PETŐFI S. JÁNOS, Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. 1997. (A kötet angol nyelvű kiadása előkészületben.)
2. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS, 1998.
3. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA.

Előkészületben:

4. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diskusszió.) Szerk.: DOBI EDIT—PETŐFI S. JÁNOS.
5. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Kontrasztív szövegelemzés.) Szerk.: KISS SÁNDOR.
6. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diskusszió) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA.

Levelezési cím:

Kossuth Lajos Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Dobi Edit

4010 Debrecen, Pf. 54.

Tel.: 52/512-900/2193

Fax: 52/512-900/2193

E-mail: dobie@tigris.klte.hu

METALINGUISTICA

PETER LANG, Frankfurt am Main—Berlin—Bern—New York—Paris—Wien

Herausgegeben von/edited by ANDRÁS KERTÉSZ

Die Reihe *Metalinguistica* ist ein Forum für Untersuchungen, die theoretische, methodologische und philosophische Probleme der linguistischen Forschung thematisieren.

The series *Metalinguistica* is a forum for studies focussing on theoretical, methodological and philosophical problems of linguistic inquiry.

1. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): Sprache als Kognition – Sprache als Interaktion. Studien zum Grammatik-Pragmatik-Verhältnis. 1995.
2. TIBOR LACZKÓ: The Syntax of Hungarian Noun Phrases. A Lexical-Functional Approach. 1995.
3. PÉTER PELYVÁS: Subjectivity in English. Generative Grammar Versus the Cognitive Theory of Epistemic Grounding. 1996.
4. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): Metalinguistik im Wandel. Die „kognitive Wende“ in Wissenschaftstheorie und Linguistik. 1997. 232 S., 1. Abb., 2 Graf. ISBN 3-631-30635-0. DM 69,-.
5. GÁBOR ALBERTI: Argument Selection. 1997.
6. ZSUZSANNA IVÁNYI: Wortsuchprozesse. Eine gesprächsanalytische Untersuchung und ihre wissenschaftsmethodologischen Konsequenzen. 1998.

Anschrift der Redaktion:

Kossuth-Lajos-Universität

Lehrstuhl für germanistische Linguistik

Pf. 47.

H-4010 Debrecen

Tel.: (36) 52/512-900

Fax: (36) 52/412-336

E-mail: akertesz@tigris.klte.hu

SZEMLEI SZÖVEGTAN

JGYTF Kiadó, Szeged

Szerkesztők: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ

Tanulmányok, recenziók, bibliográfiák és repertóriumok a dominánsan verbális humán kommunikáció kutatása köréből.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése, 1990, 1993².
2. A magyar szövegkutatás irodalmából (I), 1991, 1996².
3. A magyar szövegkutatás irodalmából (II), 1991.
4. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (I), 1992.
5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok, 1992.
6. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (II), 1993.
7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez, 1994.
8. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (III), 1995.
9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I), 1996.
10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II), 1997.
11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III), 1998.
12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II.), 1999. (Előkészületben.)

Levelezési cím:

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék

Vass László

Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

Tel.: 62/454-000

E-mail: vassl@ella.hu

RESERACH IN TEXT THEORY

UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORIE

Walter de Gruyter Co. Berlin—New York

Editor: JÁNOS S. PETŐFI, Macerata, Italy

A sorozat célja az, hogy lehetőséget adjon olyan monográfiák, konferenciaakták és tanulmánykötetek megjelenésére, amelyek általános szövegelméleti kérdésekkel, illetőleg különböző típusú szövegek elemzésével, interpretálásának kérdéseivel foglalkoznak. A sorozat vitafórumot kíván teremteni mindazoknak, akik szövegkutatással foglalkoznak, függetlenül attól, hogy milyen diszciplínák képviselői.

1. TEUN A. VAN DIJK and JÁNOS S. PETŐFI (eds.): *Grammars and Descriptions* (Studies in Text Theory and Text Analysis), 1977.
2. WOLFGANG U. DRESSLER (ed.): *Current Trends in Text Linguistics*, 1977.
3. WOLFGANG BURGHARDT and KLAUS HÖLKER (eds.): *Text Processing — Textverarbeitung* (Papers in Text Analysis and Textdescription — Beiträge zur Textanalyse und Textverarbeitung), 1979.
4. JÁNOS S. PETŐFI (ed.): *Text and Discourse Constitution* (Empirical Aspects, Theoretical Approaches), 1987.
5. DIETER METZING (ed.): *Frame Conceptions and Text Understanding*, 1979.
6. HANS-JÜRGEN EIKMEYER and HANNES RIESER (eds.): *Words, Worlds and Contexts* (New Approaches in Word Semantics), 1981.
7. GERT RICKHEIT and MICHAEL BOCK (eds.): *Psycholinguistic Studies in Language Processing*, 1983.
8. DAFYDD GIBBON and HELMUT RICHTER (eds.): *Intonation, Accent and Rhythm* (Studies in Discourse Phonology), 1984.
9. THOMAS T. BALLMER (ed.): *Linguistic Dynamics* (Discourse, Procedures and Evolution), 1985.
10. TEUN A. VAN DIJK (ed.): *Discourse and Communication* (New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication), 1985.
11. LÁSZLÓ HALÁSZ (ed.): *Literary Discourse* (Aspects of Cognitive and Social Psychological Approaches), 1987.
12. W. HEYDRICH, F. NEUBAUER, J. S. PETŐFI, E. SÖZER (eds.): *Connexity and Coherence* (Analysis of Text and Discourse), 1989.
13. DIETRICH MEUTSCH and REINHOLD VIEHOFF (eds.): *Comprehension of Literary Discourse* (Results and Problems of Interdisciplinary Approaches), 1989.
14. STURE ALLÉN (ed.): *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences* (Proceedings of Nobel Symposium 65), 1989.
15. HEINRICH F. PLETT (ed.): *Intertextuality*, 1991.
16. HARTMUT SCHRÖDER (ed.): *Subject-oriented Texts* (Languages for Special Purposes and Text Theory), 1991.
17. ANTONIO GARCÍA-BERRIO: *A Theory of the Literary Text*, 1992.

18. ROGER G. VAN DE VELDE: Text and Thinking. On Some Roles of Thinking in Text Interpretation, 1992.
19. RACHEL FORDYCE and CARLA MARELLO (eds.): Semiotics and Linguistics in Alice's Worlds, 1994.
20. JÁNOS S. PETŐFI and TERRY OLIVI (eds.): Approaches to Poetry. Some Aspects of Textuality, Intertextuality and Intermediality, 1994.
21. UTA M. QUASTHOFF (ed.): Aspects of Oral Communication, 1995.
22. GERT RICKHEIT and CRISTOPHER HABEL (eds.): Focus and Coherence in Discourse Processing, 1995.
23. ELISABETH RUDOLPH: Contrast. Adversative and Concessive Relations and their Expressions in English, German, Spanish, Portuguese on Sentence and Text Level, 1996.
24. RAIJA MARKKANEN and HARTMUT SCHRÖDER (eds.): Hedging and Discourse. Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts, 1997.
25. SAM INKINEN (ed.): Mediapolis. Aspects of Texts, Hypertexts and Multimedial Communication, 1999.

Information:

Petőfi Sándor János
Università degli Studi di Macerata, Facoltà di Lettere e Filosofia
Dipartimento di Filosofia e Scienze umane
Via Garibaldi 20.
I - 62100 Macerata
Tel.: 39/0733/258-306
Fax: 39/0733/258-333
E-mail: petofi@mercurio.it

***A Kossuth Lajos Tudományegyetem
kiadványaiból:***

STUDIES IN LINGUISTICS

Board of Editors includes

JÓZSEF ANDOR, BÉLA HOLLÓSY, LÁSZLÓ KOMLÓSI, BÉLA KORPONAY, ZOLTÁN KÖVECSES,
TIBOR LACZKÓ, PÉTER PELYVÁS and GÜNTER RADDEN.

Studies In Linguistics is the journal of the Department of English Linguistics, Lajos Kossuth University, Debrecen, Hungary. It was begun in 1991, as a supplement to *Hungarian Studies in English*, more recently *The Hungarian Journal of English and American Studies (HJEAS)*, the journal of the Institute of English and American Studies, now specializing in literature.

Studies in Linguistics publishes papers on experimental phonetics, morphology, lexicology, (computational) lexicography, Case grammar, the theory of government and binding, lexical-functional grammar, semantics, cognitive grammar, pragmatics and corpus linguistics.

Megjelent kötetek:

Studies in Linguistics I. (A Supplement to Hungarian Studies in English). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1991.

Studies in Linguistics II. (A Supplement to Hungarian Studies in English). *Hollósy Béla—Korponay Béla—Laczkó Tibor* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1993.

Studies in Linguistics III. (A Supplement to the Hungarian Journal of English and American Studies). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1994.

Studies in Linguistics in Honour of Béla Korponay. The Diversity of Linguistic Description. A Special Issue. *József Andor—Béla Hollósy—Tibor Laczkó—Péter Pelyvás* (szerk.) Debrecen, KLTE, 1998.

Előkészületben:

Studies in Linguistics IV. (A Supplement to the Hungarian Journal of English and American Studies). *Korponay, Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE,

For further information, please contact:

Department of English Linguistics, Lajos Kossuth University

H - 4010 Debrecen, Pf. 73.

Phone: (36) 52/512-900/2192

e-mail: pelyvas@pmail.arts.klte.hu

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

A Magyar Nyelvtudományi Tanszék évkönyve

Szerkesztő: SEBESTYÉN ÁRPÁD

I. Szerk. BÁRCZI GÉZA. Debrecen, 1951.

II. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1953.

III. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1956.

IV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1957.

V. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1959.

VI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1960.

VII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1961.

VIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1962.

- IX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1963.
X. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1964.
XI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Debrecen, 1965.
XII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1966.
XIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1967.
XIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1968.
XV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1969.
XVI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1970.
XVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1971.
XVIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1972.
XIX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1973.
XX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1974.
XXI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1975.
XXII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1979.
XXIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1980.
XXIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1982.
XXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1983.
XXVI-XXVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1984-1985.
XXVIII-XXIX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1990.
XXX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1992.
XXXI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1993.
XXXII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1995.
XXXIII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1996.
XXXIV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1997.
XXXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1998.
XXXVI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1999.

Szerkesztőség címe, információk:

Kossuth Lajos Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék
4010 Debrecen, Pf. 54.
Tel.: 52/512-900/2522
E-mail: bakaduma@tigris.klte.hu

SPRACHTHEORIE UND GERMANISTISCHE LINGUISTIK

Herausgegeben von: ANDRÁS KERTÉSZ

Zielsetzung: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* setzt sich zum Ziel, Forschungen zur germanistischen Linguistik zu fördern, die auf sprachtheoretisch reflektierte Weise betrieben werden und mit Grundlagenproblemen der theoretischen Linguistik verbunden sind.

Erscheinungsweise: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* wurde 1995 gegründet und erschien bis Band 7 (1997) in unregelmäßiger Folge als eine Schriftenreihe für Arbeitspapiere. Ab Band 8 (1998) ist *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* eine internationale Zeitschrift, die als Gemeinschaftsproduktion zwischen *Nodus Publikationen (Münster)* und *Kossuth Egyetemi Kiadó (Debrecen)* veröffentlicht wird. Alle eingereichten Beiträge werden begutachtet. Erscheinungsweise zweimal jährlich. Jahresabonnement: DM 75,-. Vertrieb: NODUS PUBLIKATIONEN KLAUS D. DUTZ – WISSENSCHAFTLICHER VERLAG, Postfach 5725, D-48031 Münster, Tel. & Fax: [+49]-<0>251-661692, e-mail: nodus@t-online.de.

Band 1 (1995), 94 S.

Band 2 (1996), 133 S.

Band 3 (1996), 114 S.

Band 4 (1997), 108 S.

Band 5 (1997), 112 S.

Band 6 (1997), 106 S.

Band 7 (1997), 96 S.

Band 8.1 (1998), 136 S.

Band 8.2 (1998), 126 S.

Anschrift der Redaktion:

Lajos-Kossuth-Universität

Lehrstuhl für germanistische Linguistik

Pf. 47.

H-4010 Debrecen

Tel.: (36) 52/512-900

Fax: (36) 52/412-336

E-mail: akerteszt@tigris.klte.hu

ITALIANISTICA DEBRECENIENSIS

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Olasz Tanszéke
és az Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont
kiadványai

Szerkesztő: MADARÁSZ IMRE

Italianistica Debreceniensis Évkönyvek:

I.: 1993-1994

II.: 1995

III.: 1996

IV.: 1997

Italianistica Debreceniensis monográfiák:

1. MADARÁSZ IMRE: Az Alpokon innen és túl... A francia forradalom hatása az olasz irodalomra. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1995.
2. BITSKEY ISTVÁN: Hungáriából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996.
3. JÁSZAI MAGDA: A kereszténység védőbástyája — olasz szemmel. Az olasz kortárs írók a XV-XVIII. századi Magyarországról. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996.

Italianistica Debreceniensis jegyzetek:

1. Giancarlo Gogoi: Lineamenti di storia del Risorgimento italiano, 1997.
2. Pete László: Girolamo Savonarola, a költő, hitszónok és politikai gondolkodó, 1997.
3. Sztanó László: La fonologia in Italia, 1998.

Egyéb könyvek:

1. Torquato Tasso: A megszabadított Jeruzsálem (ford.: Tusnády László), 1995.
2. Giosue Carducci: Barbár ódák – Odi barbare (ford.: Simon Gyula), 1996.
3. Ugo Foscolo: Jacopo Ortis utolsó levelei – Versek – A síremlékek (ford.: Puskás István, Berczeli A. Károly), 1997.
4. Madarász Imre: Olasz váteszek. Alfieri, Manzoni, Mazzini, 1996.
5. Madarász Imre: Kalandozások az olasz Parnasszuson. Italianisztikai tanulmányok, 1996.
6. Madarász Imre: „Titus íve alatt” Az antik Róma öröksége az olasz felvilágosodás és romantika irodalmában, 1998.

Levelezési cím:

Madarász Imre

Kossuth Lajos Tudományegyetem, Olasz Tanszék

4028 Debrecen, Simonyi u. 14.

Tel.: (52) 315-700, 412-424

STUDIA ROMANICA de DEBRECEN

Publication annuelle du Département de Français
de l'Université Lajos-Kossuth de Debrecen

Series Litteraria (sous la direction de T. GORILOVICS)

1. T. GORILOVICS, Recherches sur les origines et les sources de la pensée de Roger Martin du Gard, 1962.
2. P. LAKITS, *La Châtelaine de Vegri* et l'évolution de la nouvelle courtoise, 1966.
3. T. KARDOS, Studi e ricerche umanistiche italo-ungheresi, 1967.
4. P. EGRI, Survie et réinterprétation de la forme proustienne: Proust – Déry – Semprun, 1969.
5. A. SZABÓ, L'accueil critique de la Paul Valéry en Hongrie, 1978.
6. T. GORILOVICS, *La Légende de Victor Hugo* de Paul Lafargue, 1979.
7. K. HALÁSZ, Structures narratives chez Chrétien en Hongrie, 1978.
8. F. SKUTTA, Aspects de la narration dans les romans de Marguerite Duras, 1981.
9. Roger Martin du Gard, 1983.
10. Jean-Richard Bloch, 1984.
11. Analyses de romans, 1985.
12. Figures et images de la condition humaine dans la littérature française du dix-neuvième siècle, 1986.
13. G. TEGYEY, Analyse structurale du récit chez Colette, 1988.
14. T. GORILOVICS, Correspondance (1921-1939) de Jean-Richard Bloch et André Monglond, 1989.
15. L. SZAKÁCS, Le sens de l'espace dans *La Fortune des Rougon* d'Emile Zola, 1990.
16. A. SZABÓ, Le personnage sandien, Constantes et variations, 1991.
17. K. HALÁSZ, Images d'auteur dans le roman médiéval (XIIe-XIIIe siècles), 1992.
18. Retrouver Jean-Richard Bloch, 1994.
19. G. TEGYEY, L'inscription du personnage dans les romans de Rachilde et de Marguerite Audoux, 1995.

Bibliothèque Française

- N° 1.: Le chantier de George Sand * George Sand et l'étranger. Actes du Xe Colloque International George Sand, 1993.
- N° 2.: Préfaces de George Sand. Édition établie et annotée par Anna Szabó I-II, 1997.

Series Linguistica (sous la direction de S. Kiss)

1. L. GÁLDI, Esquisse d'une histoire de la versification roumaine, 1964.
2. S. KISS, Les transformations de la structure syllabique en latin tardif, 1972.
3. Etudes contrastives sur le français et le hongrois, 1974.
4. S. KISS, Tendances évolutives de la syntaxe verbale en latin tardif, 1982.
5. S. KISS—F. SKUTTA, Analyse grammaticale – analyse narrative, 1987.

Önálló kiadványok:

Hankiss János redivivus (Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1993. szeptember 17-18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar. Egyetemi Kiadó. Debrecen. 1995.

Magyar irodalom fordításokban (1920-1970.) (II. Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1997. október 16-18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar. Egyetemi Kiadó. Debrecen. 1998.

Rédaction:

Kossuth Lajos Tudományegyetem, Francia Tanszék

4010 Debrecen, Pf. 47.

Tel.: (52) 512-900/2138

E-mail: kiss@tigris.klte.hu